

СЛАВЯНСКИ ДИАЛОЗИ

Списание за славянски езици, литератури и култури

Година XVI

книжка 23

*Издание
на Филологическия факултет
при Пловдивския университет
„Паисий Хилендарски“*

Пловдив, 2019

**УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВО
„ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“**

МЕЖДУНАРОДЕН РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ

Хана Гладкова – Карлов университет, Прага, Чехия

Раймон Детрез – Университет в Гент, Белгия

Богуслав Желински – Познански университет „Адам Мицкевич“, Полша

Борис Норман – Беларуски държавен университет, Минск, Беларус

Михайло Пантич – Белградски университет, Сърбия

Саша Шмуля – Университетът в Баня Лука, Босна и Херцеговина

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Жоржета Чолакова – главен редактор

Юлиана Чакърова – заместник главен редактор

Диана Иванова

Николай Нейчев

Красимира Чакърова

Елена Гетова

Дияна Николова

Борислав Борисов

Гергана Иванова

СТУДЕНТСКИ РЕДАКЦИОНЕН ЕКИП

Борислава Касавълчева

Велина Желева

Технически сътрудник: Таня Нейчева

Коректори:

Гергана Иванова (бълг.), Веселина Койнакова (англ.), Таня Нейчева (рус.)

На корицата: Александър (Александр) Сигов, Ангел (2004)

© СЛАВЯНСКИ ДИАЛОЗИ

Филологически факултет

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

© Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2019

© Колектив, 2019

ISSN 1312-5346

С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е

ПАМЕТ

140 години от рождението на Пьотър Михайлович Бицили (1879 – 1953) (Кичка Пешева)	9

КУЛТУРНА ИСТОРИЯ

Наталия Няголова (Велико Търново – Москва). Полската <i>конфедератка като културна реалия</i>	12
Александра Михалска (Познан). Символиката на числата <i>в средновековните български апокрифи.</i> <i>Профанация на sacrum или сакрализиране на profanum?</i>	20

ЕЗИКОЗНАНИЕ

Атанаска Тошева (Пловдив). „Рилската преправка“ <i>от 1825 г. и преписите от т. нар. Рилска редакция</i> <i>на „История славянобългарска“</i>	37
Таня Нейчева (Пловдив). Колебания в употребата <i>на двойствено число в късния църковнославянски език</i> <i>(върху материал от първата третина на XVIII в.)</i>	51

ДЕБЮТИ

Диана Мъркова (Пловдив). Наблюдения върху една група <i>potina heterogena в съвременния български език</i>	70

ПРЕВОДАЧЕСКИ РАКУРСИ

Ярослав Врѣхлицки. Стихотворения Превод на български: Иван Вазов, Кирил Христов, Григор Ленков, Жоржета Чолакова.....	84
Превод на руски: Леонид Н. Мартинов.....	86

ДИАЛОЗИ

„Над себе си се скланям“. Разговор на Димана Иванова с Йежи Сташевич Превод от и на полски: Димитрина Хамзе.....	88

НОВИ ПРЕВОДИ

Йежи Сташевич. Стихотворения Превод от полски: Димитрина Хамзе	93
Давид Забрански. Република (откъс от роман) Превод от чешки: Елена Семерджиева	104

Зузана Куглерова. Стихотворения	
Превод от словашки: Димана Иванова	117

ЕТАЖЕРКА

Ваня Зидарова. Динамика и иновации в лексикалната система на българския език (Бистра Дикова)	124

Стилиян Стойчев. Българският морфологичен релатив и чешкият език или за съвременния български морфологичен релатив и неговите функционални еквиваленти в съвременния чешки език (Радост Железарова)	129

Майя Кузова. Парадоксите на експресията в българския и руския език (Борян Янев)	134

Надежда Сталянова, Елена Крейчова. Речник на лингвистичните термини за студенти слависти. А – Н. Български език – Чешки език – Полски език (Димитрина Хамзе)	138

АВТОРИ, ПРЕВОДАЧИ, РЕДАКТОРИ	144

СТАНДАРТ ЗА ОФОРМЯНЕ НА ТЕКСТОВЕТЕ	152

СОДЕРЖАНИЕ

ПАМЯТЬ

140 лет со дня рождения Петра Михайловича Бицилли (1879 – 1953) (Кичка Пешева)	9

КУЛЬТУРНАЯ ИСТОРИЯ

Наталья Няголова (Велико-Тырново – Москва). Польская <i>конфедератка как культурная реалья</i>	12
Александра Михалска (Познань). Символика чисел <i>в средневековых болгарских апокрифах.</i> <i>Осквернение священного или сакрализация профанного?</i>	20

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Атанаска Тошева (Пловдив). «Рильская переработка» 1825 г. <i>и списки т. наз. Рильской редакции</i> <i>«Истории славяноболгарской»</i>	37
Таня Нейчева (Пловдив). Колебания в употреблении <i>двойственного числа в позднем церковнославянском языке</i> <i>(На материале первой трети XVIII века)</i>	51

ДЕБЮТЫ

Диана Мыркова (Пловдив). Наблюдения над группой <i>potina</i> <i>heterogena в современном болгарском языке</i>	70

ПЕРЕВОДЧЕСКИЕ РАКУРСЫ

Ярослав Врхлицкий. Стихотворения Перевод на болгарский язык Ивана Вазова, Кирила Христова, Григора Ленкова, Жоржеты Чолаковой	84
Перевод на русский язык Леонида Н. Мартынова	86

ДИАЛОГИ

„Над собой я склоняюсь“. Разговор Диманы Ивановой <i>с Йежи Сташевичем</i> Перевод с польского и на польский язык Димитрины Хамзе	88

НОВЫЕ ПЕРЕВОДЫ

Ежи Сташевич. Стихотворения Перевод с польского Димитрины Хамзе	93
Давид Забранский. Республика (отрывок из романа) Перевод с чешского Елены Семерджиевой	104

Зузана Куглерова. Стихотворения	
Перевод с словацкого Диманы Ивановой	117

КНИЖНАЯ ПОЛКА

Ваня Зидарова. Динамика и иновации в лексикалната система на българския език [Ваня Зидарова. Динамика и инновации в лексической системе болгарского языка] (Бистра Дикова).....	124

Стилиян Стойчев. Българският морфологичен релятив и чешкият език или за съвременния български морфологичен релятив и неговите функционални еквиваленти в съвременния чешки език [Стилиян Стойчев. Болгарский морфологический релятив и чешский язык или о современном болгарском морфологическом релятиве и его функциональных эквивалентах в современном чешском языке] (Радост Железарова)	129

Майя Кузова. Парадоксите на експресията в българския и руския език [Майя Кузова. Парадоксы экспрессии в болгарском и русском языках] (Борян Янев)	134

Надежда Сталянова, Елена Крейчова. Речник на лингвистичните термини за студенти слависти. А – Н. Български език – Чешки език – Полски език [Надежда Сталянова, Елена Крейчова. Словарь лингвистических терминов для студентов-славистов. А – Н. Болгарский язык – Чешский язык – Польский язык] (Димитрина Хамзе)	138

АВТОРЫ, ПЕРЕВОДЧИКИ, РЕДАКТОРЫ.....	144

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ	152

C O N T E N T S

REMEMBRANCE

The 140th Anniversary of the Birth of Pyotr Mikhajlovich Bitsilli (1879 – 1953) (Kichka Pesheva)	9

CULTURAL HISTORY

Nataliya Nyagolova (Veliko Tarnovo – Moskow). <i>Polish Konfederatka as a Cultural Realia</i>	12
Aleksandra Michalska. <i>The Symbolism of Numbers in the Medieval Bulgarian Apocrypha. Desecration of the Sacred or Sacralisation of the Profane?</i>	20

LINGUISTICS

Atanaska Tosheva (Plovdiv). <i>The Rila Remake from 1825 and the Rewritings of the So-Called Rila Editing of “Istoriya Slavyanobulgarska”</i>	37
Tanya Neycheva (Plovdiv). <i>Fluctuations in the Use of Dual Forms in the Late Church-Slavonic Language (on Material from the First Third of 18th Century)</i>	51

DEBUTS

Diana Markova (Plovdiv). <i>On a Specific Group of Nomina Heterogena in Modern Bulgarian</i>	70

TRANSLATION PERSPECTIVES

Jaroslav Vrchlický. *Poems*

Translation to Bulgarian by Ivan Vazov, Kiril Khristov, Grigor Lenkov, Zhorzheta Cholakova.....	84
Translation to Russian by Leonid N. Martynov	86

DIALOGUES

“I look into myself”. Interview of Dimana Ivanova with Jerzy Stasiewicz Translation from and to Polish by Dimitrina Hamze	88

NEW TRANSLATIONS

Jerzy Stasiewicz. *Poems*

Translation from Polish by Dimitrina Hamze	93
David Záborský. <i>Republic</i> (fragment from the novel) Translation from Czech by Elena Semerdzhieva	104

Zuzana Kuglerová. *Poems*

Translation from Slovak by Dimana Ivanova 117

BOOKSHELF

Ваня Зидарова. *Динамика и иновации в лексикалната система на българския език* [Vanya Zidarova. Dynamics and Innovations in the Lexical System of the Bulgarian Language] (Bistra Dikova) 124

Стилиян Стойчев. *Българският морфологичен релатив и чешкият език, или за съвременния български морфологичен релатив и неговите функционални еквиваленти в съвременния чешки език* [Stiliyan Stoychev. The Bulgarian Morphological Relative and the Czech Language or On the Modern Bulgarian Morphological Relative and Its Functional Equivalents in the Modern Czech Language] (Radost Zhelezarova) 129

Майя Кузова. *Парадоксите на експресията в българския и руския език* [Maya Kuzova. The Paradoxes of Expression in Bulgarian and Russian Languages] (Boryan Yanev) 134

Надежда Сталянова, Елена Крейчова. *Речник на лингвистичните термини за студенти слависти. А – Н. Български език – Чешки език – Полски език* [Nadezhda Stalyanova, Elena Krejčová. A Dictionary of Linguistic Terms for Slavic Students. A – N. Bulgarian Language – Czech Language – Polish Language] (Dimitrina Hamze) 138

AUTHORS, TRANSLATORS, EDITORS..... 144

MANUSCRIPT PREPARATION GUIDELINES 152

СТО И ЧЕТИРИДЕСЕТ ГОДИНИ ОТ РОЖДЕНИЕТО НА ПЬОТЪР МИХАЙЛОВИЧ БИЦИЛИ (1879 – 1953)

Болшевишката революция прогонва голяма част от руската интелигенция, особено тази, която е от дворянски произход и която не приветства червеноармейската диктатура. Но именно тези катастрофални за Русия събития са причина една от най-забележителните фигури на руската хуманитарна наука – Пьотър М. Бицили (Пётр М. Бицилли), да бъде не само сърдечно посрещнат, но и дълбоко уважаван от българските научни среди. Така става възможно един вече изграден учен, който, след като завършва история в Одеса и специализира в Италия и Франция и след като е бил избран за професор в Санктпетербургския и Одеския университет, да се засели в София през 1924 г. и да избере България за своя родина – земята, в която влага цялата си интелектуална енергия и в която днес лежат неговите кости.

Дворянското си потекло П. Бицили дължи на своя працядо, който е бил удостоен с благородническа титла заради заслугите си във войната срещу Наполеон. След болшевишкия преврат ученият първоначално живее в Белград и Скопие. От тези няколко години датира един от най-значимите негови трудове – *Въведение в световната история*, който излиза през 1923 г. в Белград. Именно в този момент пълноценна професионална реализация му предлага Софийският университет, където оглавява Катедрата по обща история в продължение на двадесет години. Изследователските му интереси обаче не се ограничават само в областта на историята. Издаденият през 2003 г. от УИ „Св. Климент Охридски“ сборник с негови статии *Малки творби* под съставителството на Красимир Делчев разкрива една енциклопедична личност със задълбочени познания и иновативни идеи във всички области на хуманитаристиката. Особено стойностни са неговите студии върху Пушкин, Лермонтов, Гогол, Чехов и въобще върху руската литература на XIX век, както и върху български творци, като Чудомир и Александър Божинов. В научните си дирения Бицили бива привлечен и от старобългарския език, който определя като първообраз на всички славянски езици – а това е теза, която тепърва ще бъде разработвана, преосмисляна и аргументирана от българските езиковеди. Пророчески звучи и неговата статия *Възможен ли е универсален език?*, в която заявява, че английският език е най-подходящ за международните контакти. Бицили публикува своите статии най-активно в периода между двете световни войни и очертава едно ново поле пред българската хуманитаристика, което тепърва ще разгърне перспективите на съпоставителните изследвания в областта на езиците, литературите и културите на европейските народи.

След настъпването на комунистическия терор в България той е уволнен през 1949 г. от Софийския университет без право на пенсия заради белогвардейския си произход и заради това, че е поддръжник на „буржоазна идеология“. Към неговата забележителна фигура на европейски учен започва да се проявява интерес едва през 90-те години на миналия век, когато излизат някои от неговите книги и сборници с негови статии.

С тези няколко думи на признателност към големия руски, български и европейски учен Пьотър Бицили бихме искали не само да отдадем почит на един голям ерудит, свързал съдбата си с България, но и да привлечем вниманието на специалистите към неговите проучвания, които заслужават много повече внимание.

Книги на Пьотър Бицили, издадени в България¹:

- Хрестоматия по истории русской литературы. Часть I. Народная словесность и литература допетровского времени.* София: Издание Российского Земско-городского комитета, 1931.
- Краткая история русской литературы. Часть II-ая. От Пушкина до нашего времени.* София: без изд., 1934.
- Глаголна форма на Съ-Лъ в историята на руския език.* София: Придворна печатница, 1935.
- Основни насоки в историческото развитие на Европа (От началото на християнската ера до наше време).* София: Университетска печатница, 1940 (II изд. БАН, 1993).
- История на Русия. От началото на XIX-ия век до втората революция (1917 г.). Вътрешна политика и обществени движения.* София: Университетска печатница, 1947.
- Леонардо да Винчи* (в съавт. с Кирил Цонев). София: Българска книга, 1946.
- Увод в изучаването на Новата и Най-новата история.* София: БАН, 1993. [1927]
- Очерци върху теорията на историческата наука.* София: БАН, 1994.
- Европейската култура и Ренесансът.* София: Аноубис, 1994.
- Класическото изкуство. Стилкови изследвания.* София: Аноубис, 1995.
- Малки творби.* Съст. Кр. Делчев. София: УИ „Климент Охридски“, 2003.
- Нация и култура.* София: Изток – Запад, 2004.
- Въведение в световната история.* София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2007.

За него:

- Мария Велева. *Българската съдба на проф. П. М. Бицили.* София: Гутенберг, 2004.
- Таня Галчева. Писма на проф. П. М. Бицили до акад. Ив. Дуйчев. // *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“*, Център за славяно-византийски проучвания „Иван Дуйчев“, том 97 (16), 2011, 337 – 355.

Кичка Пешева

¹ Библиографски опис на всички издадени книги на П. Бицили, вкл. в Русия и Сърбия, вж.: Галина Петкова. Пьотр Михайлович Бицили. Библиография. // *Електронно списание LiterNet*, 09.11.2003, № 11 (48), https://litenet.bg/publish10/gpetkova/bicili_bibl.htm. Името му е изписвано на български език по различен начин: Петър/Пьотр/Пьотър Бицили/ Бицилли.

ПОЛСКАТА КОНФЕДЕРАТКА КАТО КУЛТУРНА РЕАЛИЯ

Наталия Няголова

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“
Московски държавен университет

Наталия Няголова. Польская конфедератка как культурная реалия

В статията представен генезис одной из самых репрезентативных польских культурных реалий – польской конфедератки. Излагаются обстоятельства возникновения и семантический объем концепта. Прослеживаются его семиотические и исторические трансформации. Интерпретируется присутствие реалии в литературных контекстах XX века.

Ключевые слова: культурная реалия, конфедератка, сарматизм, идентичность, национальная психология

Nataliya Nyagolova. Polish Konfederatka as a Cultural Realia

The article focuses on the genesis of the konfederatka – one of the most iconic Polish cultural realia. The text traces the circumstances of the hat's coming into being and outlines its semantic volume. It also includes an overview of its semiotic and historical transformations, and analyses some of its uses in the literary contexts of 20th century.

Key words: cultural realia, konfederatka, sarmatism, identity, national psychology

История на възникването

Полската конфедератка е характерна полска шапка, която за няколко столетия се превръща в специфичен концепт на националната култура. На конфедератката е посветена статия в един от най-престижните енциклопедични речници на XIX век – *Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона* от 1895 г. В нея четем:

Конфедератката е трицветна полска шапка, получила названието си по време на метежа от 1830 – 1831 г. Трите цвята (червен, син и бял) са взети за мундирите на конфедератите като подражание на националното облекло на краковските селяни, традиционно носещи сини кафтани с бели яки и червени шапки.

(Брокхауз, Ефрон 1895: 137)

Освен тази национална версия за възникването на конфедератката съществува и втора, която изглежда по-достоверна. Тя е свързана със

символиката на полския „сарматизъм“, който отразява процеса на формиране на националното съзнание в Полша в периода XVI – началото на XVII век и се гради върху етногенетичния мит, обосноваващ произхода на полското дворянство (шляхтата) от сарматските племена. Според наблюденията на М. В. Лескинен „идеалът на шляхтича сармат [...] съществува в два ипостаса – на рицаря воин и на помещика“ (Лескинен 1998: 261). Привържениците на сарматизма възприемат определен външен облик. Задължителни елементи за него са „жупанът, контошът, богато украсеният пояс, сабята, шалварите, стегнати от жълти ботуши и кожената шапка с татарски или унгарски произход, украсена често с пера от чапла“ (Коростильов 2015). Това живописно облекло дава база за възникването на специален жанр в полската живопис, т.н. „сарматски портрет“, на който често се изобразява специфичната шапка конфедератка, или както често е наричана от поляците по онова време – „rogatywka“, заради острите ѝ ъгли. Конфедератката най-вероятно е заимствана от татарите и получава широко разпространение по времето на Барската конфедерация (1768 – 1772). Подобна шапка, но с жълт връх, докато поляците предпочитат малинов или бял, е елемент от калмицкия национален костюм. Праобрази на конфедератки могат да бъдат открити и в Далечния изток (в Китай), където шапчици с квадратен връх носят учените мъдреци. Според изследователката на сарматския портрет И. Г. Томашова този ярък, еkleктичен по своя състав костюм отразява основно правило на бароквата култура – представянето не на отделната реална личност, а на една от нейните маски, в дадения случай маската е свързана със социална роля (Томашова 2016: 47). През втората половина на XVIII век конфедератката става основна военна шапка в армията на Жечпосполита.

В края на XVIII в. конфедератката се възприема като традиционна полска шапка и като такава се използва от различни формирования по време на въстанието на Кошчушко: пехота, милиция, „косинери“¹. Високата конфедератка с козирка става стандартна част от облеклото на полските легиони в Италия, създадени от генерал Домбровский, които се сражават в Наполеоновите войни из цяла Европа и дори в Америка. По това време конфедератката се сдобива не само с козирка, но и с твърда околожка, като по този начин нейната конструкция се приближава до високата цилиндрична военна шапка, тип „шако“².

¹ Пехотинци, въоръжени с коси.

² Военна шапка с цилиндрична форма и подбраден ремък, която често се нарича още кивер.

Сарматско мъжко традиционно облекло

В края на владичеството на Екатерина II конфедератката е извънредно популярна и в руската армия, където се носи като неуставна шапка от офицерите вместо „потьомкинската каска“. В своите мемоари Александър Иванович Тургенев пише, че в деня на кончината на императрицата той облича топъл сюртук, а на главата си слага конфедератка „à la Кошчушко“:

Аз носех конфедератка, защото всички тогава я носеха (военните – генералитетът, щабът и оберофицерите, бидейки на служба, при пълно обмундиране).

(Тургенев 1889: 184)

В епохата на Наполеоновите войни конфедератката става отличителен белег на полските улански полкове, втели се в армията на императора. Уланите носят черна конфедератка, но вместо полски орел на нея е сложен гербът на Великото литовско княжество (наречен „Pogoń“). Тази символика се свързва с обещанията на Бонапарт да възстанови славната Жечпосполита.

След 1815 г. конфедератката се запазва само в униформата на уланите от Полското царство. Тя се използва от въстаниците по време на Ноемврийското въстание от 1830 – 1831, в това число и от Националната гвардия, а също така и в другите полски въстания – Краковското от 1846 г. и Пролетта на народите от 1848 г. Конфедератки носят и участниците в полските легиони в Унгария през 1848 – 1849 г. и в Италия през 1848 г. Конфедератки се предвиждат за пехотата и артилерията и за Януарското въстание от 1863 г.

През 20-те и 40-те години на XIX век конфедератките се разпространяват и сред либерално настроената романтична младеж. Руските нихилисти от 60-те години на XIX век също носят конфедератки. А. М. Скабичевски рисува портрета на младежта от онова време по следния начин:

Желанието по нищо да не приличат на презрените филистери, се пренася и върху външността на новите хора и така се появяват прословутите нихилистски костюми, в които се перчи младежта през 60-те и 70-те години. Наметки и грапави бастуни, къси коси (при жените) и коси отзад до раменете, сини очила, фrawdяволски³ шапки и конфедератки, Боже, в какъв поетичен ореол се възприема всичко това по онова време и как то кара младите сърца да туптят.

(Скабичевски 1910: <http://>)

По време на Първата световна война конфедератките се използват в редица полски формирования – II бригада, армията на Халер, Великополската армия.

След обявяването на независимостта на Полша всички родове войски са обмундирвани с конфедератки, с изключение на военноморския флот, граничните войски и леката кавалерия.

През 1937 г. като допълнение към гарнизонната шапка е въведена меката полева конфедератка за всички видове войски освен за авиация-

³ По името на италианския разбойник Микеле Пеца с псевдоним Фра-дьяволо.

та, флота, бронетанковите и моторизираниите части. Кокардата се бродира със сив конец върху сукнена основа. Този тип използват и полските партизани през Втората световна война.

Конфедератката е част от обмундироването и на съвременната полска армия.

Полската конфедератка в изкуството

Полската култура, до днес пази спомена за Жечпосполита, е култура на граничното, родена в самия център на Европа. Тя обединява традициите на Изтока и Запада – мистицизма на Латинската античност и християнството с живия култ към иконите и еврейските традиции, бароквата сарматска митология с фолклорните модели. Тази еkleктика на полската култура вдъхновява много артисти, поети и художници. Както и останалите културни реалности, дълбоко свързани с полската национална идентичност, така и полската конфедератка бързо се превръща в част от семиотичния език на изкуството. Най-напред тя става елемент от света на живописата (Ломоносов 2002: 61 – 63). При своето възникване реалността се свързва със сарматския етногенетичен мит, съчетан със социални характеристики (принадлежността към полската шляхта). Постепенно тези семантични комплекси се трансформират и в съвременната семиотика на реалността, където могат да бъдат различени два основни семантични пласта – първият, свързан с националния идентитет, и вторият, отразяващ символичната презентация на свободата.

Носенето на конфедератки като знак за неподчинение на официалната имперска власт е забранено след въстанието от 1831 г. в Полша. А. И. Херцен, дълбоко симпатизиращ на борбата на полския народ за освобождение, пише нееднократно за тази забрана в своята публицистика. През 1861 г. той възкликва на страниците на „Камбана“ във връзка с назначаването на генерала за управляващ гражданските дела в Полското царство и с намек за тесногърдието и ненавистта към поляците от страна на Мерхелевич: „Как генерал-адютант Мерхелевич ще отличи конфедератката от фуражката?“ (Херцен 1861).

Л. Н. Толстой пише разказа *За какво? (За что?)* като свидетелство за съдбата на заточените полски революционери в Сибир. В него той изобразява младата патриотка Албина Мигурска, която иска да се влее в редиците на полското националноосвободително движение:

Един път мащехата ѝ, влизайки в нейната стая, я завари пред огледалото в панталони и конфедератка. Албина се готвеше в мъжки дрехи да избяга от къщи, за да се присъедини към полските войски.

(Толстой 1983: 231)

Руската поетеса от полски произход Мария Моравская през 1915 година създава стихотворението *Моята конфедератка*:

Я шью дрожащими руками
Польскую конфедератку
Благоговейно, словно знамя,
Я шью радостными руками
Малиновую конфедератку.

Ах, цвет зари и зарева дальнего,
И ягод, пахнувших так сладко!
Под небом Питера печального
Яркая, яркая конфедератка!

(Моравская 1915: 78)

(Аз шия с треперещи ръце / полска конфедератка / благоговейно, като знаме, / аз шия с радостни ръце / малинова конфедератка. // Ах, цвят на зората и на далечното зарево / И на плодове, ухаещи така сладко! / Под небето на печалния Питер / ярка, ярка конфедератка!)

Стихотворението е реакция срещу разрушителните военни действия, водени на територията на Полша през Първата световна война. В текста на стихотворението конфедератката е равнопоставена като полски символ със знамето, а лийтмотивното определение „малинов“ е цвят марки на пролятата кръв.

Полша е любима тема за съветските шестдесетници. Така, както и руските либералдемократи и западници през XIX век, творческата интелигенция от периода на Размразяването изповядва своеобразен „полонизъм“, който става част от нейното веруване за либерализация на обществената система. Йосиф Бродски ще напише: „Полша беше поетиката на моето поколение“.

Един от поетичните образи на града, създадени от Булат Окуджава, е посветен на Варшава. В стихотворението *Пътешествие в карета из нощна Варшава* (*Путешествие по ночной Варшаве в дрожках*) се появява видението на полски офицер в конфедератка, истината за чиято смърт ще напишат бъдещите поколения, освободени от страха:

Забытый богом и людьми, спит офицер в конфедератке.
Над ним шумят леса чужие, чужая плещется река.
Пройдут недолгие века – напишут школьники в тетрадке
все то, что нам не позволяет писать дрожащая рука.

(Окуджава 2001: 313)

(Забравен от бога и хората, спи офицер с конфедератка. / Над него шумят чужди гори, чужда се плиска река. / Ще мине малко време и ще напишат учениците в тетрадката си / всичко онова, което не ни позволява да напишем треперещата ръка.)

Йосиф Бродски е един от най-последователните поетични интерпретатори на „полската тема“ в съветската поезия. Познавач на полската култура и език, Бродски използва редица полски културни реалии в своите произведения. В стихотворението си *1 септември 1939* поетът изобразява началото на Втората световна война:

Снова на ветру
шумят березы, и листва ложится,
как на оброну конфедератку,
на кровлю дома, где детей не слышно.

(Бродски 1998: 208)

(Отново на вятъра / шумят брези и листата лягат / като върху изпусната конфедератка / на покрива на дома, където не се чуват деца.)

В този контекст конфедератката се превръща в метафора на родната земя, дома, Родината, на поляка – войник, воин, рицар, обречен, но не и сломен.

В продължение на няколко столетия конфедератката се оказва лайтмотивен компонент от „полския текст“ в световната култура, спомагащ за възприемането на Полша като особено пространство. Този компонент се оказва възлово звено в митопоетичното преосмисляне на полските историко-културни реалии, образи, мотиви и превръщането им в знаци на националния идентитет и народопсихологията.

ЛИТЕРАТУРА

- Бродски 1998:** Бродский, И. 1 септември 1939. [Brodskij, I. 1 sentyabrya 1939.] // *Сочинения Иосифа Бродского в 7-и томах*, т. 2. СПб: Пушкинский фонд, 1998, с. 208.
- Брокгауз, Ефрон 1895:** Брокгауз, Ф. А., И. А. Ефрон. *Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона*, т. XVI. [Brokgauz, F. A., I. A. Efron. *Entsiklopedicheskiy slovar' F. A. Brokgauza i I. A. Efrona*, t. XVI.] СПб: Конкорд – Коялович, 1895.
- Коростильов 2015:** Коростылёв, С. *Потомки сарматов*. [Korostylev, S. *Potomki sarmatov*.], <https://www.proza.ru/2015/10/22/2081> (дата на използване 1.02.2019).

- Лескинен 1998:** Лескинен, М. В. Национальный идеал поляка в истории – образ шляхтича-сармата. [Leskinen, M. V. Nacional'nyj ideal polyaka v istorii – obraz shlyahricha-sarmata.] // *Славянский альманах 1997*. Москва: Индрик, 1998, 256 – 280.
- Ломоносов 2002:** Ломоносов, А. Р. Сарматизм в польском изобразительном искусстве эпохи Просвещения. [Lomonosov, A. R. Sarmatizm v pol'skom izobrazitel'nom iskusstve epohi Prosveshcheniya.] // Серия «Symposium», *Мировая культура XVII – XVIII веков как метатекст: дискурсы, жанры, стили*. Выпуск 26. Материалы Международного научного симпозиума «Восьмые Лафонтеновские чтения». Санкт-Петербург: Санкт-Петербургское философское общество, 2002, 61 – 63.
- Моравская 1915:** Моравская, М. Л. Моя конфедератка. [Moravskaya, M. L. Moja konfederatka.] // *Русская мысль*, кн. 3, март 1915, 78.
- Окуджав 2001:** Окуджав, Б. Ш. Путешествие по ночной Варшаве в дрожках. [Okudzhava, B. Sh. Puteshestvie po nochnoj Varshave v drozhkah.] // *Стихотворения*. СПб: Академический проект, 2001, 313.
- Скабичевски 1910:** Скабичевский, А. М. Первое двадцатипятилетие моих литературных митарств. [Skabichevskij, A. M. Pervoe dvadtsatipyatiletie moih literaturnyh mitarstv.] // *Литература и жизнь. Исторический вестник*, 1910, № 1 – 4, http://dugward.ru/library/zolot/skabichevskiy_perv.html (дата на използване 1.02.2019).
- Толстой 1983:** Толстой, Л. Н. За что? [Tolstoy, L. N. Za chto?] // *Собрание сочинений в 22-х томах*, т. 14. *Произведения 1903 – 1910 гг. Повести и рассказы*. Москва: Художественная литература, 1983, 228 – 251.
- Томашова 2016:** Томашёва, И. Г. Портрет в живописи Беларуси эпохи Ренессанса и барокко: вопросы стиля и типологии. [Tomasheva, I. G. Portret v zhivopisi Belarusi epohi Renesansa i barokko: voprosy stilya i tipologii.] // *Искусство и культура*, 2016, № 3 (23), 44 – 53.
- Тургенев 1889:** Тургенев, А. М. Записки Александра Михайловича Тургенева. 1772 – 1863. Публ., вступл. А. С. Сомова. [Turgenev, A. M. Zapiski Aleksandra Mihajlovicha Turgeneva. 1772 – 1863. Publ., vstupil. A. S. Somova.] // *Русская старина*, 1889, Т. 62, № 4, 183 – 220.
- Херцен 1861:** Герцен, А. И. *Dubia. Колокол*. 1861. [Gercen, A. I. Dubia. Kolokol.], <http://gertsen.lit-info.ru/gertsen/public/kolokol-1861-1863/article-155.htm> (дата на използване 16.01.2019).

СИМВОЛИКАТА НА ЧИСЛАТА В СРЕДНОВЕКОВНИТЕ БЪЛГАРСКИ АПОКРИФИ. ПРОФАНАЦИЯ НА SACRUM ИЛИ САКРАЛИЗИРАНЕ НА PROFANUM?¹

Александра Михалска
Университет „Адам Мицкевич“, Познан

Александра Михалска. Символика чисел в средновековных болгарских апокрифах. Осквернение священного или сакрализация профанного?

Апокрифы в средновековой болгарской литературе занимают особое место. Они объясняют сложные библейские истины простым способом, и благодаря своему красочному и образному языку доступны для самых низших слоев общества. Хотя апокриф означает «скрытый», он меняет свой характер и становится популярной формой литературы, которая содержит сведения о местной истории, традициях, мифологии и фольклоре. Тем самым в этой маленькой форме соединяются священное и светское – элементы народных верований, причастных к рассказам, которые передают новые христианские истины. Вопрос в заглавии касается трактовки концепции священного и профанного в Апокрифах. Анализируются ритмически возникающая нумерология и привязанность к языческим ритуалам, содержащимся в *Апокрифических молитвах*, *Книгах гадания* или *Вопросах и ответах* и ставится вопрос – это осквернение священного или сакрализация профанного?

Ключевые слова: апокриф, сакральный, светский, символика чисел, средновековый

Aleksandra Michalska. The Symbolism of Numbers in the Medieval Bulgarian Apocrypha. Desecration of the Sacred or Sacralisation of the Profane?

Apocrypha in the medieval Bulgarian literature occupy a special place. They explain complicated biblical truths in a simple way, reaching through their colourful and imaginative language to the lowest strata of society. From their definition “hidden”, apocrypha change their character and become a popular form of literature that contains a message from local stories, traditions, mythology and folklore. The sacred and the profane are skillfully combined in the short form of apocrypha, as elements of folk beliefs implicated in stories transmitting new Christian truths. The question in the title concerns the treatment of the concept of the sacred and the profane in the Apocrypha. Is rhythmically appearing numerology and attachment to pagan rituals

¹ Текстът е написан на български език от авторката и е редактиран от Димитрина Хамзе. – Б. ред.

present in *Apocryphal Prayers, Books of Divination or Questions & Answers* – works analyzed by me – a desecration of the sacred or sacralisation of the profane?

Key words: apocrypha, sacred, profane, symbolism of numbers, medieval

Християнизирането на славянските държави и създаването на църковна организация с богослужение на славянски език поставя началото на славяно-византийската цивилизация, която включва главно България, Сърбия, румънски и руски териториални владения. Съществуват обаче значителни различия между тези страни, що се отнася до степента на влияние на Византия. Най-„податлива“, както може да се очаква, поради местоположението си е България, която всъщност в периода XI – XII век е провинция на империята. Независимо от това обаче тя запазва известна самостоятелност на славянския си език и традиции. Както на Запад, така и по славянските земи се заражда естествен конфликт между християнската култура и езическата народна култура, което води до „християнизация на фолклора“ и „фолклоризация на християнството“ (Клочовски 1998: 185).

През Средновековието Библията се налага като протолитература, изконен обект и мярка за всичко („сбор от пражестовете на Бога“). Независимо от съзнанието на отделния творец всяко индивидуално произведение е било в известен смисъл реплика или вариант на Библията. Средновековният творец не е могъл да се освободи от психологическия и догматичния „натиск“ на Библията. В процеса на предаването ѝ библейската информация е била обогатявана с определени детайли от местната история и локалните вярвания на „участниците в трансмисията“. Твърде често обаче това обогатяване е било придружено от десакрализация, предизвикваща понякога „нарушения в предаването“ и водеща до ереси, които трябва да се унищожават (Наумов 1976: 31 – 32). А. Гуревич пише, че под „прикритието“ на християнските догми продължават да бъдат прокарвани архаични вярвания и представи (Гуревич 1976: 23). Разполагаме с повече сведения за т. нар. „висока“ култура, тъй като тя е документирана, за разлика от „ниската“ култура, за която основен източник на информация са разпространяваните сред народа апокрифи. От тях научаваме, че средновековният човек не се интересува от законите на природата, а от изключителното, свръхестественото, анормалното – също необходими условия да станеш светец. „В християнското чудо са се запазили традициите на народните магии“ (Гуревич 1987: 92). Наред с магията, насочена към природата и нейната съзидателна сила, важна роля изпълнява и магията, ориентирана към човека – заклинанията в апокрифните молитви са използвани като средства за лечение на различни болести.

Мирча Елиаде обаче отбелязва, че „всяко религиозно явление има една обща черта – то противопоставя по свой начин *sacrum* (сакралното, святото) и *profanum* (повседневното, светското). И тъй като религиозните явления обикновено носят отпечатъка на дълга историческа еволюция, трудно е да се установи обхватът на понятието *sacrum*. Сакралното винаги се разкрива в определена историческа ситуация. Следователно всеки документ е двойно по-ценен за нас, тъй като в качеството си на йерофания разкрива вариант на сакралното, а и като част от историята показва определено отношение на човека към него. Доказателство за съществуването на различни разновидности на *sacrum* е, че дадена йерофания се преживява и интерпретира по един начин от религиозния елит, а по друг – от останалата част на обществото. И двете категории документи, регистриращи тези преживявания, са еднакво ценни не само защото възстановяват историята на йерофанията, но преди всичко защото позволяват да се установят вариантите на сакралното, излъчвани от йерофанията. Винаги и независимо от изповядваната религия редом със светските същества и предмети са съществували и сакралните. Все пак обаче, ако нещо представлява възплъщение на сакралното, то тогава в каква степен би запазило валидността на дихотомията *sacrum* – *profanum*? Йерофанията предполага избор, ясно диференциране на своя обект от всичко останало. Обектът се превръща в нейно проявление, когато престане да бъде светски обект и придобие нови „измерения“ – на сакралното. Всичко, което е необикновено, става фокус на магическо-религиозни сили и в зависимост от обстоятелствата – обект на почит или страх в съответствие с амбивалентните чувства, които пробужда свещеното (Елиаде 2000: 19 – 31).

Според гореизложената теория различни варианти на сакралното откриваме именно в апокрифите и тогава бихме си задали въпроса: можем ли просто да наречем езическото/народното профанно, а съдържащото християнски елемент – сакрално? Как бихме могли да назовем процеса на „трансформиране“, на замяна на пропорциите на народните и християнските елементи в произведенията – профанация на сакралното или сакрализация на профанното? Какво е *sacrum* и какво е *profanum* в контекста на историческата еволюция на разказваните истории? Дали използването на символиката на числата в библейските мотиви, както и привеждането на магически практики, в които тя намира място, ни позволяват с един замах да разграничим тези две сфери? Отговорът едва ли е лесен...

Апокрифите в средновековната българска литература заемат специално място. Изпълняват ролята на особен вид „мистичен комикс“ –

както Умберто Еко нарича средновековните стенописи в *Семиология на всекидневния живот*² (Еко 1999: 96), които по много пластичен и картинен начин представят често сложните истини на християнската вяра, преплитащи се с примитивните вярвания преди християнизацията. Те обясняват по прост начин сложните библейски истини, достигат със своя колоритен, въздействащ на въображението език до най-нисшите социални слоеве. По правило „забулени“, тези истини променят характера си и се превръщат в популярна литературна форма, съдържаща посланието на местните разкази, традициите, митологиите и фолклора. Те умело съчетават в малката си форма *sacrum* и *profanum* – елементи от народната вяра, вплетени в истории, които прокарават новите християнски истини. Избраната за изследване тема се отнася до третирането на понятията *sacrum* и *profanum* в апокрифите. Дали ритмично появяващата се символика на числата и привързаността към езическите ритуали, съдържащи се в анализирания от мен апокрифни молитви, гадателни книги или така наречените „въпроси и отговори“, са профанация на *sacrum* или сакрализиране на *profanum*?

Красимир Станчев, Александър Наумов и Донка Петканова в своите изследвания разделят българските апокрифи на подкатегории. Бих искала да се съсредоточа върху избраната от мен част апокрифи, определени от Кр. Станчев като „неофициална извънкултова литература“ (Станчев 1995: 57) – най-отдалечената от изискванията на средновековния канон, често напълно несвързана с християнския свят. Според Д. Петканова това са „вторични“ апокрифи, включени по-късно към апокрифите, „заплашващи истинското християнство“ (Петканова 1997: 264 – 265). А. Наумов пък откроява две групи апокрифи – стимулирани и нестимулирани от Библията. Занимавайки се само с първите, той ги класифицира в зависимост от специфичните им показатели (Наумов 1976: 58 – 76).

„Същността на религията е общението на човека със силата на трансцендентното, която е отвъд всички сензорни познания и която ние наричаме Бог“ – така по примера на Мирча Елиаде разсъждава Манфред Луркер, добавяйки, че нито един култ и нито една религия не може да съществуват без символ, но символът никога не може да изрази всичко. Независимо от това той е форма на общуване с божественото – общуване, което служи, от една страна, на поклонението пред него, а от друга – на подкрепата и освещаването на човешкия живот, на благословенията, благодатта и на защитата от вредните сили (Луркер 1994: 70).

² Оригинаалното заглавие е *Semiotologia quotidiana* (1985). – Б. ред.

Освен реалната стойност на числата средновековният човек започва да забелязва съществуването на определени закономерности, особено когато става дума за онези от тях, които участват и редовно се срещат в природните явления и процеси. Колкото по-неуловима е тази закономерност, в толкова по-голяма степен тя се е възприемала като тайнствена сила. Оттук идва мистиката на числата в магията и във всички религии. Съществуват свещени числа – тези, които са били разкрити от боговете, и тези, на които е била приписвана власт над природните явления. „Числото е хармония в качеството си на единство от противоположности (нечетността на единицата и четността на двойката), то създава ред в космоса, в музиката, както и в човешката душа“ (Форстнер 1990: 41). В повечето култури и религии числата са носители на богата символика. Някои от тях са били смятани за свещени или магически. В древни времена са били популярни „вавилонските числа“, на които са се опирали астрологическите изчисления и хороскопите на гадателите. Важно място заемат числата и в персийската митология, в мюсюлманската, старогръцката традиция, а също така и в еврейската култура. Най-често използваните числа във фолклора и митологията намират своето място в Библията и там придобиват други значения, свързани с други събития и хора, и стават свещени за християните. В *Книга Премъдрост Соломонова* четем: „Ти си наредил всичко с мяра, брой и тегло“ (11: 21). Всяко число изразява не само количество, но и идеите, вложени в него, както и представата за личността. В Средновековието свети Августин казва: „Погледнете небето и земята, и морето, и всичко онова, което блести в техните граници горе, пълзи долу, лети или плува. Всичко това има форми, защото има числени измерения. Отнеми ги и няма да остане нищо от тях. От кого тогава идват, ако не от Този, който е създал числото? Числото е условие за съществуване“ (цит. по Форстнер 1990: 55).

България приема начина за обяснение на символиката на числата от Византия. Там, както и в Западна Европа, тази символика се използва както в литературния текст, така и при композиране на творбата, която бива изградена от определен брой глави, раздели или стихове, и този брой има сакрално, символично значение. Според Донка Петканова типичните, често употребявани числа в средновековната българска литература са: 3, 33, 300; 4, 40; 5, 50; 7, 70; 9, 900; 10, 12, 24, 100 (Петканова 1983: 12 – 28). За да се убедя в това, реших да проверя как „работи“ този възглед в избраните от мен творби. За тази цел ми послужиха апокрифите, събрани в първия том от серията *Стара българска литература* под редакцията на Д. Петканова, които са преведени на

съвременен български език. Това са апокрифи, събрани в разделите *Апокрифни молитви*, *Гадателни книги* и *Въпроси и отговори* (Петканова 1982: 303 – 342).

I. Апокрифни въпроси и отговори. *Sacrum* и образи на създаване

Както подсказва заглавието, тези творби са изградени на основата на въпроси и отговори. Голяма част от „отговорите“ се основава на съдържанието на апокрифи от Стария и Новия завет – отговорите излагат в съкратен вид съответните епизоди. Други са вдъхновени от Библията или делата на Отците на Църквата, както и от митове и легенди, а някои са просто продукт на човешкото въображение и остроумие. Те обясняват трудни въпроси за света в много аспекти: философско-богословски, библейско-исторически, алегорично-тълковен, и обръщат внимание върху проблеми на стиката и всекидневния живот (Петканова 1997: 283 – 285).

В *Сказание за премъдростта на Григорий, Василий и Йоан Богослов* (съст. Петканова 1982: 331 – 335, 409) се появява закономерност в използването на определени числа. В тази творба можем да посочим следните: 3 и неговите производни, 4 и неговите производни, 6, 7, 9, 12; творбата се състои от разговор между тримата души, споменати в заглавието. И така, появява се въпросът кой първи е назвал Бога? Отговорът е: Сатанаил, първият ангел, изхвърлен от небето четири дни преди създаването на Адам. Следващото число е седем небеса; по-нататък седемте стълба, на които се опира дъното на морето. А къде е бил Бог, когато светът още не е съществувал? – На небето, където има три стаи за Светата Троица. И откъде идват гръмотевиците и светкавиците? – Има два ангела, „носещи гръм“, и два – „носещи светкавици“. А колко са ветровете? – Дванадесет. В отговор на молба за обяснение на съществуването на „четирите планини“ научаваме, че на изток е Лука с човешки образ, на юг – Матей, представен като бик, на запад – Марко като орел, а на север – Йоан като лъв, и всички са с криле (sic!). След това се обяснява как е било създадено името Адам: Бог изпратил своя ангел, който взел от различна посока на света четири думи – „аз, добро, мислете и ер“, има 12 планини, 12 морета и 30 големи реки, едната от които извира от рая и е разделена на четири; има също 30 острова със 70 различни народа и толкова птици, риби и дървета. Отново се появява мотивът за седмото небе, на което е бил изпратен Исаия, взет от утробата на майка си. Денят и нощта са двама противници, които постоянно се борят помежду си. Кой е този човек, който сто години не е бил нито на Земята, нито на Небето, но е управлявал в небесата почти четири години? – Това бил Илия, който не позволил три години и шест месеца

дъжд да падне на Земята. Кой от „праведните“ не е говорил девет месеца и осем дни? – Захарий, когато имал видение. Кой е умрял два пъти и е възкръснал? – Лазар. Колко години е живял Ной след потопа? – Шест. Израилтяните работят за египтяните в продължение на 400 години; морето се е разделило за тях на 12 пътеки, преминали са го 40 000 души, а 400 000 са преминали Йордан. Бог създал Адам на 25 март в шест часа. Научаваме още, че света Елена, докато търсела Светия кръст, намерила три кръста, два от които – на „разбойници“, сложила ги върху едно мъртво момиче и то не възкръснало, тогава разпознала този на Христос, след като го положила върху момичето, и то оживяло. Какво означава пет от земята и две от морето? – Пет хляба и две риби, които Бог благословил. Два ангела отместили камъка от Божия гроб. Какво е синя височина, земна широчина и морска дълбочина? – Силата, мъдростта и разумът, или Светата Троица.

В *Разумник* (съст. Петканова 1982: 335 – 340, 409 – 410) също имаме доста голям избор от числа. Първото се отнася до размера на Слънцето, Луната и звездите – така научаваме, че Слънцето е по-голямо от Земята с 60 „поприща“ („поприще“ е мярка за дължина, около 200 метра), което дава 12 хил. м., Луната е колкото половин Земя, а всяка звезда може да се обиколи за 15 дни; Слънцето има хиляда облика, а Луната – 430; „Ценна“ информация представлява фактът, че Земята „се подпира“ на „висока вода“, която от своя страна е поддържана от голям плосък камък, подкрепян от четири златни кита, те пък са поддържани от огнена река с огън, разпалван от друг огън, дванадесет пъти погорещ. Бог е създал Адам от осем части; има два човешки рода: Адам и Ева; Каин извършил седем злодеяния, когато изчезнали седем части от света; Бог разделил добротата на Адам на седем части; Матусал живял 109 години, жадувайки за ядене, пиене и книги; Адам седи на четвъртото небе и оттам изпраща праведните в рая, а грешните обрича на вечни мъки; 12 хил. и 24 души умират и толкова се раждат всеки ден и всяка нощ; трима от тях почиват в лоното на Авраам, а другите се блъскат пред портите на ада; има седем небеса и Бог почива на седмото; слънцето има 183 ($1 + 8 + 3 = 12$) престола и всяка сутрин го пренасят ангели, а как изгръва и залязва? – След залез ангелите го вземат, занасят го на Божия престол и го поставят на крилото Господне, пеейки песни, а когато са на седмата песен, пренасят отвързаното Слънце на изток и пак го слагат върху Престола.

В *Слово на Господа наши Исус Христос* (съст. Петканова 1982: 340 – 342, 411 – 412) още с първото изречение научаваме, че Лазар е бил възкресен на първия ден на месец март; на 18 март се празнува Цветни-

ца, на 21-ви същия месец Бог се превъплътява, на 22 март е Тайната вечеря, на 23-ти Христос е разпънат на кръста, на 24-ти е погребан, а на 25-и възкръсва (ако поставим една до друга в същата последователност единичните цифри, представляващи сбор от двата елемента на двуцифрените числа, ще получим следната поредица: 9, 3, 4, 5, 6, 7); Христос е живял на земята 33 години и три месеца и се възнесъл на Небето на 3 май в шест часа; Богородица е била на 14 години, когато Ангелът ѝ съобщава благата вест, живяла е 59 години на земята; следващата информация, която получаваме, е, че годината има 52 недели, 365 дни и 8860 часа; разбираме също, че на света има трима царе, като Св. Троица на небето (първото царство е гръцкото – Отец, второто е алеманското – Син, третото е българското – Светият дух); на света има 72 народа, сред които правоверните са 5 (българи, гърци, сирийци, грузинци и руси) с три правоверни книги (на гръцки, български и грузински) и 12 „полуверни“ народи (в това число и поляците): алемани, франки, унгарци, индийци, яковити, арменци, саксонци, албанци, хървати, хизи, немци, маджари. Как се е стигнало до това различаване? – Ной имал трима синове: от единия произлизат правоверните християни, а той имал 8 синове и 8 дъщери, които се плодили безплатно помежду си; от втория произлизат „полуверни“, а третият син бил прокълнат, затова и децата му били прокълнати.

II. Апокрифни молитви. *Sacrum* и магически практики

Те имат своите корени в древността – тогава не са били забранена литература, а равностоен на народното творчество жанр, който изразява вярата в езическите богове, към които се отправят молитви за помощ или заклинания срещу зли сили и болести. Тези апокрифи са просмукани от какви ли не влияния от най-различни традиции и от религиозен синкретизъм – явление типично за елинистическата епоха. Те се променят също и под влиянието на християнската религия, но по същество си остават езически. На мястото на езическите богове се появяват Богородица, Исус, апостолите и светиите. Апокрифните молитви, както и останалите апокрифи, достигат до България през Византия. Българите най-вероятно ги приемат масово в различни редакции, които се разпространяват през VI – X век. Може също така да се предположи, че някои от текстовете са били използвани от народните знахарки и представляват записани народни заклинания. Тези творби не са създавани, за да „обучават“ или да развличат, а да задоволяват определена потребност. За да разберем апокрифните молитви, не трябва да забравяме, че те са резултат от човешката вяра в магическата сила на словото и в не-

говото символично магическо значение. За да „действа“ една молитва, всичко, което се казва в нея, трябва да има отчетливо изражение и да звучи тайнствено. Добре би било да има и определен музикален ритъм, постиган чрез повтарянето на едни и същи думи, а такъв ритъм създават също и повтарящите се (наред с други формулни съчетания) символични числа. В тези молитви се появяват и непризнати от православната църква светци (напр. Сисиний), както и ангели, които не се срещат в Библията (Уриил и др.). Те представят всекидневните проблеми на средновековния човек и не са свързани с религиозните празници. Предназначени са за използване извън църквата и отразяват тревогите, страховете на хората, социалното неравенство и безсилието на човека пред „висшите сили“, от които зависят животът и имотното му състояние (Петканова 1997: 287 – 290).

Молитви против нежит³ (Петканова, съст.. 1981: 303 – 304, 402 – 403)

Единственото ясно видимо и повтарящо се тук число е седем (оттук е лесно да се досетим за неговата преднамерена, неслучайна употреба): „нежит падна от небето“; Иисус слязъл от седмото небе, той го срещнал и го попитал къде отива; тръгнали седем ангели, седем архангели, седем ножа остреши, седем свещи носещи; срещнали ги Михаил и Гавраил (двама, двойка) и ги попитали къде отиват; след това срещнали случайно (с намерението да улучат сърна или елен) нежит и го заплашили, че ако го срещнат на същото място след седем дни, ще го убият.

Молитва против запек (Петканова 1982: 304)

Молитвата е много кратка, но в нея се появява значещото число три, подсилено с трикратна употреба. Започва с обръщение към Света-та Троица, която разказва в първо лице за събитие, случило се на разказвача: той излязъл на огнено поле и намерил огнено езеро, където седали три сестриници, които държали три ястия с рачешки черва: най-старата връзвала, средната развързвала, а най-младата молела Бога водата да може да преминава през човека, за когото се молят.

Молитва против треска (Петканова 1982: 304 – 305)

Характерните числа за тази молитва са две, три, четири и дванадесет: край Червено море седи на каменна кула светият апостол Сисиний и вижда 12 дългокоси жени, които излизат от морето, обладани от дявола. Те са дъщери на Ирод, дошли да тормозят хората. Апостолът се помолил на Бога и той му изпратил два ангела: Сихаил и Анос, а така също и четирима евангелисти, за да спасят човешкия род; те започнали да бият тресавиците с четири железни тояги, причинявайки им три хи-

³ Нежит – според народните вярвания означава демонично същество, олицетворяващо болестите. – Б. ред.

ляди рани на ден; тогава жените започнали да молят за милост, обяснявайки, че са от род, който слави техните имена и от който са избягали „за три дни, през три ниви“; всяка от дванадесетте сестри представя своето „дяволско име“, свързано с болестта, която носи – дванадесетата е най-опасна, защото, когато хване човека, той вече няма да оживее.

Молитва против ухапване от бясно куче или бесен вълк (Петканова 1982: 306)

Тук доминира числото три, появява се и числото девет (три пъти по три), а също и числото две. В молитвата се дават съвети какво да се прави в случай на „ухапване“: трябва да вземеш вино, накиснат хляб и нож, т.е. три неща, и да изречеш молитва към Богородица, разказваща за свети Иван, който отивал да отсече священото дърво; по пътя се натъкнал на бесни кучета и вълци, но тогава чул гласа на Отца, Сина и Светия Дух, който го призовал да се върне, да не се страхува и „да даде на човека Божието тяло и кръвта Божия, за да се излекува“. Тази молитва трябва да се чете девет пъти в името на Отца и Сина, и Светия Дух и ако има човек наблизо, да му се даде вино и хляб, а с ножа да се направи кръст; ако човекът е далече, да се излее виното, а ножът да се сложи под камък и в полунощ и да се повтори молитвата два пъти, също в името на Светата Троица.

Молитва против бодej (Петканова 1982: 306)

В тази молитва се срещат числата три и девет. Молитвата изисква да се вземе късче коноп и да се вържат 3 и 9 възела, а докато трае връзването, да се изговаря молитвата: в името на Отца и Сина, и Светия Дух Христос чул странен глас и попитал Архангел Михаил кой издава тези звуци; Архангел Михаил му обяснил, че това е човек – „раб божи“, който „го бодe бодej“; Исус му отговорил да отиде до река Йордан, да вземе парче коноп и да завържи девет възела, а когато отmine болката, да ги хвърли във водата и да изрече: „в името на Отца и Сина, и Светия Дух“.

Молитви при съд (Петканова 1982: 307)

Първият вариант на молитвата започва с обръщението към Отца и Сина, и Светия Дух и към Света Богородица, вторият – само към Светата Троица, третият и четвъртият вариант изобщо не съдържат обръщение. Тук не се срещат особено много числа освен „трите и четирите красоти“, които взел със себе си в рая рабът божи, прероден като младенец. Друго число е 327 ($3 + 2 + 7 = 12$) – на железните ключове, оловни и медни, които държи светата денница, излизаща от Аврамовото лоно и на която се моли човекът. Тези ключове трябва да „заклучат ума, сърцето и езика“ на тези, които мислят зло за него. Всъщност такава е посланието на всички молитви от този тип.

Молитва на свети Георги при търговане на път (Петканова 1982: 308)

Тук се появяват числата пет, три, четири и 318 (толкова са били Светите отци, събрали се на първия Никейския събор през 325 г.). Молещият се обръща към свети Георги – „слънчевото слънце“, който укротил петима елински царе (антивизантийски елемент?), след което се обръща към Христос с молба за „връзване на устата, ръцете и краката“ на всичките му противници; това трябва да извърши „със силата“ на Светата Троица, Богородица, ангелите, светците мъченици, четиримата евангелисти и 318 „светци, които са били в Никея“. Прави впечатление поетичното начало на тази молитва: „Облякох се в небеса, покрих се с облаци, препасах се с кръста и помолих бога и свети Георги. Слънцето беше от дясната ми страна, а месецът над главата ми, звездите около мене“.

Молитва против уроки по пчелите (Петканова 1982: 309)

Тук доминираща е ролята на числото три: обръщението към Светата Троица. В началото молещият се изисква да се вземат три стъбълца от тиква и три от лоза, а също три „вейки от плет“, после с три камъка на входа трябва три пъти да се прикади с тамян през първия ден на месец март – третия месец от годината. Молитвата се превръща в разказ за това как св. Зосим срещнал рой „блажени пчели“ и ги попитал къде летят. След като научил, че летят към Галилейската планина, наредил им да се върнат при раба божи и там да градят своите „къщи“. Последното изречение констатира, че благодарение на свети Зосим пчелите на молещия се са върнали при своята майка.

Молитва против оток на кон (Петканова 1982: 309)

Отново три е доминиращо число: трябва да се намери суха кост от кон и с нея да се баят заклинания 3 пъти и после тя да се остави на мястото, откъдето е била взета; след това трябва да се очертае с нея болното място и да се изрекат определени думи в името на Светата Троица. И тук започва историята: човекът, за чийто кон се отправя молитвата, вървял и плакал, и накрая срещнал Богородица и светите предсказатели Козма и Дамян (и други). Те го попитали защо плаче, а той им казал, че любимият му кон гасне, защото раната от забилия се в нея в трън забива. Тогава прорицателите му рекли да се върне при „раба божи“ и да „вземе суха кост и да пренесе болестта върху нея, а тя от своя страна да я предаде на земята, а земята – на тревата, а тревата – на росата, а росата – на слънцето, а слънцето – на гората, а гората – на вятъра, за да се разсее като вятър и да няма нито връх, нито корен“. Накрая трябва да се изговори три пъти следното: „Да застанем със страх“.

Молитва против гръм (Петканова 1982: 310)

Тук срещахме числото, произлизащо от три – 300, и както обикновено, присъства и Светата Троица: „триста ангели въртят гърмящото колело и пращат дъждове и мълнии на земята, наблюдават също нещастията на извършителите“. Лицето моли за помощ „свс силата на тези ангели“ да се помогне на раба божи, „носещ Светата Троица“, но изпитващ страх от гърма, злия човек и дяволите.

Молитва срещу вятър (Петканова 1982: 310)

Тук срещахме числата седем, дванадесет и 318: има седем вятъра и седем огъня, различаващи се по топлина; срещнала ги Богородица с дванадесетте апостоли и ги попитала къде отиват, а те отговорили, че отиват „при човека да му ослепят очите, да му оглушат ушите, жилите да му извадят и кръвта му да пролеят“. Богородица и 12-те апостоли тогава отговорили, че ги превръщат в 318 „Отци от Никея“, за да не причинят никакво зло на раба божи. В края на молитвата се дава съвет да я носим със себе си, ако искаме да намерим избавление во веки веков.

Молитва против вреден дъжд (Петканова 1982: 310 – 311)

Доминиращо число тук е четири и неговите производни: в началото е отбелязано, че молитвата трябва да се чете на Гергьовден, на Възнесение Господне и на Св. Дух, на четирите краища на селото до три пъти. След това попът хвали Бога, че добре е направил, като е наредил на Архангел Михаил да пази реките от дявола – Бог прокудил дявола от реките, за да няма той власт над християнския труд и да не го унищожава с голям дъжд. Молещият заклева дявола в Бога, Богородица Мария, Йосиф и ангелите, в четирите краища на небесата, четиримата евангелисти, Йерусалим, дванадесетте (3 x 4) апостоли, шестнадесетте пророци (4 x 4), четиридесетте мъченици (4 x 10), Йоан Кръстител, 318 Свети Отци, събрани в Никея, в четирите реки: Фисон, Гион, Тигър и Ефрат, във възкресението на Лазар, възкресението на Христос, в „двете светила“, създадени от Бог (слънцето и луната), и други... И всичко това с цел дяволът да не унищожава човешкото благо с големи дъждове.

Молитва против дяволи и вещици (Петканова 1982: 312)

Тук отново се налага числото четири и шестнадесет: молещият извиква всички ангели с Архангел Михаил и апостолите Петър и Павел; и идва „невидимото“ от небето и прогонва мора, вещиците и дявола от „четирите страни“, и това се е случва в полунощ, когато „всичко е заспало“. В края на молитвата лицето подчертава, че „при раба божи“ няма място за тези зли сили, защото при него живеят четиримата евангелисти, шестнадесетте пророци, които „ще бранят раба божи в името на Отца и Сина и Светия Дух“.

Молитва на Свети Архангел Михаил против мора и вещици, вампири и вятър, които са през деня и нощта (Петканова 1982: 312 – 313)

Единственото число, което се споменава тук, е дванадесет – толкова имена изброява вещицата, която оковала във вериги Архангел Михаил, и която го молела да я освободи, кълнейки се, че там, където се произнесат нейните имена, няма да влезе никакъв дявол завинаги.

Молитва на свети Сисин, Исидор, Симеон и Теодор (Петканова 1982: 313)

Присъстващите числа са: 5, 6, 2, 40; Сисин отишъл на лов и му се явил ангел, за да му каже, че той трябва да отиде при сестра си, която имала петима синове, защото дяволът ги отвлякъл, а искал да вземе и шестия – новородения; И така, Сисин тръгнал при сестра си, която се била затворила с две слугини в мраморна кула, където била събрала храна за шест години; дяволът се бил преобразил в Сисин и успял да я измами, влязъл в кулата и убил детето; Сисин, призван на помощ, се втурнал да преследва дявола, а пътя му посочвали един явор и едно маслиново дърво; той издърпал дявола от морето и му заповядал да върне децата, които, както се оказало, бил погълнал, и дяволът се съгласил да ги върне, при условие че Сисин повърне майчиното си мляко; с Божията помощ Сисин направил всичко това и по негова заповед дяволът се закле в небесните сили и в четиридесетте попове, които постоянно пеят на небето, че там, където се споменава името му и се изрича молитва, няма да има място за него.

III. Гадателни книги – *sacrum* и елементи на пророчества
(съст. Петканова 1982: 317 – 327, 406 – 408)

Това е също голяма група произведения с древен произход, свързани с езически вярвания, произтичащи от човешката потребност да се научи бъдещето. За това, че древните хора гадаят бъдещето с помощта на сънищата, полета на птиците, животинските вътрешности, знаем от множество източници. За този вид традиции на територията на България четем в *Отговорите на папа Николай до българите* от 866 г., където се говори за българи, които преди битка извършват всеки път „заклинания, песни, танци и всички видове гадаене“, спазвайки „дните и часовете“. Подобно на апокрифните молитви, гадателните книги минават по същия път, за да достигнат до Византия⁴, а след това – до България в различни редакции. Въпреки че те се четат от християни, в тях няма християнски герои и затова техните езически корени са съвсем очевидни (Петканова 1997: 291 – 295).

⁴ „Най-ранните апокрифи се създават на арамейски, коптски и гръцки език най-напред в Палестина, Сирия, Египет“ (Петканова 1982: 8).

Гадателните книги са подредени според знаците, по които се гадае:

1. **Предсказване по знаци на природата:** например според гръмотевици, светкавици, дъжд (оттук и названията на текстовете *Гръмник*, *Мълнияк*) или според реакциите на животни (*Мишениск*, *Птичник*); 2. **Предсказване по календарни и астрономически знаци:** според деня, в който се пада Коледа (*Коледник*); според звездите (*Звездочетец*, *Планетник*); според луната и лунния календар (*Лунник*). 3. **Предсказване по признаци, свързани с човека:** по вибрациите на мускулите на човешкото тяло (*Трепетник*); по сънища (*Съновник*); в зависимост от деня, в който човек се разболее (*Месеџослов*), както и от деня, в който е роден (*Рожденик*). Така, както и апокрифните молитви, те изпълняват главно практическа функция. Изреченията са кратки и по същество: важно е да се каже ясно и точно какво ще се случи, тук няма място за поетични изповеди. Тези творби не са и развлекателна литература – изразяват вярата във вечните закони, които управляват света и които човек иска да открие. Към този тип творби отнасяме *Коледник*, *Гръмник* (*Кръговник*), *Гръмник – Зодиак*, *Трепетник*, *Мълнияк*, *Месеџослов*, *За затъмнението на слънцето*, но в тях се наблюдава съвсем скромно участие на символиката на числата, всъщност почти нулево с малки изключения.

В *Коледник*⁵ се изброяват седемте дни от седмицата и се прогнозира какво може да се случи, ако Коледа се падне в определен ден от седмицата. В *Гръмник* пък се предсказва бъдещето по гръмотевиците в различните месеци. Посоченото с име „число“ придружава всяка обсъждана зодия във втория тип – *Гръмник*, в който се споменават последствията от гръмотевиците в даденото „число“ на зодията, но нищо повече от това. В *Трепетник*⁶ се гадае по вибрациите на всяка част от тялото в дадения ден от месеца: през януари това са дните 1, 8, 15, 16; през февруари – 10, 28; през март – 12, 25, 31; през април – 16; през май – 30; през юни – 20; през юли – 15, 22; през август – 19, 24, 29; през септември – 20, 30; през октомври – 10, 20, 31; през ноември – 15, 30 (тук по изключение това са добри дни); през декември – 1, 25, 31. В *Месеџослов* се забелязва натрупване на голям брой числа, но трудно бихме намерили основание да търсим някаква по-дълбока символика, тъй като става дума за много различни числа, използвани без определено правило и ритъм. Ако човек се разболее в определен ден, как би протекла болестта му? На такива въпроси се опитва да отговори този апокриф, а прогнозите са обикновено песимистични. Според принципа „на всеки месец

⁵ Преводът е по Домбек-Виргова 1983.

⁶ Т. Домбек-Виргова превежда като *Drżącznik* (Домбек-Виргова: 1983: 73).

от годината“ е написан и апокрифът *За затъмнението на слънцето*, според който само през януари затъмнението веща нещо хубаво и дава някаква надежда.

Изводи

Сред избраните от мен текстове най-осезаема е символиката на числата в апокрифните молитви и във „въпроси и отговори“, а най-слабо застъпена – в гадателните книги, въпреки наличието на числа, но те не са „типичните“, недвусмислено свързани с Библията. Най-често използваното число е три, което доминира почти във всяка апокрифна молитва, както и числата седем и дванадесет. Тези числа присъстват както в събития, свързани с християнската вяра, така и в напълно абстрактни, неправдоподобни, потопени във фолклора събития. Най-добрият пример за това е тройката – редовно цитирана в образа на Светата Троица, но и в много други ситуации, които функционират като магически: например тройното произнасяне на заклинание или вземане на три предмета с молитвено предназначение. Често споменавано число е също четири, отнасящо се до четиримата евангелисти, четирите планини, четирите райски реки и четирите краища на света. Числото две обикновено представя „двойка“ ангели, светци и т.н., деветката засилва ролята на тройката, пет и осем са рядко срещани. С интересно явление е свързано числото 318 (със Събора в Никея) и 72 (6 x 12 племена на Израел). Седем се родее с „небесната сфера“: с ангелите, небесата и освен това със стълбовете, поддържащи дъното на морето, където е „адовото жилище с вързан Антихрист“. Дванадесет – доста изненадващо, често се свързва с „дяволски“ образи като дванадесетте имена на вещиците или дванадесетте дъщери на Ирод, „носещи треска“. Затова пък кръглите (целите) числа както винаги имат функцията да преувеличават значението на дадения образ и по този начин да въздействат по-силно на въображението: например тристата ангели, които въртят „гърмящо колело“ и които извикват дъжд и светкавици. Числата с по-ниска стойност постигат целта си чрез честа и ритмична повтораемост.

Системните повторения на едни и същи числа или натрупването на еднакви числа в дадена творба (с чести препратки към Библията), поставянето им в непосредствена близост до героите и събитията от Библията, честото цитиране на Светата Троица, както и силното влияние на фолклорната символика – заклинания, суеверия, приказно „неправдоподобие“, доказват, че числата не са избрани случайно, а са резултат от дълбоко вкоренени в колективното подсъзнание образи, т.е. символи. В избраните текстове не съм анализирала влиянието на символиката на

числата върху композицията, тъй като това излиза извън рамките на поставената изследователска цел. В центъра на моето внимание е неофициалната извънкултова литература и тя има подчертано прозаически наративен характер (или е изградена на принципа „въпроси и отговори“). В избраните от мен апокрифи не присъстват и числата с документална или историческа стойност (може би с изключение на 318 – числото на Светите Отци от Никейския събор). Числата тук служат за обогатяване с нови значения, за събуждане на определени образи в съзнанието на средновековния човек. Те открояват изразителната сила на елементите на християнската религия, но показват и по-ранни елементи от езическата култура. Заедно с образите, които носят, те са един много добър пример за смесване и взаимно влияние на култури и традиции, а същевременно са своего рода запис на *профанация на sacrum* и *сакрализация на profanum* в епоха, изпълнена с контрасти и противоречия.

ЛИТЕРАТУРА

- Гуревич 1976:** Guriewicz, A. *Kategorie kultury średniowiecznej*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1976.
- Гуревич 1987:** Guriewicz, A. *Problemy średniowiecznej kultury ludowej*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1987.
- Домбек-Виргова 1983:** Dąbek-Wirgowa, T. *Siedem niebios i ziemia*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1983.
- Еко 1999:** Eco, U. *Semiologia życia codziennego*. Warszawa: Czytelnik, 1996.
- Елиаде 1998:** Eliade, M. *Obrazy i symbole*. Warszawa: Wydawnictwo KR, 1998.
- Елиаде 2000:** Eliade, M. *Traktat o historii religii*. Warszawa: Wydawnictwo KR, 2000.
- Елиаде 2008:** Eliade, M. *Sacrum a profanum. O istocie sfery religijnej*. Warszawa: Wydawnictwo Aletheia, 2008.
- Клочовски 1998:** Kłoczowski, J. *Młodsza Europa*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1998.
- Луркер 1994:** Lurker, M. *Przesłanie symboli w mitach, kulturach i religiach*. Kraków: Znak, 1994.
- Наумов 1976:** Naumow, A. E. *Apokryfy w systemie literatury starocerkiewnosłowiańskiej*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1976.
- Петканова съст., 1982:** *Стара българска литература. Т. 1. Апокрифи*. Съставител и редактор: Донка Петканова. [Stara bałgarska literatura.

Т. 1. Apokrifi. Sastavitel i redaktor: Donka Petkanova.] София: Български писател, 1982.

Петканова 1983: Петканова, Д. Значението на числата в старобългарската литература. [Petkanova, D. Znachenieto na chislata v starobalgarskata literatura.] // *Старобългарска литература*. Книга 13. Редактори Б. Ангелов, Л. Грашева, П. Динеков. София: БАН, 1983, 12 – 28.

Петканова 1997: Петканова, Д. *Старобългарска литература IX – XVIII век*. [Petkanova, D. Starobalgarska literatura IX – XVIII vek.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1997.

Петканова 2000: Петканова, Д. *Средновековна литературна символика*. [Petkanova, D. Srednovekovna literaturna simbolika.] София: Време, 2000.

Станчев 1995: Станчев, Кр. *Стилистика и жанрове на старобългарската литература*. [Stanchev, Kr. Stilistika i zhanrove na starobalgarskata literatura.] София: Просвета, 1995.

Старовейски 2006: Starowieyski, M. *Barwny świat apokryfów*. Poznań: Księgarnia Św. Wojciecha, 2006.

Форстнер 1990: Forstner, D. *Świat symboliki chrześcijańskiej*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1990.

РИЛСКАТА ПРЕПРАВКА ОТ 1825 Г. И ПРЕПИСИТЕ ОТ Т. НАР. РИЛСКА РЕДАКЦИЯ НА ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА

**Атанаска Тошева
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“**

Атанаска Тошева. *Рильская переработка 1825 г. и списки т. наз. Рильской редакции Истории славяноболгарской*

Составленная в 1825 г. в Рильском монастыре монахом Паисием Николаевичем *Рильская переработка* стала источником компиляций и переработок „Истории славяноболгарской“, в которых умело сочетаются сюжеты, исторические факты и события, заимствованные из двух основных историографических сочинений эпохи Возрождения – *Историй* Паисия Хилендарского и Спиридона Рильского. В статье рассматриваются основные характеристики рукописей, имеющих прямое родство с *Рильской переработкой* и формирующих единую текстологическую и в большой степени языковую семью, обособленную в т. наз. Рильскую редакцию *Истории славяноболгарской*. Прослеживаются также генеалогические связи в этом кругу рукописей.

Ключевые слова: Рильская редакция „Истории славяноболгарской“, Рильская переработка, списки Рильской переработки, генеалогия рукописей Рильской редакции

Atanaska Tosheva. *The Rila Remake from 1825 and the Rewritings of the So-Called Rila Editing of Istoriya Slavyanobulgarska*

The *Rila Remake* dates back to 1825 in Rila's monastery and was written by Paisii Nikolaevich. It initiates the compilations and the remakes of *Istoriya Slavyanobulgarska*, which combine plots, historical facts and events, borrowed from the two main historical works of the Bulgarian National Revival – these by Paisii Hilendarski and Spiridon Rilski. The article discusses the main writings, which have a direct relationship with the *Rila Remake* and build one textual and to a great extent linguistic family, differentiated in the so-called Rila Editing of *Istoriya Slavyanobulgarska*. The genealogic relationships in this range of writings has been studied as well.

Key words: Rila editing of *Istoriya Slavyanobulgarska*, Rila Remake, rewritings of Rila remake, Rila editing rewritings' genealogy

Съставената през 1825 г. в Рилския манастир от монах Паисий Николаевич *Рилска преправка* (Рил) слага началото на компиляциите (преправките, преработките) на *История славянобългарска*. Литератур-

ноисторическите и текстологично-езиковите изследвания сочат, че *Рил* от 1825 г. става извод, т.е. пряк източник, на два преписа – *Хилендарската преправка*¹, от която засега в науката не е известен друг препис, и *Поп-Йоановата преправка (ПЙ)* от 1830 г., която на свой ред става извод на нови преписи.

От *ПЙ* през 1831 г. монах Харитон прави своя първи препис в с. Змеево², където е изпратен като изповедник от Рилския манастир. Този препис е известен в науката като *Първа Харитонова преправка на „История славянобългарска“* от 1831 г. *Първа Харитонова преправка (Х1)* от своя страна става източник на нов препис, направен от Харитон през същата година в Чирпан – т. нар. *Втора Харитонова преправка на „История славянобългарска“* от 1831 г. От *Втора Харитонова преправка (Х2)* свой препис изготвя и Найден Геров в средата на XIX в., известен като *Геров препис на „История славянобългарска“ (НГ)*. Частично копие на *Х2* прави руският учен Владимир Ламански през 1864 г. в Цариград, което използва в своите задълбочени изследвания върху *Болгарская словесность XVIII века*³. В описите е включен и още един, *трети препис на Харитон*, датиран към 1832 г., който вероятно е бил направен от *Х2*, но ръкописът не е съхранен⁴. Тези 7 ръкописа имат пряко родство с *Рил* от 1825 г. и образуват заедно с ръкописа на Паисий Рилски едно текстово семейство или редакция, която по мястото на възникване на

Първа Харитонова (Змеевска) преправка на *История славянобългарска*, 1831

¹ Ръкописът е представен и изследван от И. Тодоров, който по косвени данни го отнася към 20-те или 30-те години на XIX в., съставителят и мястото са неизвестни, ръкописът е непълен. Съпоставката с текста на *Рилската преправка* дава основание да се смята за доста точен неин препис. Оригиналят се съхранява в библиотеката на Хилендарския манастир под № 723 – вж. Тодоров 1985: 193 – 203. С наименованието *Хилендарска преработка* ръкописът е включен и в описа на М. Стоянов, който го датира около 1840 г. – вж. Стоянов 1962: 582 – 583. Ръкописът не е публикуван.

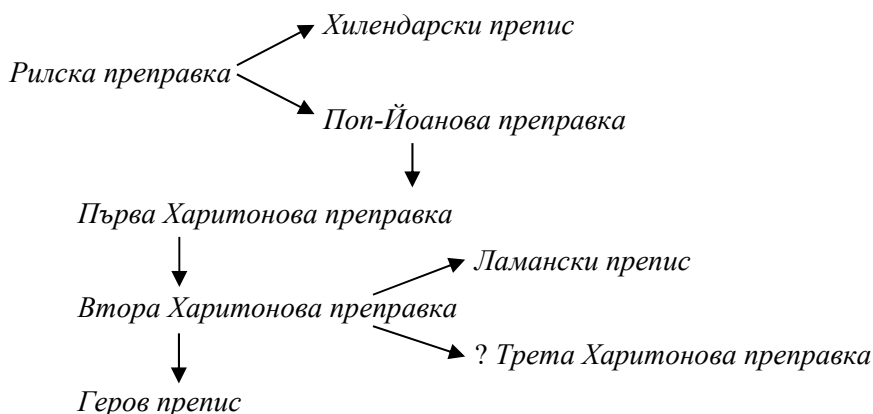
² Змеево – става въпрос за днешното село Змейово в Старозагорска област.

³ Вж. Ламански 1869.

⁴ Вж. Иванов 1914: LVII; Стоянов 1962: 578; Ангелов 1966: 62 – 63; Тодоров 1985: 196 – 197. Единствените сведения за наличието на такъв ръкопис са от анонимна публикация в *Църковен вестник* от 19 май 1912 г., което дава основание на някои изследователи да се съмняват в нейното съществуване – вж. Караджова 2012а: 32 – 39.

първоизточника (Рилския манастир) и принадлежността на съставителя Паисий Николаевич към Рилското братство може да бъде наречена *Рилска редакция на „История славянобългарска“*.

Генеалогичната схема на преписите от Рилската редакция може да бъде представена по следния начин:

Рилската преправка на „История славянобългарска“ от 1825 г. е най-ранният известен засега в науката препис, от който тръгва широко разпространената през XIX век редакция на т. нар. *преправки, преработки, сглоби или царственици*, в основата на която лежи компилацията на двете значими историографски съчинения на Българското възрождане – *История славянобългарска* на Паисий Хилендарски и *История во кратце о болгарском народе славенском* на Спиридон Рилски.

Книгата има здрава кожена подвързия и е изцяло запазена. Липсва титулна страница, същинският текст започва на четвъртия лист, където под неголяма заставка, изобразяваща корона и кръст в средата на композицията, орнаментирани с листа от двете страни, центрирано с големи букви е написано заглавието на книгата **КРАТКОЕ ИЗЪВЛЕНІЕ В ЛѢТОПИСѢ БОЛГАРСКОМЪ**. Под заглавието на същия лист е поместена единствената приписка, даваща сведения за книжовника и времето на съставяне на ръкописа.

Оригиналът на Рил днес се съхранява в ръкописната сбирка на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ под сигнатура НБКМ 775. Книгата е издавана еднократно, с наборен текст и изследване на Боню Ангелов през 1966 г.⁵

⁵ Вж. Ангелов 1966.

Подборът на историческите събития, хронологичното им подреждане, структурирането на отделните части и композицията на съчинението показват собствения замисъл на автора компилатор. Залегналите в преправката различни части и фрагменти от двете български възрожденски историографии на Паисий Хилендарски и Спиридон Рилски са съчетани в едно цяло, в едно самостоятелно съчинение, различно от двата основни източника, подчинено на идеите и целите на автора на *Рил*.

В основата на компилативната редакция на *История славянобългарска* лежи Паисиевият текст, повествуващ за царете и владетелите на двете български държави до падането на България под турско робство, за славянските учители и покръстването на българите, русите и сърбите, за българските светци и първите патриарси. От *История во кратце* на Спиридон компилаторът включва в разказа си представата за прародителя и далечното минало на българския род, породени от идеите на илиризма, сведения за митичните български крале, които заемат липсващите звена в историческата верига от библейско време до хронографските източници, както и за събитията след турското нашествие.

В редица епизоди авторът на *Рил* умело вплита заемките от двата основни извора в своя собствен разказ за историята, като съкращава, размества, добавя и интерпретира историческите събития, подчинявайки ги на своя замисъл и идея. Книжовникът не заема механично от единия и другия изходен текст, а подбира различни факти от двамата историографи, за да представи свое тълкуване на историята. Начинът на подбор, различните акценти и отношението на автора към историческите лица и събития сочат собствен подход, школовка, познания и историческа осведоменост. Съвместявайки постигнатото от своите знаменити предшественици, авторът на *Рил* предлага нов, обогатен разказ за българското минало, отговарящ на нарасналите изисквания на читателите от първата половина на XIX век. В духовно-просветния подем през първите десетилетия на века патриотичният заряд на източниците намира ярка и пълноценна изява в по-широкото представяне на българските царе и мъченици за християнската вяра, в пламенна защита на българския род и език.

Първата по време на възникване компилация между *История славянобългарска* и *История во кратце о болгарском народе славенском* се появява в Рилския манастир, откъдето тръгват и значителен брой нейни преписи и преработки. Оставената приписка в ръкописа, както и косвени свидетелства от самия текст на преправката дават основание да се предположи, че Паисий Рилски е направил препис от съществуваща по-

рано компилация⁶. Но именно този ръкопис на рилския книжовник от 1825 г. става начало на множество преписи, които продължават живота не само на *История славянобългарска*, но и на почти неизвестното сред читателите съчинение на Спиридон Рилски.

Първата известна засега в науката най-близка по време на възникване и съдържание до *Рил* е преправката на поп Йоан от 1830 г., както гласи основната бележка на първия лист от книгата, изписана с едри орнаментирани букви в декоративна рамка от вълнообразни и флорални елементи: **СІА КНИГЯ НА ПАПА ІОАННА 1830**. Доскоро в научната паисиеведческа литература беше утвърдено мнението за съществуването на два преписа, направени от поп Йоан (*Поп-Йоанова преработка*) и поп Йоаникия Петкович (*Змеевска преработка* или *Първа Змеевска преработка*), вторият от които е изгубен⁷, но в последните години М. Кръстева аргументира и обоснова теза за наличието само на един ръкопис⁸, а М. Куршумова на базата на издирени от нея документални свидетелства по безспорен начин идентифицира автора на ръкописа, като доказва, че поп Йоаникий Петкович и поп Йоан (Петков) са едно и също лице – създателят на единствения препис на *Рил* от 1830 г., както и неоспоримата връзка на поп Йоан със село Змейово през периода 1830 – 1844 г.⁹ Днес ръкописът се пази в ръкописната сбирка на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ с каталожен № 1113. Книгата има хубава кожена подвързия с красиви инкрустации – в средата е центриран ромб с изображение на Христовото разпятие върху лицевата страна и серафим на задната корица. Украсата на ръкописа е съвсем семпла, почти липсват червенослови с изключение на отделни числови обозначения и единични инициали. В ръкописа са използвани два типа писмо, като много често те се сменят на една и съща страница – полуустав се редува с бързопис и обратно. Последователното използване на полуустава в заглавията на главите и отделните раздели, които са изписани старателно с по-едри букви, както и поставянето на титли, ударения и придихания свидетелстват за добрата ортографска подготовка на книжовника¹⁰.

⁶ Още Боню Ангелов, който пръв обнародва текста на *Рил* през 1966 г., изказва предположението, че тя представлява препис от друг източник – също препис от оригинала на преправката, възникнал според изследователя поне 10 години по-рано от преписа на *Рил* (Ангелов 1966: 38 – 39).

⁷ Вж. Ангелов 1961: 30 и Ангелов 1966: 51 – 53, 75; Стоянов 1962: 576, 593; Диневков 1963: 134. В най-новата класификация на преписите и преправките на М. Димитрова и Д. Пеев са включени само наличните преписи, поради което вторият препис изобщо не фигурира в описанието – вж. Димитрова, Пеев 2012: 61.

⁸ Вж. Кръстева 2014: 166 – 167.

⁹ Вж. Куршумова 2014; Куршумова 2018: 8 – 12.

¹⁰ Палеографско-кодикологичните и текстологично-езиковите особености на ръкописа са задълбочено проучени от М. Куршумова – вж. Куршумова 2018: 5 – 39.

В съдържателен план *ПЙ* от 1830 г. показва безспорна близост с *Рил* от 1825 г., а текстологичната и езиковата съпоставка дават категорични сведения, че *Рилската преправка* е послужила за извод на направения от поп Йоан препис.

Първа Харитонова преправка от 1831 г. става известна на научната общественост още през 1894 г. с изследването на Н. Начов *Забълъжка за Палисиевата история*, в което на базата на значителни текстологични съпоставки между няколко преписа и преправки на „История славянобългарска“ ученият идентифицира неизвестния дотогава ръкопис, като изказва твърдението, че той е препис от *Втора Харитонова преправка* (наречена от изследователя *Геров ръкопис*), направен през същата година, поради идентичност на съдържанието и изводите. По-късно *XI* попада в научното ползрение на В. Златарски, който след задълбочен анализ и съпоставка с *ПЙ* и *X2* стига до верния извод за тяхната генеалогия¹¹. Ръкописът е запазен и днес се съхранява в ръкописния отдел на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ под № 1115. Описание на паметника е представено в изследванията на М. Стоянов¹² и Б. Ангелов¹³, но най-пълно ръкописът и неговият съставител – монах Харитон Рилец, са анализирани от М. Кръстева¹⁴.

Книгата има червеникавокафява кожена подвързия, доста повредена от времето. В ръкописа няма художествено оформление и украса. *XI* е съставена от монах Харитон в с. Змеево, Старозагорско, през 1831 г., както това е посочено в бележката на преписвача, разположена след съдържанието и преди същинския текст на обратната страна на последния непагиниран от Харитон лист.

Още първите изследователи на ръкописа посочват *ПЙ* за извод на *XI* от 1831 г., но за тяхната пряка връзка съществуват и документални свидетелства на Харитоновите съвременници. В *История и етнография на град Чирпан*, издадена през 1938 г., Никола Събчев и Таньо Пеев, учители и просветители от град Чирпан, са документирали историята и просветното дело на своя роден град. Тази ценна книга допълва биографичните сведения за монаха, книжовника, учителя и просветителя Харитон. Изпратен от Рилския манастир в Чирпан като таксидиот, монах Харитон разгръща в града и околностите му не само религиозно-проповедническа дейност, свързана със задълженията му на таксидиот, но активно участва в културния и обществен живот като учител, книжовник и духовен будител. През 1830 г. Харитон се установява в

¹¹ Вж. Златарски 1899: 723 – 757.

¹² Вж. Стоянов 1962: 576 – 577.

¹³ Вж. Ангелов 1966: 53 – 56.

¹⁴ Вж. Кръстева 2015: 5 – 57.

с. Змеево, където е изпратен за изповедник, и прави своя първи препис на *Рил*, т. е. *Първа Харитонова преправка* (Змеево, 1831 г.).

През 1831 г. започва вторият чирпански период на монах Харитон, свързан отново с активна книжовна и учителска дейност. Тук е осъществен вторият препис на преправката на *История славянобългарска*, т. е. *Втора Харитонова преправка* (Чирпан, 1831 г.). *X2* става известна на науката още през XIX век с публикацията на руския учен Владимир Ламански през 1869 г. *Болгарская словесность XIX века*, в която са отбелязани достойнствата на ръкописа, подробно е предадено съдържанието му и са цитирани всички приписки и обширни откъси от съчинението¹⁵. Благодарение на руския изследовател, който сам прави препис през лятото на 1864 г. в Цариград на ръкописа, предоставен му от Найден Геров¹⁶, научната общественост се запознава с Паисиевия труд, а *X2* става стимул за задълбочени проучвания на преписите и преправките на *Историята* в изследванията на М. Дринов, В. Златарски, Г. Начов и други български учени¹⁷.

Втората Харитонова преправка от 1831 г. се пази в ръкописния отдел на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ под сигнатура НБКМ 1114, където постъпва като част от сбирката на Найден Геров в края на XIX в. Ръкописът е добре съхранен, книгата има кожена подвързия, обвита с червеникава кожа, семпло рамкирана по краищата и орнаментирана в ъглите с дребни цветчета. Писмото е среден и едър полуустав с отделни полукурсивни изписвания. В изготвянето на ръкописа са взели участие четирима преписвачи, както става ясно от разположена на л. 776¹⁸ приписка на монах Харитон. Изхождайки от калиграфския анализ на почерците, Д. Караджова стига до извода, че основната част от текста (без първите 14 листа) е написана от трима книжовници, сред които е и самият Харитон. Особеностите и характерните черти на почерците разкриват обща школовка под вещото ръководство на монах Харитон Рилец¹⁹. Любовта към работата и професионалното отношение личат и в усърдието, с което е съставен ръкописът.

¹⁵ Вж. Ламански 1869: 107 – 123.

¹⁶ По това време ръкописът е бил притежание на Н. Геров, поради което в науката се среща още и с названието *Геровска преработка* – вж. Ангелов 1966: 60; Дринов 1871: 3 – 25; Златарски 1899: 749; Начов 1884: 513; Иванов 1914: LVI.

¹⁷ Вж. Дринов 1871; Златарски 1899; Начов 1884.

¹⁸ Книгата съдържа 80 листа, от които 68 имат оригинална буквена пагинация. Допълнително с молив в десния горен ъгъл е добавена и номерация с арабски цифри, която обхваща цялата книга. С *a* и *b* се обозначават съответно лицевата и обратната страна на листа.

¹⁹ Вж. Караджова 2012а: 36 – 38. В школата на монах Харитон се подготвят не само ученици („отворил отделно свое училище да поучава чирпанските деца на книжному чтению, защото е разбрал, че отворените дотогава били тесни за желаещите да се учат“ – Събчев, Пеев 1938: 312, цитирано по Кръстева 2015: 19), но и учители, свещеници и

Оригиналът на *Геровия претис* е открит през 60-те години на XX в. в архива на Найдено Геров. *НГ* е направен по *Х2* от 1831 г., която дълго време е била притежание на Найдено Геров, за което свидетелстват не само публикациите на В. Ламански²⁰ и М. Дринов²¹, но и документални данни от ръкописния архив на възрожденския учен и книжовник, изнесени от М. Кръстева и доказващи по безспорен начин, че *Харитоновата преправка* е била съхранена и от наследниците на Геров²².

Оригиналът на *НГ* не е датиран, не са посочени мястото и името на автора, но анализът на съхранените ръкописи на Найдено Геров с характерното изписване на някои графемии не оставят никакво съмнение, че той е написан от самия Геров. Поместен е в тетрадка малък формат, с откъснати корици. Н. Геров не е използвал църковнославянски шрифт, писмото е модерен упражнен скоропис, почеркът е красив, текстът е написан старателно, с малко задрасквания и пропуски, които са добавени в полето, над реда или в края на страницата. Преписът не е завършен, стига до историческия разказ за Георги Арбанас, който не е доведен докрай, липсват и всички останали глави, следващи в *Х2*. Позовавайки се на работата си с архива на Геров, в който се откриват няколко ръкописни учебника по история, както и свидетелства за системния и задълбочен интерес на възрожденеца към науката история и методите на нейното преподаване, М. Кръстева стига до тезата, че ръкописът *НГ* е бил предназначен за учебник по българска история, по който учителят Геров е преподавал на своите ученици, и е съставен по време на неговото учителстване в Пловдив – между 1851 и 1853 г.²³

Изследваните ръкописи от Рилската редакция на *История славянобългарска* показват безспорна близост с *Рилската преправка* от 1825 г. Възникнали в рамките на 25 – 30 години, преписите на *Рил* образуват едно текстово семейство. Както съдържанието на историческия разказ и структурата на повествованието, така и използването на изразни средства недвусмислено доказва пряката генеалогична връзка на ръкописите с компилативното съчинение на Паисий Рилски.

Литературноисторическият и текстологично-езиковият анализ на преписите от Рилската редакция на *История славянобългарска* доказват по безспорен начин следната генеалогична връзка на изследваните ръкописи: *Рилската преправка* от 1825 г. е пряк източник на *Поп-*

монаси („Арсения диакон после Аланскио манастир игумен ученик х. Харитонов“ – Спространов 1901: 194).

²⁰ Вж. Ламански 1869: 107 – 123.

²¹ Вж. Дринов 1871: 3 – 26.

²² Вж. Кръстева 2012: 159 – 160.

²³ Вж. Кръстева 2012: 164 – 165. М. Стоянов отбелязва началото на 60-те г. на XIX в. като време на съставяне на преписа, без да посочва аргументи за тази датировка – вж. Стоянов 1962: 592.

Йоановата преправка от 1830 г., която на свой ред става извод на *Първа Харитонова преправка* от 1831 г. От нея през същата година монах Харитон прави втори препис – *Втора Харитонова преправка*, от която в средата на XIX век е изготвен *Геровият препис*.

Появата и на други преписи и преработки извън кръга на изследваните ръкописи също има пряка или косвена връзка с *Рил*. В науката съществуват твърдения, че *ПЙ* дава начало на две разклонения в родословното дърво на Рилската компилация.

Към компилативната редакция на Паисий Рилски от 1825 г. И. Тодоров отнася още 4 ръкописа, които нямат пряко родство с *Рил*, а се свързват с нея чрез някой от преписите на Рилската редакция. Още Б. Ангелов посочва голямата близост между *ПЙ* от 1830 г. и *Първата старозагорска преправка* от 1837 г. и изказва предположението, че *Старозагорската* е препис от *ПЙ*²⁴. Близостта между двата ръкописа е изтъкната и от М. Стоянов²⁵, но И. Тодоров представя пряката връзка между тях като безспорна²⁶. *Старозагорската преправка* става извод на *Григоровичевата преправка*, съставена вероятно след 1839 г. в Стара Загора. Доказателства за това Б. Ангелов открива в палеографията на двата ръкописа (потвърждаваща, че те са дело на един и същи книжовник), а И. Тодоров – в езиковото сходство между тях²⁷.

В науката се смята, че *ПЙ* дава начало на още едно разклонение в родословното дърво на *Рил*. От нея през 40-те години на XIX в. е направен *Кесариевият (Пазарджишки) препис*²⁸, който от своя страна става извод на *Панагорския препис* от средата на XIX в.²⁹

Връзките между тези преписи могат да бъдат представени схематично по следния начин:

²⁴ Вж. Ангелов 1966: 70.

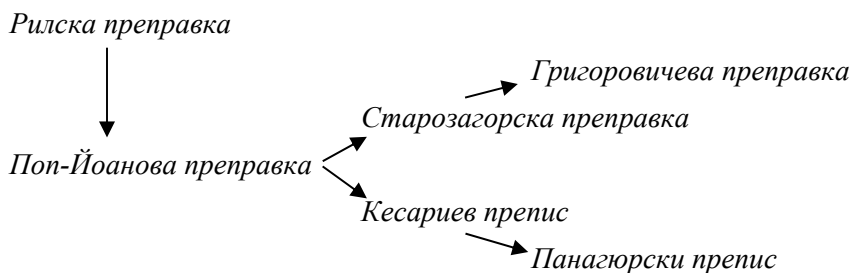
²⁵ Вж. Стоянов 1962: 580 – 581.

²⁶ Вж. Тодоров 1985: 196 – 197. Липсва цялостно изследване на този ръкопис. Оригиналят не е съхранен в пълен вид, а много от запазените листове са силно повредени. Ръкописът се пази в Регионалния исторически музей в Стара Загора под № 6 Сз 108. Не е издаван.

²⁷ Вж. Ангелов 1966: 73; Тодоров 1982: 45 – 46. Ръкописът е открит в архива на руския славист Виктор Григорович, съхранява се в Държавната библиотека в Москва със сигнатура № РГБ, ф. 87 (Собрание Григоровича), 50. Не е публикуван.

²⁸ Вж. Стоянов, Кодов 1971: 78 – 79; Тодоров 1985: 196 – 198; Димитрова, Пеев 2012: 62; Кръстева 2018: 32. Иван Радев, който публикува ръкописа през 2012 г., смята, че той е дело на Кесарий п. Василев. Хипотезата на Ив. Радев за авторството на преписа не се приема от всички изследователи – вж. Радев 2012; Караджова 2012б: 66 – 88. Оригиналят се съхранява в ръкописния фонд на НБКМ под № 1235.

²⁹ Вж. Стоянов, Кодов 1971: 79 – 80; Тодоров 1985: 196 – 198; Кръстева 2018: 32; Димитрова, Пеев 2012: 62. Въз основа на текстологична съпоставка между *Кесариевия* и *Панагорския препис* Ив. Радев доказва тяхното пряко родство – вж. Радев 2012: 5 – 26. Ръкописът се съхранява в ръкописната сбирка на НБКМ с каталожен № 1236. Оригиналят не е издаван.

В родослова на компилативната редакция на *История славянобългарска* могат да се предположат и други връзки между ръкописите на базата на несъхранени или непознати на науката преписи и преправки, които показват пътищата на тяхното разпространение. *Свищовският препис* от 1842 г. е познат на изследователите от публикация на В. Златарски от 1899 г., в която е посочена връзката на преписа с *ПЙ*. Според бележка на преписвача Василий Станкович от Свищов, цитирана от Златарски, той е използвал ръкопис, написан от ръката на поп Йоаникия Петкович в с. Змеево през 1830 г.³⁰ Като пряк извод на *Свищовския препис* ученият с голяма вероятност посочва *Фотиновия препис* (*Втора старозагорска преправка*) от 1842 г., изготвен по поръчка на Константин Фотинов в Стара Загора³¹. С този препис К. Фотинов отива в Търново и Свищов, където от него са изготвени съответно *Втори търновски* (*Славейков*) *препис* от П. Р. Славейков и Хр. Драганов³², вероятно през 1842 г., и *Свищовският препис* от Василий Станкович, също през 1842 г.³³

Б. Ангелов изказва предположение, че именно *Свищовският препис* вероятно е един от източниците на Христати Павлович при съставяне на неговия *Царственик* от 1844 г.³⁴, но стъпвайки върху исторически свидетелства и езикови факти, Л. Перчеклийски доказва, че като пряк източник за *Царственика* е използван *Вторият търновски* (*Славейков*) *препис* от 1842 г.³⁵

Този клон от родословното дърво на *Рил* може да бъде представен със следната схема:

³⁰ Вж. Златарски 1899: 749 – 750. Тази хипотеза за връзката между двата ръкописа се споделя и от други изследователи – вж. Стоянов 1962: 586 – 587; Димитрова, Пеев 2012: 63. И. Тодоров обособява *Свищовския препис* в отделна редакция – вж. Тодоров 1982: 49. Днес ръкописът е частно притежание и е недостъпен за изследователите.

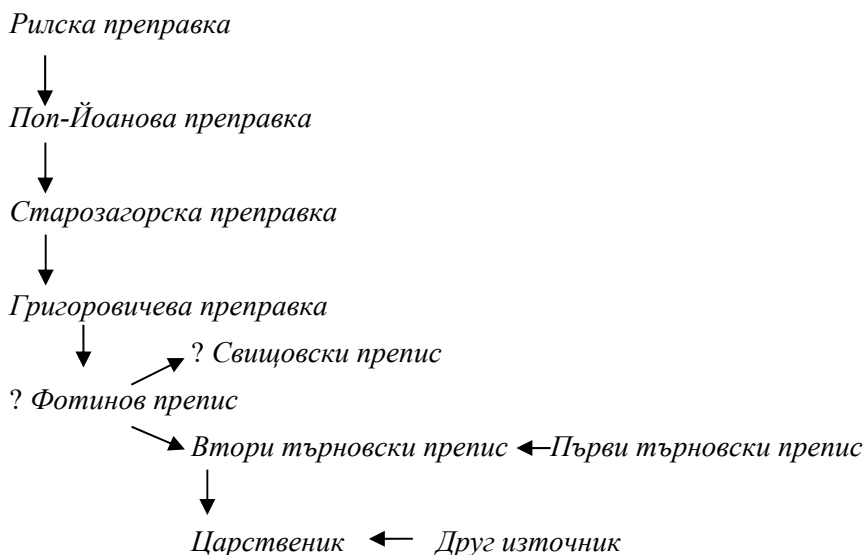
³¹ За това свидетелства и Иван Славейков през 1894 г. – вж. Кръстева 2013: 51.

³² Оригиналът се съхранява в НБКМ под № 372. Не е издаван.

³³ Вж. Златарски 1899: 750 – 751; Димитрова, Пеев 2012: 58; Перчеклийски 2013: 45 – 56.

³⁴ Вж. Ангелов 1966: 74.

³⁵ Вж. Перчеклийски 2013: 45 – 56.

В паисиеведската наука към преправките се причисляват по косвени данни още два ръкописа – *Сопотската преправка* от 1828 г. и *преписът на Гаврил Кръстевич* преди 1845 г. За тях съобщава Гаврил Кръстевич в сп. „Български книжици“ през 1859 г. За първия Г. Кръстевич твърди, че е дело на монах Пантелеймон от Сопотския манастир, а за втория – че твърде много прилича на *Сопотската преправка* и само в езиково отношение се отличава от нея, а отбелязаната в началото 1845 г. едва ли е годината на неговото съставяне³⁶. И двата ръкописа са включени от И. Тодоров в компилативната редакция на Паисий Рилски³⁷.

ЛИТЕРАТУРА

- Ангелов 1961:** Ангелов, Б. Ст. *Паисий Хилендарски. История славено-болгарская. Никифоров препис от 1772 г.* [Angelov, B. St. Paisiy Hilendarski. Istoriya slavenobolgarskaya. Nikiforov prepis ot 1772 g.] София: БАН, 1961.
- Ангелов 1966:** Ангелов, Б. Ст. *Рилска преправка на „История славяно-болгарская“*. Увод и бележки Боню Ст. Ангелов. [Angelov, B. St. Rilska prepravka na „Istoriya slavyanobolgarskaya“. Uvod i belezhki Bonyu St. Angelov.] София: БАН, 1966.

³⁶ Вж. Кръстевич 1859: 540 – цитира се по Кръстева 2013: 51.

³⁷ Вж. Тодоров 1985: 196 – 198. *Сопотската преправка* е включена в описите на Й. Иванов и М. Стоянов – вж. Иванов 1914: XLI; Стоянов 1962: 593.

- Димитрова, Пеев 2012:** Димитрова, М., Пеев, Д. Из историята на *Историята* – преписи и преработки на Паисиевия текст. [Dimitrova, M., Peev, D. Iz istoriyata na *Istoriyata* – prepisi i prerabotki na Paisieviya tekst.] // *Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“*. Филология, т. 50, кн. 1, сб. А, Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2012, 50 – 72.
- Динеков 1963:** Динеков, П. Първообраз, преписи и преправки на Паисиевата история. [Dinekov, P. Parvoobraz, prepisi i prepravki na Paisievata istoriya.] // *Паисий Хилендарски. Славянобългарска история*. Издава се за 200-годишнината от написването ѝ. Под ред. на П. Динеков. София: Български писател, 1963, 130 – 138.
- Дринов 1871:** Дринов, М. Отец Паисий, неговото време, неговата история и учениците му. [Drinov, M. Otets Paisiy, negovoto vreme, negovata istoriya i uchenitsite mu.] // *Периодическо списание на Българското книжовно дружество*, I, № 4, Браила: Тригълник, 1871, 3 – 25.
- Златарски 1899:** Златарски, В. Н. Към въпроса за тъй наречените преправки на Паисиевата история. По повод на един новооткрит препис от преправки. [Zlatarski, V. N. Kam voprosa za tay narechenite prepravki na Paisievata istoriya. Po povod na edin novootkrit prepis ot prepravki.] // *Периодично списание на българското книжовно дружество*. Кн. LIX, г. IX, № 4. София, 1899, 723 – 757.
- Иванов 1914:** Иванов, Й. *История славеноболгарская, собрана и нареджена Паисием иеромонахом*. Стъпки за печат по първообраза ѝ Й. Иванов. [Ivanov, Y. Istoriya slavenobolgarskaya, sobrana i narezhdena Paisiem ieromonahom. Stakmi za pechat po parvoobraza i Y. Ivanov.] София: Държавна печатница, 1914.
- Караджова 2012а:** Караджова, Д. Чирпанска преработка на Паисиевата история. Монах Харитон и неговите ученици. [Karadzhova, D. Chirpanska prerabotka na Paisievata istoriya. Monah Hariton i negovite uchenitsi.] // *Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“*. Филология, т. 50, кн. 1, сб. А. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2012, 32 – 49.
- Караджова 2012б:** Караджова, Д. Кесариев ли е Пазарджишкият препис на Паисиевата история? Палеографска атрибуция. [Karadzhova, D. Kesariev li e Pazardzhishkiyat prepis na Paisievata istoriya? Paleografska atributsiya.] // *История славянобългарска (1762 – 2012). Научни хоризонти на четвъртхилядолетието*. Съст.: Н. Драгова и Ел. Тачева. София: Бонид-инс, 2012, 66 – 88.
- Кръстева 2012:** Кръстева, М. (Не)знайното в академичната наука за Геровия препис на *История славянобългарска* и културните връзки Паисий – Геров. [Krasteva, M. (Ne)znaynoto v akademichnata nauka za Geroviya prepis na *Istoriya slavyanobalgarska* i kulturnite vrazki Paisiy

– Gerov.] // *Геров препис на „История славянобългарска“*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2012, 149 – 174.

Кръстева 2013: Кръстева, М. Предай нататък! [Krasteva, M. Preday natatak!] // *Втора Харитонова преправка на „История славянобългарска“ (Чирпан, 1831)*. Първо фототипно издание. Пловдив: ИК „Жанет 45“, 2013, 165 – 208.

Кръстева 2014: Кръстева, М. Поп-Йоанова преправка на *История славянобългарска*: академични (хипо)тези. [Krasteva, M. Pop-Yoanova prepravka na *Istoriya slavyanobalgarska*: akademichni (hipo)tezi.] // *Материали III Міжнародного науково-методичного семінару з болгарської мови, літератури, культури та історії* (15 – 16 травня 2014). Збірник тез. Бердянск: БДПУ, 2014, 164 – 167.

Кръстева 2015: Кръстева, М. Първа Харитонова преправка на *История славянобългарска* (Змеево, 1831). Йеромонах х. Харитон Рилец. [Krasteva, M. Parva Haritonova prepravka na *Istoriya slavyanobalgarska* (Zmeevo, 1831). Yeromonah h. Hariton Rilets.] // *Първа Харитонова преправка на „История славянобългарска“ (Змеево, 1831)*. Оригинален текст, превод и изследване. Първо фототипно издание. Пловдив: ИК „Жанет 45“, 2015, 5 – 57.

Кръстева 2018: Кръстева, М. Рилската преправка на Паисий Рилски и големият разказ „Царството Паисиада и хората разкази“ – предай нататък! [Krasteva, M. Rilskata prepravka na Paisiy Rilski i golemiyat razkaz „Tsarstvoto Paisiada i horata razkazi“ – preday natatak!] // *Рилска преправка на „История славянобългарска“ (монах Паисий Рилски, Рилски манастир, 1825)*. Първо фототипно издание. Авт. и съст.: Мила Кръстева. Пловдив: ИК „Жанет 45“, 2018, 5 – 68.

Кръстевич 1859: Кръстевич, Г. *Български книжици*, год. II, част II, кн. XVII. [Krastevich, G. Balgarski knizhitsi.] Цариград, 1859.

Куршумова 2014: Куршумова, М. Поп-Йоановият препис на *История славянобългарска* като част от текстовото семейство на Рилската преправка (лексикално-семантични съпоставки). [Kurshumova, M. Pop-Yoanoviyat prepis na *Istoriya slavyanobalgarska* kato chast ot tekstovoto semeystvo na Rilskata prepravka (leksikalno-semantichni sapostavki).] // *Електронно списание Liternet*, 17.08.2014, № 8 (177) <http://liternet.bg/publish30/mariana-kurshumova/pop-joanov-prepis.htm>.

Куршумова 2018: Куршумова, М. Поп-Йоановата преправка – корени и пътища. [Kurshumova, M. Pop-Yoanovata prepravka – koreni i patishta.] // *Поп-Йоанова преправка на „История славянобългарска“ (Змеево, 1830, поп Йоан Петков)*. Оригинален текст, превод и изследване. Първо фототипно издание. Пловдив: ИК „Жанет 45“, 2018, 5 – 39.

- Ламански 1869:** Ламанский, В. И. Болгарская словесность XVIII века. [Lamanskiy, V. I. Bolgarskaya slovesnost' XVIII veka.] // *Журнал Министерства народного просвещения*, № CXLV, сентябрь. Москва, 1869, 107 – 123.
- Начов 1894:** Начов, Н. Забълкжжа за Паисиевата история. [Nachov, N. Zabezhka za Paisievata istoriya.] // *Периодическое списание на българското книжовно дружество в Средец*, XLVI, 1894, 505 – 525.
- Перчеклийски 2013:** Перчеклийски, Л. *Ахтаровият Царственик от 1844 година*. Текст и изследване. [Perchekliyski, L. Ahtaroviyat Tsarstvenik ot 1844 godina. Tekst i izsledvane.] София: Бolid-инс, 2013.
- Радев 2012:** Радев, И. *Летопис Славянобългар. Кесариевият препис на „История славянобългарска“*. Паисиада (1762 – 2012). [Radev, I. Letopis Slavyanobolgar. Kesarievijat prepis na „Istoriya slavyanobalgarska“. Paisiada (1762 – 2012).] Велико Търново: Абагар, 2012.
- Спространов 1901:** Спространов, Е. Материали по историята на Рилския манастир. [Sprostranov, E. Materiali po istoriyata na Rilskiya manastir.] // *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*, XVIII. София: Държавна печатница, 1901, 171 – 206.
- Стоянов 1962:** Стоянов, М. Преписи на Паисиевата *История славянобългарска*. [Stoyanov, M. Prepisi na Paisievata Istoriya slavyanobalgarska.] // *Паусий Хилендарски и неговата епоха (1762 – 1962)*. София: БАН, 1962, 557 – 596.
- Стоянов, Кодов 1971:** Стоянов, М., Кодов, Хр. *Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека*. IV. [Stoyanov, M., Kodov, Hr. Opis na slavyanskite rakopisi v Sofiyskata narodna biblioteka. IV.] София: НБКМ, 1971.
- Събчев, Пеев 1938:** Събчев, Н., Пеев, Т. *История и етнография на град Чирпан*. Съст., ред. и бел.: Хр. Недялков. [Sabchev, N., Peev, T. Istoriya i etnografiya na grad Chirpan. Sast., red. i bel.: Hr. Nedyalkov.] Чирпан: Д-во Вълко и Каба Иван, 1938.
- Тодоров 1982:** Тодоров, И. Разпространение и въздействие на *История славянобългарска* през Възраждането. [Todorov, I. Razprostranenie i vazdeystvie na Istoriya slavyanobalgarska prez Vazrazhdaneto.] // *Първи международен конгрес по българистика. Доклади, София, 23 май – 3 юни 1981. Т. 1, ч. 4: Социални и революционни движения в България. № 1. Националноосвободителни движения XV – XVIII век*. София: БАН, 1982, 40 – 50.
- Тодоров 1985:** Тодоров, И. Неизвестен препис на Паисиевата история в Хилендарския манастир. [Todorov, I. Neizvesten prepis na Paisievata istoriya v Hilendarskiya manastir.] // *Старобългарска литература*, XVIII, 1985, 193 – 203.

КОЛЕБАНИЯ В УПОТРЕБАТА НА ДВОЙСТВЕНО ЧИСЛО В КЪСНИЯ ЦЪРКОВНОСЛАВЯНСКИ ЕЗИК (ВЪРХУ МАТЕРИАЛ ОТ ПЪРВАТА ТРЕТА НА XVIII В.)

Таня Нейчева

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Таня Нейчева. Колебания в употреблении двойственного числа в позднем церковнославянском языке (На материале первой трети XVIII века)

В представленной статье автор делает попытку выявить особенности в употреблении форм двойственного числа в позднем церковнославянском языке. Материал экскерпирован из четырех текстов конфессиональной сферы, опубликованных в период между 1709 и 1741 гг. Выдвигается рабочая гипотеза, что более строгое или более свободное употребление двойственных форм находится в прямой зависимости от престижности жанра произведения, и в конечном счете – от функциональной принадлежности его к сфере богослужбной или русской разновидности церковнославянского языка. Результаты осуществленного анализа показывают, что, с одной стороны, в рассматриваемых текстах действительно намечается формальное разграничение двух названных разновидностей, но с другой, один из представителей более „престижного“ жанра демонстрирует гораздо более свободное обращение с нормой, чем представитель более „низкого“ жанра.

Ключевые слова: церковнославянский, богослужбная разновидность, русская разновидность, двойственное число

Tanya Neycheva. Fluctuations in the Use of Dual Forms in the Late Church Slavonic Language (on Material from the First Third of 18th Century)

The present article makes an attempt to identify the specifics in the use of dual forms in the late Church-Slavonic. The material was excerpted from four confessional texts published between 1707 and 1741. The author puts forward a working hypothesis that a stricter adherence to the norm or freer use of dual forms is directly dependent on the prestige of the genre and ultimately on its belonging to one of the two designated functional areas: the liturgical or Russian variety of the Church Slavonic language. The results of the analysis show that, on the one hand, the texts under consideration do indeed outline a formal distinction between the two named varieties, but on the other, one of the representatives of the more “prestigious” genre demonstrates much more free use of the norm than the representative of the “lower” genre.

Key words: Church Slavonic, liturgical variety, Russian variety, dual

Терминът „църковнославянски език“, както и самият феномен „църковен език“, „език на църквата“, е употребен за първи път¹ през 1726 г. в Русия, в края на епохата на Петър I – като антоним на „гражданското наречие“. Преди възникването на такова разделение *славянският* език в течение на векове изпълнява ролята на книжовен за руското общество, обслужвайки всички комуникативни сфери с изключение на деловата (Алексеев 1987: 37, 42; Аванесов 1953: 65, 67), и в резултат е подложен на силно влияние от страна на руския език. Това е причината той често да бъде наричан „руски църковнославянски“. С течение на времето в неговите рамки се формират две структурни и функционални разновидности: *богослужебна*, със строга норма, фиксирана в богослужебните книги, и *руска*, с по-голяма степен на русификация, използвана в другите текстове – не само светски, но и конфесионални – наричана от различни автори „снижена“ норма (Ремньова, Савелиев, Филичев 1999: 11), „развален църковнославянски“ (Соболевски 1980), „опростен църковнославянски“ (Трубецкой 1990), „вулгарно-литературен език“ (Дурново 2000). Следва да подчертаем, че става въпрос именно за формални разновидности с особености на всички езикови равнища, които ги разграничават много повече, отколкото са разграничени функционалните стилове в един език.

Предмет на нашия интерес в конкретния случай е състоянието на граматичната категория *число* в църковнославянските текстове от първата трета на XVIII век и по-конкретно – спецификите при употребата на двойствено число и вероятността те да са обусловени от принадлежността на текста към сферата на една от двете разновидности – богослужебната или руската.

За изследване бяха подбрани текстове, създадени в периода между 1708 г. – въвеждането на гражданската азбука, и 1730 г. – края на Петровата епоха: 1) *Евангелие от Марка* (1718), 2) *Благодарствена служба за Полтавската победа* (1709), 3) *Поморски отговори* (1723, по издание от 1741 г.) – предисловието и първите четири отговора, 4) *Последование на изповедта* (1923) (по-подробно вж. Източници). За да се гарантира принадлежността им към църковнославянската стихия, приехме допълни-

¹ Средновековното наименование е *языкъ славенскъ*, славенский, но също така и *българскии*. Едва в началото на XVIII в., като резултат от секуларизацията на руското общество, в което той се използва като книжовен, се появява разделението на църковен и светски език. Първата употреба на названието „църковнославянски“, както отбелязва В. М. Живов, е „в писмо [...] до капелана на англиканската църква в Русия [...] през 1726 г. Гавриил Бужински го хвали, че владее [...] църковнославянски език – „Ecclesiasticum Slavonicum Stylum“ (Живов 2002: 145). Преводът на всички цитати в настоящия текст е мой – Т. Н.

телното ограничение те да бъдат напечатани на стара кирилица² (руски полуустав), тъй като въвеждането на гражданската азбука „установява семиотичното разграничение на културните сфери, залегнало в основата на функционалното разпределение на традиционния (църковнославянския) и новия („прост“) книжовен език“ (Кузминова 2009).

1. Структура на категорията число в църковнославянски и руски

Граматичната категория число в славянските езици в най-общия си вид може да бъде представена като противопоставяне на два или три реда форми, традиционно обозначаващи като парадигми за единствено, множествено и двойствено число. В старобългарски, също както и в праславянски, разглежданата категория е тричленна и с нея се характеризират на практика всички изменяеми части на речта (Дуриданов 1991: 137, Ваян 1952: 247).

Прието е да се смята, че църковнославянският език като наследник на старобългарския пази *тричленната* категория през всички векове на съществуването си, а нормативните граматиките последователно привеждат форми за двойствено число при всички изменяеми части на речта, дори и в най-рядко употребимите парадигми (Зизаний 1596, Смотрицки 1619, Класовски 1857, Перевлески 1879, Козмин 1903, Алипий 1991). Разбира се, това може да се приеме за валидно само по отношение на богослужебната разновидност на църковнославянския език, тъй като именно нейните норми са фиксирани в граматиките, особено в издаваните от XIX в. насам.³

² За целите на анализа адаптирахме графиката на текстовете по правилата, приети от Отдела за древноруска литература към Руската академия на науките (вж. Дмитриева 1955: 494 – 495), като запазахме краесловните ерове **ѣ**, **ь** и буквата **Ѣ** паралелно с **е**, тъй като те се употребяват в състава на флексии с различна граматична семантика.

³ През XIX в. в Русия стабилно се утвърждава практиката църковнославянските граматиките да се съставят предимно върху материал от Светото писание в неговия късен печатен вариант и авторите изрично уговарят това в предисловията си, срв. „<авторът> се придържа към Библията, издадена за първи път по времето на Императрица Елизавета Петровна, за втори път при императрица Екатерина II през 1867 година“ (Виноградов 1813: 16); „Предложеното учебно пособие е предназначено за преподаване на този език, който се употребява в библейските и църковнослужебните книги, издавани в Русия от 1663 година насам, т.е. от появата на *пълната печатна Библия*“ (Класовски 1857: V). Две са основните причини за това – от една страна в библейските книги се съдържа най-представителната реализация на църковнославянската норма, а от друга – много скоро след въвеждането на гражданската азбука на практика е прекратено създаването и възпроизвеждането на всякакви текстове на църковнославянски език, излизащи извън сферата на богослужението.

Колкото до руската разновидност, въпросът следва да бъде оставен отворен засега поради липса на данни. Все пак не можем да не отбележим едно интересно наблюдение на О. Ф. Жолобов:

Новата църковнославянска употреба отразява в себе си сложната многовековна история на дуала. Тя съдържа два рязко отличаващи се типа: докато библейският текстов цикъл се свързва с доста последователно запазване на дв. ч., другите църковнославянски текстове след внесените в тях поправки запазват само остатъци от дуала и дори дв. ч. на обозначенията на естествени двойки е още по-стеснено.

(Жолобов 1998: 34)

Своеобразно потвърждение на тази констатация дават двама южнославянски автори на практически (учебни) църковнославянски грамматики от XIX в. – архимандрит Партений, българин: „Понеже двойственото число не е толкова употребително, за да олеснимъ ученици-те, го оставаме за друго място“ (Партений 1859: 8); и Авраам Мразович, сърбин: „Двойственото число, споменавано в Славянските Граматики, не се употребява от съвременните писатели; но понеже се среща в светото писание и в другите църковни книги, то и за него ще поговорим в специалното приложение, намиращо се в края“ (Мразович 1821: 52). Разграничението, проведено тук между „новите писатели“ и „светото писание и другите църковни книги“; между „библейския текстов цикъл“ и „другите църковнославянски текстове“, може да бъде изтъкнато в най-общ план като граница между богослужебната и руската разновидност, но къде именно минава тази граница и дали наистина разделя двете разновидности, може да подсказже единствено по-подробно изследване.

Коренно различна е ситуацията в руския език. Традиционно е прието да се смята, че отпадането на двойственото число в него се е осъществявало активно през периода между XIII и XV в., като окончателно е завършило към XVI – XVII в. (Горшкова, Хабургаев 1981: 159 – 160, Борковски, Кузнецов 2006: 203 – 204). Някои автори в последно време

Аналогично е положението и сред южните славяни, сред които паралелно с разпространението на печатните църковни книги от Русия, т. е. с утвърждаването на руския църковнославянски вместо локалните редакции на старобългарския, се разпространяват и църковнославянските грамматики, издадени в Русия. Паралелно с това се съставят и собствени грамматики на църковнославянския език по модела на руските и с привличане на примери от същите източници, срв.: „Настоящата буквеница ся состави по правописанието на напечатаните църковны книги Славенски. Не съдържава примери от ръкописните Славянски книги, понеже днес в България не читат вече по църквите в ръкописни книги“ (Сичан Николов 1858: I).

излагат тезата, че този процес е започнал дори по-рано – през XII в. (Ремнџова 2009: 173), докато други са на мнение, че едва през първата половина на XIV в. „се появяват преки свидетелства за започналата загуба на дв.ч. – появата на плурални форми в съчетание с думата два (двѣ) и разпад на дуалната парадигма“ (Жолобов 1998: 20). Независимо от разминаванията в датировката, по отношение на началото на XVIII в. всички автори са единодушни, че категорията число в руския език е представена от само *две грамeми* и съответно от два реда форми – за единствено и за множествено число.

И така, структурата на разглежданата граматична категория в църковнославянски и в руски през интересуващия ни период не съвпада. Към очевидната разлика в броя на съставлящите я грамeми следва да добавим и това, че освободените при отпадането на двойственото число значения трябва да бъдат „пренасочени“ към друга грамeма и това променя семантичния обхват на множественото число в руски, т. е. тричленната опозиция „едно – две – *повече от две*“ се свежда до двучленна „едно – *повече от едно*“.

2. Употреба на двойствено число в църковнославянските текстове през първата трета на XVIII век

Нека се спрем на очевидната разлика. Според класификацията, съставена от сръбския изследовател А. Белич през 1932 г., която е водеща и до днес за повечето автори, посветили се на въпроса, праславянските форми за дв. ч. могат да бъдат систематизирани по следния начин:

1. Свободно двойствено число, което се е употребявало без числови думи и е обозначаващо естествени двойки предмети (**oči*, **roga*). Разновидност на тази група е т. нар. дистрибутивно двойствено число, употребявано за назоваване на повече от една двойка предмети.

2. Свързано двойствено число – названия на единични предмети в съчетание с числително (**dvъ brata*, **obě sěstre*). Негова разновидност е полусвързаното двойствено число, при което е налице елипса на числителното име.

3. „Синдетично“ (гр. συνδeticός – свързващ, съединяващ) двойствено число – конструкция, съставена от съчетанието на две съществителни имена и съгласуваните с тях дуални форми (**otъcъ i matî věste*).

Предполага се, че началото на разпада на двойствената парадигма в славянските езици и конкретно в руски е било при формите на свободното дв. ч., където двойствеността е очевидна и съответно няма нужда да бъде експлицитно изразявана, а едва на по-късен етап са били засегнати свързаното и „синдетичното“ дв. ч. (срв. Жолобов, Криско 2001: 17 – 18; Жолобов 1998: 4 – 5; Якоп 2010: 75 – 76).

Поради това, че в *църковнославянски* не се е осъществявал процес на отпадане на дв.ч., всяка замяна на двойствена форма с множествена в църковнославянските текстове би следвало да се тълкува като руско влияние и появата ѝ не трябва да се анализира в хронологичен план с цел търсене на закономерност. Все пак не е невъзможно да съществуват известни ограничения при навлизането на русизми в различните подтипове двойствено число, така че при описанието на екскерпирания данни ще се придържаме към посочената по-горе класификация.

Анализът на екскерпирания материал показва следната картина.

2.1. Евангелие от Марка

Както следва да се очаква, евангелският текст не показва съществени отклонения от строгата църковнославянска норма. С други думи, когато контекстът изисква употребата на двойствено число, то се употребява правилно както по отношение на съществителните и местоименията, които са ядрени за категорията, така и във формите на съгласуваните с тях прилагателни имена, причастия и глаголи. Примерите в текста са многобройни и тук ще приведем само някои от тях.

При свободното дв. ч., където би следвало да се открият най-ранните признаци за евентуален разпад на двойствената парадигма (Якоп 2010: 75 – 76; Фаске 1968), се употребяват без изключение правилните двойствени форми – както именително-винителните, така и в косвените падежи, срв.:

- (1) и абие **разверзостася** *слуха* его;⁴
- (2) имѣяй **уши** слышати, да слышитъ;
- (3) и плюнувъ на **очи** его и возложъ **руцѣ** нанъ, вопрошаше его;
- (4) и поклонся на **колѣну** ему, вопрошаше его;
- (5) моляху его, да поне **воскрилю** ризы его прикоснутся;
- (6) и видѣвъ его, паде при **ногу** его;
- (7) силы таковы **рукама** его бывають;
- (8) слуги по **ланитома** его бияху.

Не показва отклонение от църковнославянската норма и употребата на дистрибутивното двойствено число, използвано за назоваване на повече от един двоен предмет:

- (9) сынъ челоѡческий преданъ будетъ въ **руцѣ челоѡчестѣ**;
- (10) они же возложиша **руцѣ свои** на него;

⁴ Оттук и до края в примерите с получен шрифт ще се указват словоформите, които съответстват на църковнославянската норма, с курсив – словоформите, които съответстват на руската норма.

(11) сие и естъ дивно во **очию** нашею.

Свързаното двойствено число, тоест назоваването на случайна двойка предмети в съчетание с числителните **два, двѣ, оба, обѣ**, също поддържа без отклонения църковнославянската норма:

- (12) и съ нимъ распяша **два разбойника**;
- (13) бяху же яко **двѣ** тысящи;
- (14) бѣ же пасха и опрѣсноцы по **двою** дню;
- (15) да шедше, купимъ **двѣма** стома пѣнязь хлѣбы;
- (16) и не облачитися въ **двѣ** ризѣ;
- (17) и **обѣ** **рыбѣ** раздѣли всѣмъ.

Срещат се също и случаи на „полусвързано“ дв. ч., напр.:

- (18) и распятая съ нимъ поношаа ему.

Употребява се така също и „синдетично“ (съгласувателно) дв. ч.:

(19) **Мариа** же Магдалина и **Мариа** Иосиева зрястѣ гдѣ его полагаху;

- (20) отъ начала же создания **мужа** и **жену** сотвори въ я естъ.

(21) И **явися** имъ **Илиа** съ **Моисеомъ**, и **бѣста** со **Иисусомъ** *глаголюще*.

Последният пример (21) се нуждае от известно обяснение, тъй като в него наблюдаваме три граматични числа, съотнесени спрямо един и същ двоен субект. Така сказуемото в първото изречение *явися* е съгласувано с по-близкото от изброените имена в съответствие с гръцкия модел за подобни конструкции, във второто срещаме дв. ч. *бѣста*, отнасящо се и до двете имена, както изисква славянският модел (вж. Жолотов, Криско 2001: 85), а мн. ч. на причастието *глаголюще* (срв. по-ранната форма за дв. ч. на същото място в Мариинското евангелие: *глагольшиа* – Ягич 1883: 148) очевидно е по-късна замяна и следва да се определи като руско влияние.

Тук е моментът да уточним, че случаите на отклонение от строгата църковнославянска норма в разглеждания текст са единични и освен посочената вече замяна (21) засягат предимно личните местоимения: *намъ* вм. *нама* (22), *васъ* вм. *вы* (23), *имъ* вм. *има* (24) и само в един случай съществително име – *имена* вм. *именѣ* (25). Приведените по-долу цитати умишлено са по-обширни, за да докажат, че подобни замени действително са епизодични, най-често се намират в съседство с аналогични форми, които са употребени правилно, и следователно появата им не се подчинява на никаква ясна закономерност:

(22) и предъ нимъ **придоста Иаковъ и Иоаннъ, сына Зеведеева, глаголюща**, учителю, **хощева** да еже аще **просива**, сотвориши **нама**. Онъ же рече **има**, что **хощета** да сотворю **вама**; **Она** же **рѣста** ему, даждь **намъ**, да единъ одесную тебе и единъ ошуюю тебе **сядева** во славѣ твоей. Иисусъ же рече **има**, не **вѣста**, чесо просита, **можета** ли пити чашу, юже азъ пию, и крещениемъ, имже азъ крещаюся креститися; **Она** же **рѣста** ему, **можева**. Иисусъ же рече **има**, чашу убо юже азъ пию, **испиета** и крещениемъ, имже азъ крещаюся, **креститася**;

(23) видѣ **Симона и Андреа**, брата того Симона, **вметающа** мрежи въ море, **бѣста** бо **рыбаря**. И рече **има** Иисусъ, **приидита** во слѣдъ мене и сотворю **васъ** быти **ловца чевѣкомъ** (sic!). И абие, **оставлша** мрежи своя, по немъ **идоста**;

(24) и посла **два** отъ ученикъ своихъ, и глагола **имъ**, **идита** во градъ, и срящеть **васъ** челоувѣкъ въ скуделницѣ воду нося, по немъ **идита**, и идѣже аще внидетъ, **рцыта** господину дому, яко учитель глаголетъ, гдѣ есть виталница, идѣже пасху со ученики моими снѣмъ, и той **вама** покажеть горницу велию постлану готову, ту **уготовайта** намъ, и **изыдоста ученика** его, и **придоста** во градъ, и **обрѣтоста**, якоже рече **има**, и **уготоваста** пасху;

(25) и нарече **има имена** Воанергесъ, еже есть **сына громова**.

От всичко изложено дотук се налага изводът, че в евангелския текст формите за двойствено число са съзнателно поддържани, както изисква църковнославянската норма, а отклоненията от нея са минимални и нямат последователен характер.

2.2. Благодарствена служба за Полтавската победа

В този текст въпреки доста ограничения обем на извлечения материал (тук описваме всички ексцерпирани случаи) е налице по-голямо разнообразие на форми за дв. и мн. ч. в контекст на двойственост.

Свободното дв. ч. се среща в текста предимно при именително-винителните форми – 5 случая (26, 27, 28, 30, 31) срещу 2 употреби на мн. ч. (32, 33), докато в косвените падежи преобладава мн. ч. – 4 случая (30, 31, 32, 33) срещу само един, в който е употребена родително-местната форма за дв. ч. (29):

(26) и постави на камени **нозѣ мои** (библейски цитат – срв. Пс. 39, 2 – 3);

(27) Моисей, крестообразно распростеръ **длани**, побѣждаше Амалика;

(28) святотатъ лютъ паде отъ воздуха и о камень сокруши **голени**;

(29) на **ногу** его ниць падаемъ, хвалу ему въздающе;

(30) шествовати по земли не возможе, иже **крилѣ** восприять, внезапно *ногъ* лишися;

(31) вознеслѣ же еси главу нашу, юже подѣ **нозѣ твои** прекланяюще, молимъ да будетъ всегда подножие *ногъ твоихъ* (библейски цитат – ср. Мт. 22:44);

(32) творению же *рукъ твоихъ* възвѣщати твердѣ;

(33) творение же *рукъ* его възвѣщаеъ твердѣ.

Специфична е картината при дистрибутивната употреба на свободното дв. ч. – такава случаи несъмнено има, но само по отношение на съществителните имена и само в им.-вин. падеж (8 случая). Прилагателните и местоименията, функциониращи като съгласувани определения към тях (37, 39, 40), а също и сказуемите, където има такива (38), от своя страна са предимно във форма за мн. ч., което подлага под съмнение и цялостното граматично значение на словосъчетанието:

(34) предаде всю силу Ханаанску и колесницы въ **руцѣ** сыновѣ Израилевыхъ;

(35) се бо тя, вознесена, покори Богъ подѣ **нозѣ** боящимся его;

(36) и крѣпкия военачалники предаде въ **руцѣ наши**;

(37) иже научилъ еси **руцѣ наша** на ополчение, и **устнѣ** отверзи;

(38) дерзай, Сионе, да не *ослабѣють* **руцѣ твои** (библейски цитат – Софр. 3:16);

(39) Господи Боже нашъ, научивый **руцѣ наша** на ополчение;

(40) отверзаемъ умная уста, сердца и **устнѣ** *вещественныя* къ неисповѣдимѣй хвалѣ твоей.

В текста е употребена и една форма за мн. ч. в дистрибутивно значение, която не е нововъведение и не противоречи на църковнославянската норма, архаична е и е в състава на цитат от катизма:

(41) иныхъ *ноги* умывъ, **твои** же презрѣ (срв. ТП 1992: 438).

Въз основа на описаните по-горе примери можем да обобщим, че в разглеждания текст субкатегорията двойствено число **е представена в доста ограничен вид**, като: 1) се употребяват само именително-винителните форми, а в косвените падежи се предпочита множествено число; 2) съгласуваните с даденото съществително име думи са предимно във форма за мн. ч., *което поставя под съмнение граматичното значение на употребеното окончание за дв. ч.*

В *Благодарствената служба* няма примери за употреба нито на свързано, нито на „синдетично“ дв. ч., така че за тях не могат да бъдат направени никакви изводи.

2.3. Поморски отговори

Ексерпираният материал е обширен – тук привеждаме само типичните примери.

Свободно дв. ч. се употребява последователно при съществителните имена и съгласуваните с тях форми както в пряк, така и в косвен падеж, напр.:

(42) просимъ и молимъ вашу милость **милостивныма ушима** слышати;

(43) воззри, молимъ, **мысленныма очима** на Христово и Апостольское благовѣстие;

(44) изведъ же ихъ (апостоловъ), вонъ до Вифании, и воздвигъ **руцѣ свои**, и благослови ихъ;

(45) почиваетъ нетлѣненъ Илия Муромецъ, на персѣхъ **согбенѣ руцѣ**;

(46) почиваетъ нетлѣненъ преподобныи Иосифъ Многоболѣзненныи, **руцѣ** имѣя на персѣхъ **согбенѣ**;

(47) у Превѣчнаго Младенца Иисуса Христа **благословящей руцѣ написанѣ** двѣма перстома;

(48) Приими Богородичныи образъ святыи, иже ты **своима рукама** написалъ еси и др.

Единственото отклонение е във формата на страдателното причастие в предикативна функция *воображены* (49), за което може би е спомогнало това, че тя е разположена на по-голямо разстояние от формата за дв. ч. на подлога:

(49) **благословящей руцѣ**, яко у спасителя христа, тако у святителя Николы, двѣма перстома *воображены*.

В изследвания откъс от текста няма контекст за реализация на дистрибутивна употреба на свободното двойствено число.

Свързаното дв. ч. е представено от много голям брой съчетания с числителните *два*, *двѣ* (135 употреби) и *оба*, *обѣ* (4 употреби). Като причина можем да изтъкнем тематиката на изследвания откъс, който е посветен на спора на староверците с официалната църква относно двупръстното кръстене. Повишената честота обаче се компенсира с малка вариативност – от всички 135 случая 112 са еднотипни и представляват съчетание на числителното *два*, *двѣ* и съществителното *перстѣ* в творителен падеж в следните вариации:

а) Числително име в дв. ч. и съществително в дв. ч. (76 случая), напр.:

(50) знаменующеся **двѣма перстома** Богу угодиша и др.

б) Числително име в дв. ч. и елипса на съществителното *перстома* в дв. ч., като съгласуваното определение, където има такова, също така последователно поддържа дв. ч. (10 случая) напр.:

(51) слагати персты, палець зъ **двѣма послѣдними**;

(52) слагати персты, палець съ **двѣма нижними** и др.

Към тази група можем да причислим и един по-особен случай, в който църковнославянската лексема *персть* е заменена с руската *палець* (53), но също с окончание за дв. ч.:

(53) хто не крестится **двѣма пальцома**, да будетъ проклятъ.

в) Числително име в дв. ч. и съществително в мн. ч. (24 случая), напр.:

(54) единоголасное содержание всероссиискія церкви **двѣма персты** знамѣноватися и др.

Освен описаното словосъчетание в творителен падеж в текста се обособява още една по-малка група еднотипни случаи, представляващи съчетание на *двою* или *дву*⁵ с контекстуалните синоними *естество* и *существо* в родителен и местен падеж дв. ч. (8 случая). Конгруентните форми, където има такива, също са в дв. ч., напр.:

(55) Господа нашего Иисуса Христа во **двою естеству** и единомъ составѣ познаваема;

(56) Богъ совершенъ во **двою существу**;

(57) во исповѣдание **стекшеюся двую естеству** во Христѣ;

(58) Сына Божия и сына челоувѣча во **дву совершену естеству** и др.

Изключение прави само един пример на употреба на множествено вместо на двойствено число на причастието *сшедшихся* (59), причина за което най-вероятно също е по-голямото разстояние от съществителното име:

(59) во образъ *сшедшихся* во Христѣ **двою естеству**.

Сравнително по-разнообразен в лексикално отношение е материалът в им.-вин. падеж, като тук отново преобладава правилната употреба на формите за дв. ч. в рамките на словосъчетанието, но се срещат и случаи на замяна с мн. ч.:

а) Числително *два* в съчетание със съществително и съгласуваните с него форми в дв. ч. (11 случая):

(60) **два перста**, указательныйи и великосредний, **совокуплена**;

⁵ Формата за род.-мест. падеж дв. ч. *дву* е нововъведение, възникнало под влияние на руския език и утвърдено в църковнославянската норма наред с изконната форма *двою* (Алипий 1991: 83).

(61) въ княжения великаго князя Владимира Мономаха **бѣста два митрополита**, родомъ грека, Никифоръ и Никита;

(62) **вѣ** <два> тогоже **преписанная чудотворная образа, обрѣтающаяся** на Москвѣ, единъ близъ Варварскихъ вратъ въ церкви Пресвятыя Троицы, други на Воронцевскомъ поли въ церкви Покрова Пресвятыя Богородицы, на **нею** у Спасителя благословящая рука двѣма перстома и др.

б) Числително *два* в съчетание с мн. ч. на съществителното име и конгруентните форми (4 случая):

(63) **два** же *великия персты образуютъ* божество его и человеѣчество;

(64) изобрази [...] три персты сложены, и **два**, указательнии и среднии, *совокуплены*;

(65) палець да **два послѣднихъ** воедино совокупити;

(66) **сшедшася два естества** во Христѣ исповѣдовати поучаетъ.

Прави впечатление, че в първия от посочените примери съгласуваното определение *великия* (63) е в им. п. мн. ч. в съответствие църковнославянската норма, докато в третия е предпочетено род. п. мн. ч. *послѣднихъ* (65), което е руска особеност (срв. Розентал, Джанджакова, Кабанова. 1999: §193).

В съчетание с *оба, обѣ* в текста няма употребени форми в косвен падеж, а в им.-вин. падеж разпределението е следното:

а) *Оба, обѣ* в съчетание с дв. ч. на съществителното и съгласуваните с него определения (3 случая):

(67) образъ Спаса Христа, **благословящей обѣ руцѣ** имѣя двѣма перстома;

(68) воображенъ Спасителевъ образъ, **благословящей обѣ руцѣ** имѣя двѣма перстома;

(69) **обѣ руцѣ**, тако благословящая Спасова, яко молебная Петрова, сложение *имуть*, три персты во едино сложены.

В последния пример сказуемото *имуть* (69) е във форма за множествено число, за което вероятно отново спомага по-голямата отдалеченост от подлога.

б) *Оба, обѣ* в съчетание с форма, която следва да бъде тълкувана като родителен падеж ед. ч., т. е. като руско влияние (1 случай):

(70) двѣма перстома образovati **оба естества Христова** Божество и человеѣчество.

Употребата на полусвързано дв. ч. в текста не е често явление, но все пак такива случаи има (3 на брой), като в тях последователно е спазена църковнославянската норма, включително и при конгруентните форми:

(71) **тая святая образа** въ монастырь Радонежскомъ у раки преподобнаго благословящей руцѣ яко у Спасителя Христа, тако у святителя Николы, двѣма перстома воображены **имѣта**;

(72) околоже **тою образу** на поляхъ подписано;

(73) тако у Богородицы, яко у Предвѣчнаго Младенца, **благословящей десницѣ** двѣма перстома.

Достатъчно често в текста се срещат и съчетания от две имена, които създават условия за реализацията на „синдетично“ двойствено число, и приблизително в половината от случаите действително е употребена такава форма:

а) „Синдетично“ (съгласувателно) дв. ч. (8 случая):

(74) въ та времена **преподобная** Антонии и Феодосии **Печерская чюдотворца** боголюбнѣ *подвизашася*;

(75) въ княжение великаго князя Георгия Долгорукаго **митрополита Киевская бѣста** Климентъ философъ и Константинъ грекъ;

(76) при семь *явишася* **чюдотворная** пресвятыя Богородицы **образа** Ржевский [...] и Коневский [...], на **неюже** Спасова благословящая десница двѣма же перстома вообразена;

(77) образъ вознесения христова [...] да образъ рѣзньи Одигитриа Богородицы [...] на **тою образу благословящий** Спасовѣ **десницѣ** двѣма же перстома;

(78) въ молении *стоятъ* **преподобная** Зосима и Саватии, за **ними же** множество иноковъ;

(79) **патриархъ Филаретъ**, рукоположеннии и засвидѣтельствованныи **Феофаномъ, патриархомъ Иерусалимскимъ**. Повелѣниемъ **ею** напечатана бысть книга Катихисисъ великий;

(80) написа образъ **преподобною** Антониа и Феодосиа.

Характерна черта на голяма част от посочените примери е тенденцията към съчетаване на съгласувано определение в дв. ч. и сказуемо в мн. ч. *подвизашася* (74), *явишася* (76), *стоятъ* (78) срещу само един случай на сказуемо в дв. ч. *бѣста* (75).

б) Употреба на мн. ч. в съчетание с две имена (8 случая) – последователно и при съгласуваните определения, и във формата на сказуемото:

(81) въ положенныхъ посланияхъ, на **няже новопечатныя Увѣтъ и Пращица** *ссылаются*;

(82) у **Спаса и святителя Александра** *благословящия* *руки* палець зъ двѣма послѣдними *совокуплени*;

(83) Паки князь Владимиръ приа ис Корсуня грекописанныи образъ *святыхъ апостоль* Петра и Павла;

(84) Княжение *великихъ князей* Георгия, иже убиень отъ Батыя, и брата его Ярослава;

(85) преподобнии Сергии Радонежский, иже имяше *святыя образы* Пресвятыя Богородицы и святителя Николы, предъ ними же моление совершая, сподобися чюдного видѣния;

(86) той образъ стоить въ церкви *Преподобныхъ* Зосимы и Саватиа;

(87) во свидѣтельство приводяще *древнихъ святыхъ греческихъ*, святого Петра Дамаскина и блаженнаго Феодорита;

(88) въ церкви *Преподобныхъ* Зосимы и Саватиа;

В заключение можем да обобщим, че в текста на *Отговорите* църковнославянската норма се поддържа старателно както при свободното, така и при свързаното и „синдетичното“ двойствено число, но са допустими и *отклонения* – най-често във формата на сказуемото, рядко при съществителното име и съгласуваните с него думи и практически никога във формата на числителното име.

2.4. Последование на изповедта

Последованието ни дава малко данни по отношение на изследваната тук категория – само 7 случая в целия текст.

Свободното дв. ч. е представено в състава на един библиейски цитат (срв. Пс. 8:7; Пс. 101:26; Евр. 1:10):

(89) и мы, людие твои, вся дѣла **руку твоею** и имя твое призываемъ.

В останалите 2 случая, които са в състава на едно изречение, е предпочетено мн. ч.:

(90) ставъ на *колѣни*, теперь приклони главу твою и приложи *руки* къ персямъ твоимъ и помолися господу прилѣжно.

В съчетание с числително *два* се наблюдава подобно разпределение – в състава на цитат (от молитва преди изповед) е запазено дв. ч., при това в косвен падеж:

(91) иже заимованія даровавый **двѣма должникомъ**.

В авторския текст, от друга страна, е употребена форма, неутрална по отношение на противопоставянето църковнославянски (дв. ч.) – руски (мн. ч.), при това в близко съседство с изцяло руски форми – съюзна дума *которое* в м. цсл. *еже* и руски фонетичен облик на постфикса *-ца* в м. *-ся*:

(92) блудодѣйство, которое на **два рода** раздѣляетца.

„Синдетично“ дв. ч. в текста не е употребено на нито едно от двете места, където е възможна реализацията му, като вместо него е предпочетено мн. ч.:

(93) въ день *святыхъ правоверховныхъ апостоль* Петра и Павла;

(94) такожде тойже канонъ *объясняетъ* и Иоаннъ Зонарь, и Алексий Аристенъ, *греческии учители*.

Въпреки оскъдният материал, който ни предоставя този текст, можем да обобщим, че двойственото число в него се употребява само в състава на цитати, докато навсякъде другаде то е изцяло заместено от мн. ч. или се употребява във форма, омонимична за руската и църковнославянската норма.

3. Обобщение

И така, четирите разгледани тук текста представят следната картина:

Евангелският текст не показва съществени отклонения в употребата на формите за двойствено число; изключенията са редки и имат спорадичен характер. Това е логично и очаквано предвид факта, че всяко негово копие се стреми да постигне максимална близост с „оригинала“ – чрез съпоставка с по-стари преписи и издания и с гръцкия, еврейския и латинския текст.

Трите други текста представят в различна степен ограничена употреба на формите за двойствено число, като отклоненията най-често засягат съгласуването: при запазено окончание за дв. ч. на съществителното име се употребяват окончания за множествено число на съгласуването определение и на сказуемостта – сигурен признак за разклатена семантика на формата, която очевидно се употребява по-скоро като „признак на книжовността“ (термин на В. М. Живов).

В този смисъл доста строгото придържане към нормата в *Поморските отговори* и дори тенденциозната поява на „синдетично“ двойствено число следва да бъдат тълкувани като демонстрация на един вид образованост, начетеност и привързаност към православната старина от страна на авторите им, старозаветците.

Противно на очакванията, не е така в богослужебния текст *Благодарствена служба за Полтавската победа*, който според приетото от нас определение би следвало да е максимално близък до „строгата“ норма. Напротив, точно тук се наблюдава последователна употреба на съгласувани форми в *множествено* число, а и като цяло двойствените форми са изключително редки в текста.

В четвъртия от разглежданите текстове, наблюдаваме очаквана картина. Жанрът „последование“, макар и професионален, не е с особено висок ранг в средновековната жанрова система — на практика става въпрос за един вид инструкция към свещеника как да изпълнява определен ритуал. Единствените случаи, в които срещаме безспорна употреба на двойствено число в него, са в състава на цитати, на всички други места, където контекстът предполага възможност за употреба на дв. ч., предпочитание е отдадено на мн. ч.

Нека обобщим. Според данните от анализирания тук материал изцяло представителен за „строгата“ църковнославянска норма по отношение на двойственото число се оказва единствено евангелският текст. Полемичният *Поморски отговори* демонстрира много по-голяма близост до богослужебната норма от богослужебния *Благодарствена служба*, което поставя под въпрос наличието на твърда граница между двете посочени в началото разновидности на църковнославянския език и същевременно потвърждава относителната свобода на автора при избор към коя от двете норми да се придържа.

ЛИТЕРАТУРА

- Аванесов 1953:** Аванесов, Р. И. К вопросам образования русского национального языка. [Avanesov, R. I. K voprosam obrazovaniya russkogo nacional'nogo yazyka.] // *Вопросы языкознания*, 1953, № 2, с. 47 – 70.
- Алексеев 1987:** Алексеев, А. А. Пути стабилизации языковой нормы в России XI – XVI вв. [Alekseev, A. A. Puti stabilizatsii yazykovoy normy v Rossii XI – XVI vv.] // *Вопросы языкознания*, 1987, № 2, с. 34 – 47.
- Алипий 1991:** Алипий (Гаманович). *Грамматика церковно-славянского языка*. [Alipiy (Gamanovich). *Grammatika tserkovno-slavyanskogo yazyka*.] Москва: Художественная литература, 1991.
- Борковский, Кузнецов 2006:** Борковский, В. И., П. С. Кузнецов. *Историческая грамматика русского языка*. [Borkovskiy, V. I., P. S. Kuznetsov. *Istoricheskaya grammatika russkogo yazyka*.] Москва: КомКнига, 2006.
- Буслаев 2006:** Буслаев, Ф. И. *Историческая грамматика русского языка: Этимология*. [Buslaev, F. I. *Istoricheskaya grammatika russkogo yazyka: Etimologiya*.] Москва: КомКнига, 2006.
- Ваян 1952:** Ваян, А. *Руководство по старославянскому языку*. Пер. с французского В. В. Бородич. [Vayan, A. *Rukovodstvo po staroslavlyanskomu yazyku*.] Москва: Издательство иностранной литературы, 1952.

- Виноградов 1813:** Виноградовъ, П. *Краткая славянская грамматика*. [Vinogradov, P. Kratkaya slavyanskaya grammatika.] Санктпетербургъ: При Святѣйшемъ Синодѣ, 1813.
- Горшкова, Хабургаев 1981:** Горшкова, К. В., Г. А. Хабургаев. *Историческая грамматика русского языка*. [Gorshkova, K. V., G. A. Khaburgaev. Istoricheskaya grammatika russkogo yazyka.] Москва: Высшая школа, 1981.
- Дмитриева 1955:** Дмитриева, Р. П. Проект серии монографических исследований-изданий памятников древнерусской литературы. [Dmitrieva, R. P. Proekt serii monograficheskikh issledovaniy-izdaniy ramyatnikov drevnerusskoy literatury.] // *АН СССР, Труды отдела древнерусской литературы Института русской литературы*, т. XI, Москва, 1955, с. 491 – 499.
- Дуриданов, ред. 1991:** *Грамматика на старобългарския език*. [Gramatika na starobalgarskya ezik.] София: Издателство на БАН, 1991.
- Дурново 2000:** Дурново, Н. Н. *Избранные работы по истории русского языка*. [Durnovo, N. N. Izbrannye raboty po istorii russkogo yazyka.] Москва: Языки славянской культуры, 2000.
- Живов 1985:** Живов, В. М. Язык Феофана Прокоповича и роль гибридных вариантов церковнославянского в истории славянских литературных языков. [Zhivov, V. M. Yazyk Feofana Prokopovicha i rol' gibridnykh variantov tserkovnoslavyanskogo v istorii slavyanskikh literaturnykh yazykov.] // *Советское славяноведение*, 1985, № 3, с. 70 – 85.
- Живов 2002:** Язык и вера. Разговор с В. М. Живовым. [Yazyk i vera. Razgovor s V. M. Zhivovym.] // В. М. Живов. *Светостта. Кратък речник на агиографските термини*. София: ИК „ДБ Митко“, 2002, с. 139 – 152.
- Жолобов 1998:** Жолобов, О. Ф. *История двойственного числа и количественных конструкций в русском языке*. [Zholobov, O. F. Istoriya dvoystvennogo chisla i kvantitativnykh konstruksij v russkom yazyke.] Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. Москва, 1998.
- Жолобов, Криско 2001:** Жолобов, О. Ф., В. Б. Крысько. *Двойственное число. Историческая грамматика древнерусского языка*. [Zholobov, O. F., V. B. Krys'ko. Dvoystvennoe chislo. Istoricheskaya grammatika drevnerusskogo yazyka.] Том II. Москва: Азбуковник, 2001.
- Зизаний 1596:** Зизаний, Л. *Грамматика словенска*. [Zizaniy, L. Grammatika slovenska.] Вилно: Друкарня братска, 1596.
- Класовски 1857:** Класовскій, В. *Краткая грамматика славяно-церковнаго языка періода печатныхъ (въ Россіи) книгъ*.

- [Klassovskiy, V. *Kratkaya grammatika slavyano-tserkovnago yazyka perioda pechatnyh (v Rossii) knig.*] Санктпетербургъ: Типография Императорской Академіи Наукъ, 1857.
- Козмин 1903:** Козьмин, К. *Грамматика церковно-славянскаго языка новаго периода.* [Kozmin, K. *Grammatika tserkovno-slavyanskago yazyka novago perioda.*] Москва: Синодальная типография, 1903.
- Кузминова 2009:** Кузьминова, Е. А. Петровская реформа языка. [Kuzminova, E. A. *Petrovskaya reforma yazyka.*] // Лилеева А. Г., И. В. Ружицкий. *Из истории русской культуры.* Хрестоматия. 05.12.2009. <<http://www.philol.msu.ru/~rki/alphabet/index.html>> (25.04.2016)
- Мразович 1821:** *Руководство къ славенстѣй грамматичѣ* исправленнѣй во употребленіе славено-сербскихъ народныхъ училищъ, издано трудомъ Авраама Мразовича. [Rukovodstvo k slavenstyh grammatitsya ispravlenney vo upotreblenie slaveno-serbskih narodnyh uchilish, izdano trudem Avraama Mrazovicha.] Въ Будинѣ: Писмены Кралевскаго Всеучилища Пештанскаго, 1821.
- Партений 1859:** *Кратка славенска граммати́ка*, съставена отъ Архимандрита Парѣенія. [Kratka slavenska grammatika, sastavena ot Arkhimandrita Partheniya.] Цариградъ: Книгопечатница-та Ц. Вѣстника, 1859.
- Перевлески 1879:** Перевлѣскій, П. *Славянская грамматика съ изборникомъ.* [Perevlesskiy, P. *Slavyanskaya grammatika s izbornikom.*] Санктпетербургъ: Типография Императорской Академіи Наукъ, 1879.
- Ремньова, Савелиев, Филичев 1999:** Ремнева, М. Л., В. С. Савельев, И. И. Филичев. *Церковнославянский язык. Грамматика с текстами и словарем.* [Remneva M. L., V. S. Savel'ev, I. I. Filichev. *Tserkovnoslavyanskiy yazyk. Grammatika s tekstami i slovarem.*] Москва: Издательство Московского университета, 1999.
- Ремньова 2009:** Ремнева, М. Л. О возможном курсе исторической морфологии русского языка (глагол). [O vozmozhnom kurse istoricheskoy morfologii russkogo yazyka (glagol).] // *Славянские языки и культуры в современном мире: Международный научный симпозиум* (Москва, МГУ имени М. В. Ломоносова, филологический факультет, 24 – 26 марта 2009 г.): Труды и материалы. Москва: МАКС Пресс, 2009, с. 172 – 173.
- Розентал, Джанджакова, Кабанова 1999:** Розенталь, Д. Э., Е. В. Джанджакова, Н. П. Кабанова. *Справочник по правописанию, произношению, литературному редактированию.* [Rozental', D. E., E. V. Dzhandzhakova, N. P. Kabanova. *Spravochnik po pravopisaniiyu, proiznosheniiyu, literaturnomu redaktirovaniyu.*] Москва: ЧеРо, 1999.
- Сичан Николов 1858:** *Грамматика или Буквеница славенска*, издадена от Хр. К. Сичанъ Ніколовъ. [Grammatika ili Bukvenitsa slavenska,

- izdadena ot Hr. K. Sichan Nikolov.], Цариградъ – Галата: Въ Книгопечатница-та на Д. Цанкова и Б. Миркова. 1858.
- Смотрички 1619:** Смотрицкий, М. *Грамматики словенския правильное синтагма*. [Smotritskiy, M. Grammatiki slovenskiya pravilnoe sintagma.] Евью, 1619.
- Соболевски 1980:** Соболевский, А. И. *История русского литературного языка*. [Sobolevskiy, A. I. Istoriya russkogo literaturnogo yazyka.] Ленинград: Наука, 1980.
- ТП 1992:** *Триодъ постная*. [Triod postnaya.] Москва: Издательство Московской патриархии, 1992.
- Трубецкой 1990:** Трубецкой, Н. С. Общеславянский элемент в русской культуре. [Trubetskoy, N. S. Obshheslavyanskiy element v russkoy kul'ture.] // *Вопросы языкознания*, 1990, № 2, с. 122 – 139.
- Фаске 1968:** Fasske, H. *Sorbischer Sprachatlas. Serbski recny atlas. 2. Viehwirtschaftliche Terminologie*. Bautzen: Domowina, 1968.
- Ягич 1883:** Ягич, И. В. *Мариинское четвероевангелие с примѣчаніями и приложениями*. [Yagić, I. V. Mariinskoe chetveroevangelie s primechaniyami i prilozheniyami.] Санктпетербургъ: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1883.
- Якоп 2010:** Jakop, T. Dvojinske in pluralizirane oblike v slovenskih narečjih. // *Slavia Centralis*, 2010, №1, s. 74 – 87.

Источници

- Благодарствена служба за Полтавската победа 1709:** Лопатинский, Ф. Л. *Служба благодарственная о победе под Полтавою*. [Lopatinskiy, F. L. Sluzhba blagodarstvennaya o pobede pod Poltavoyu.] Москва: Синодальная типография, 1709. <<http://dlib.rsl.ru/01004091734>>
- Евангелие от Марка 1718:** Библия. Н. З. (Новый Завет). [Bibliya. N. Z. (Novyj Zavet).] Ч. 1 – 2. Санкт-Петербург: Санктпетербургская тип., 17 октября 1718 – 11 марта 1719. <<http://dlib.rsl.ru/01004092704>>
- Поморски отговори 1923:** *Отвѣты пустынножителей на вопросы монаха Неофита*. [Otvety pustynnozhiteley na voprosy monakha Neofita.] // Дополнительная библиотека Свято-Троицкой Сергиевой Лавры, № 323, <<http://old.stsl.ru/manuscripts/book.php?col=2&manuscript=323>>
- Последование на изповедта 1923:** *Последование о исповедании*. [Posledovanie o ispovedanii.] Главная библиотека Свято-Троицкой Сергиевой лавры, Старопечатные книги, электронный ресурс № 389, <<http://old.stsl.ru/manuscripts/staropechatnye-knigi/1284>>

НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ ЕДНА ГРУПА *NOMINA HETEROGENA* В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Диана Мъркова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Диана Мъркова. Наблюдения над групой *nomina heterogena* в современном болгарском языке

В настоящей статье рассматривается специфическая группа существительных с варьирующим родом (*nomina heterogena*), у которых наблюдается семантическая разница между двумя родовыми вариантами. Цель исследования – указать на примеры, отражающие родовое варьирование в различном контексте, а также сравнить, как они показаны в трех словарях болгарского языка.

Ключевые слова: имя существительное, грамматический род, *nomina heterogena*

Diana Markova. On a Specific Group of *Nomina Heterogena* in Modern Bulgarian

The article examines a specific group of Bulgarian nouns with varying gender (*nomina heterogena*) which have semantic differences between the two gender variations. The aim of this paper is to show examples of context-based gender variation as regards the above-mentioned nouns and to compare their lexicographic description in three dictionaries of the Bulgarian language.

Key words: noun, gender, *nomina heterogena*

Обект на настоящото изследване са част от българските *nomina heterogena*, т. е. *неличните съществителни имена с вариращ род* (Чакърова 2011: 325). Става дума за именни лексеми, които се реализират двояко (и в мъжки, и в женски род) при формоизменение, а между двата родови варианта е налице семантична разлика. Основната цел е да се анализира употребата на тези съществителни в съвременния етап от развоя на нашия език, като се използва богат таксономичен материал: примери от българската художествена литература и от преводни текстове, ексцерпирани от *Българския национален корпус*¹ на БАН. Друга важна

¹ Български национален корпус, БАН (<http://search.dcl.bas.bg>) – по-нататък със съкращение БНК.

задача е да се обърне внимание на разликите при лексикографското представяне на въпросните лексеми, като се използват данни от три речника: *Етимологически и правописен речник на българския книжовен език*² от Ст. Младенов (1941), *Официалния правописен речник на българския език* от 2012 г.³ и *Речника на българския език*⁴ на БАН (РБЕ [http](http://rbe.bas.bg)).

Както е известно, съществителните имена с вариращ род могат да се разделят на следните групи според това – по какъв начин се проявява варирането по род:

- а) Вариране по род при *формоизменение* (*тел* – *телът*, *телове*; *телта*, в ж. р. няма мн. ч.). При тази група могат да се обособят две подгрупи – в зависимост от липсата или наличието на семантична разлика между отделните варианти (*природен газ* – *битова газ*);
- б) *Словообразователно* вариране по род (*анализ* – *анализа*, *флот* – *флота*, *проблем* – *проблема*); могат да се различат две подгрупи спрямо произхода на лексикалните единици – дали са домашни думи (*бук* – *бука*; *низ* – *низа*), или са от чужд произход (*тезис* – *теза*, *шинел* – *шинела*).
- в) Вариативност на рода при производни думи (*мисълта*, но *смисълът*; *живописиста*, но *стеноеписът*) (вж. Мъркова, Точев, под печат).

От посочената класификация за нас представлява интерес подгрупата на формално вариращите по род съществителни имена, при които се откриват семантични отлики. Тя се състои от едносрични нелични съществителни имена като *жар*, *гад* (в преносното си значение се реализира като лично), *газ*, *прах* и двусрични като *мебел* и *младеж* (единственото лично име в групата). Макар повечето от посочените съществителни в старобългарския език да са били в мъжки род, но в съвременния език под влияние на различни фактори те се преосмислят като съществителни от женски род, като в някои случаи старият и новият родов вариант се употребяват паралелно.

По-нататък в изложението ще бъдат разгледани подробно случаите, при които промяната на рода рефлектира върху семантиката на думата. За целта са използвани примери, отразяващи най-добре контекстовото вариране (при членуване на думата или при съгласуване с прилагателно име, числително име или местоимение). Отделно са представени и устойчиви съчетания, в чийто състав се откриват посочените съществителни имена.

² Оттук нататък в изследването ще се използва съкращението ЕПРБКЕ.

³ Оттук нататък в изследването ще се използва съкращението ОПРБЕ.

⁴ Речник на българския език, БАН (<http://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg>) – по-нататък със съкращение РБЕ.

1) **Гад**: Думата *гад* в старобългарски е била от мъжки род със значение „влечуго“. В съвременния език се е наложило следното разграничение: думата *гад* в мъжки род се използва като ругателна дума, докато в женски род има събирателно значение – животни, зверове, вълци и др. (Андрейчин, Костов 1955: 104). На това твърдение относно смисловото разграничаване противоречат следните примери от езиковата практика: в поемата *В царството на самодивите* на Ив. Вазов се среща стихът „на всяк нощен *гад* злокобен“, тоест думата в мъжки род е употребена в събирателно значение; в заглавието на спектакъл на Теди Москов пък като ругателната дума е употребено *гад* в женски род: *Коя гад изяде кашкавала?*. Според Ст. Буров думата *гад* в мъжки род означава „животно, птица и преносно противен, гнусен човек“, а в женски род – „паразити (бълхи, въшки), мухи, насекоми, като цяло“ (Буров 1996: 59). При това думата има множествено число само в мъжки род, докато в женски спада към групата на *singularia tantum*.

При справка в ОПРБЕ и РБЕ на БАН на думата *гад* се вижда, че е отразен както вариращият род, така и промяната в смисъла: *гадът, гада, мн. гадове*, след числ. *гада, м.* и *гадта, мн. няма, ж.* Според БАН само в мъжки род е със значение *гадина* (разговорно) или „животно от всякакъв вид“ (влечуго, диво животно и т. н.). Пр. *В училищния двор си завъдил различни гадове* (м., мн. ч.) и *животни [...]* (З. Стоянов – Христо Ботйов. *Опит за биография*, 1966)⁵. Като се има предвид, че подобни употреби се откриват в по-стари художествени текстове, може да се заключи, че това значение е остаряло. Откриват се обаче примери от съвременни произведения (фентъзи, фантастика), където *гад* е от м. р. в смисъл на някакво чудовище или митологично същество (*вампир, върколак*) – срв.: *Ангуа също се двоумеше, преди да посегне към дръжката на меча си. За върколака оръжието е най-презреният избор. Ваймс склочи крака около клона и се завъртя с главата надолу, когато гадът се покатери още по-наблизо* (Т. Пратчет – Петият слон. *Истории от света на диска*, 2000, прев. В. Зарков)⁶; *Срецу топчестите вампири шишът е най-сигурното оръжие, стига да е остър и докъм половин метър дълъг. Туй е в паралел с вампирската душа, която се намира в центъра на топката. Търкулне ли се гадът, наниже се на шиша, и боц – право в централната душа* (П. Караколева – *Свестен човек, ти казвам*, 1989).

Женският род се явява при събирателна употреба в значение *паразити* (бълхи, въшки и др. насекоми): *Всичко друго на този свят можеше да гине, но това мравки, хлебарки и всякаква друга гад* (ж. р.), изглежда,

⁵ Примерът е мой – Д. М.

⁶ Повечето преводни примери са ексцерпирани от БНК.

се въдеха в изобилие (Р. Джордан – *Колелото на времето 7: Корона от мечове*, 1999, прев. В. Русинов); *По телата на неволниците и по пода, по стените, по тавана пълзеше безбройна гад* – дървеници, въшки, бълхи, паяци, стоножки, мокрици (Д. Талев – *Преспанските камбани*, 1954).

Преносната употреба на *гад* със значение „отвратителен, гнусен човек“ се реализира предимно в мъжки род, но се срещат също примери и в женски: *Справедливо бе да съсече вероломната, престъпна гад* (ж. р.) – *справедливо и хилядократно заслужено, а и само тъй щяха да бъдат в безопасност* (Дж. Р. Р. Толкин – *Властелинът на пръстените*, 1990, прев. Л. Николов); – *Като заплаши децата ми, мръсен гад, ти изхвърли всяка възможност, каквато би имал* (Д. Кунтс – *Вуду*, 1993, прев. Б. Николаев); *Цели часове са прахосали тези гадове* (м., мн. ч.), *за да устроят сполучлив край на пътя с лъжливи следи!* (Дж. Ф. Купър – *Последният мохикан*, 1984, прев. Н. Доспевска).

2) **Газ:** И в трите речника е отразено колебанието по род на съществителното име *газ*, като и ОПРБЕ, и ЕПРБКЕ, и РБЕ на БАН задават три значения: **газ (1)** газът, га̀за, мн. га̀зове, м. (вещество във въздухообразно състояние); **газ (2)**, газта̀, мн. няма, ж. (течност за горене, която се получава при преработка на нефта; петрол). **Газ (3)** със значение тънък копринен плат в м. р. обаче се явява омоним на *газ (1)* и *газ (2)* (една дума, функционираща в различни родове), а не е друг родов вариант. Според Ст. Младенов първата дума произлиза от фр. *gaz*, което е вероятно от нем. *Geist* („дух“), докато наименованието на плата *газ* е от фр. *gaze* (от гр. Газа в Сирия). Форма за множествено число има единствено при *газ (1)* от мъжки род – *газове*. Ето няколко примера за наличието на семантична разлика между двата родови варианта: *Самонараняване с отровен газ* (м. р. = вещество) и *с остър инструмент*. *Пораженията са локални. Газът* (м. р, опр.) *не е проникнал в дробовете* (Л. Дилов – *Тежестта на скафандъра*, 1983); *От направената от патрула аускултация следваше, че Луната не бе населена, въпреки че имаше атмосфера. С маса, равна на една и половина маса на земната Луна, тя не можеше да я задържи. Нейният състав предложи допълнителна главоблъсканица: благородни газове* (м. р., мн. ч.) – *аргон, криптон и ксенон с примеси на хелий* (Ст. Лем – *Фиаско*, 1990, прев. Л. Василева); *Сражавахме се денем и нощем, нощем бе най-зловецо, защото прочутата газ* (ж. = газ за осветление) *на Никлас продължаваше да гори, само че понякога изригваше през процепите в уличната настилка или подпалваше някоя обезлюдена сграда* (К. Бънч – *Кралят воин*, 2005, прев. В. Стефанов); *Ан натисна максимално газта* (ж. р. = гориво за превозно средство) *и се впи в*

смъртна хватка във волана, който се тресееше в ръцете ѝ (К. Ст. Робинсън – *Червеният Марс*, 1996, прев. З. Евтимова).

Устойчиви словосъчетания, включващи *газ* (1), където проличава мъжкият род, са: *благороден газ*, *идеален газ*, *инертен газ*, *летлив газ*, *природен газ*, *райски газ*, *сълзотворен газ*. При фразеологизма *с пълен/пълна газ* разликата в значението е елиминирана.

3) Жар: В ОПРБЕ няма пояснение за род на съществителното, докато в ЕПРБЕ и РБЕ е отразено варирането: *жарта*, *мн.* (остар.) *жари*, *ж.* *р.* и (по-рядко) *жърът*, *жара*, *мн. ч.* няма, *м. р.* По отношение на образуването на форма за множествено число думата *жар* е изключение, защото тук липсва форма за множествено число от *жар*, *жарът*, а пък *жар*, *жарта* има множествено число *жари*, макар тази форма да е остаряла. Според Ст. Илчев с промяна на рода има промяна и в смисъла: със значение „жарава“ *жар* е от *ж. р.* (рядко и от *м. р.*), а в смисъл на „устрем, ентузиазъм“ (книжовна заемка от руски) е само от мъжки род (Илчев 1978: 130).

Жар (1) – „разгорени въглени; жарава“, предимно *женски род*: *В огнището нещо забуча и загърмя, пламъкът изригна, жарта (ж.) засия, посипаха се искри* (А. Сапковски – *Веицърът. Кръвта на елфите*, 2009, прев. В. Велчев); *Широкият пръстен жарник беше пълен догоре с дъбова жар (ж.), наоколо се разнасяше приятна топлина, та младите мъже бяха разпасали коланите си* (Д. Талев – *Пепеляшка и царският син*, 1959).

Жар (2) – разширено значение: „горещина, излъчвана от слънцето; пек, жег, зной“: *Под натегналата жар (ж. р.) на слънцето селото беше като мъртвило* (Ст. Вълев – *Българският Декамерон*, 2002); *Изведнъж се озоваха в зловещото безветрие и парещата жар (ж. р.) на въздушната фуния, която ги засмука към повърхността на звездата и те се понесоха осакатени и грохнали...* (А. Маккафри – *Походът на дракона*, 1995, прев. Д. Владимирова).

Жар (3) *преносно*, обикновено в мъжки род със значение „страст, увлечение, въодушевление“: *Жарът, който (м. р.) той внасяше в своите речи в общонародните събрания, привлече сетне върху него вниманието на всички* (С. Радев – *Строители на съвременна България*); *Той би искал да ѝ каже, да говори безспир с нея и с целия жар (м. р.) на сърцето си да сподели най-сетне с един близък човек възторзите си и своите разочарования* (Ст. Дичев – *За свободата*, 1964).

Срещат се обаче и примери, в които думата *жар*, употребена в смисъл на *страст*, е в женски род: *И той бе морен от разблудна жар (ж. р.)* (Дж. Джойс – *Портрет на художника като млад*, 1981, прев. Н. Попов).

Жар (4) – преносна и остаряла употреба, предимно в мъжки род: „висока температура, горещина, топлина на тялото“: *Неговите очи горяха с лош огън, устните му се изкривиха в зла усмешка, тялото му трепереше в жара* (м. р.) *на начеваща огнища* (Ст. Загорчинов – *Легенда за Света София*, 1980)⁷.

4) Мебел: Към тази група може да се отнесе и думата *мебел*, която П. Пашов посочва като събирателно съществително от женски род (*мека мебел*), което в случая е и *singularia tantum*, но също и като единичен предмет (*хубав мебел* – м. р., *много мебели* – мн. ч.) (Пашов 1989: 57). В ОПРБЕ и РБЕ, а също и в ЕПРБКЕ категорично е представена единствено в ж. р., като в ОПРБЕ няма данни за мн. ч., а в РБЕ е посочено, че в мн. ч. (*мебели*) означава „предмети, изработени от дърво, метал и т. н.“, а само в ед. ч. е със събирателно значение „мебелировка“ (*вехта мебел, битова мебел*). Според Ст. Младенов думата е навлязла от рус. *мебель*, което е в женски род, а остарялата форма *мобел/мьобел* отпраща към нем. *Möbel* (Младенов 1941: 292). Срв.: *Сцената не продължи повече от една минута. Не се чу нито един вик. Нито един мебел* (м. р. = единичен предмет) *не беше разместен* (М. Мьоблан – *Графиня дьо Калиостро*, 1992, прев. Н. Хаджиниколов); *На фона на непретенциозната, но уютна мека мебел* (ж. р. събират. = мебелировка) *един старинен резбован шкаф с книги внасяше дух на отминали времена, контрастирайки с модерната техника и добре оборудвания кухненски бокс в дъното* (Н. Данева – *Черната котка*, 2007).

5) Младеж: Когато е в ж. р., съществителното *младеж* е със събирателно значение за *младо поколение, млади хора* и отново няма множествено число (*младеж – младежта*), а в мъжки род (*младеж – младежът*) е в смисъл на *млад мъж, момче, юноша* и може да се изменя по число – *младежи*. Интересно е да се отбележи, че и трите речника са посочили думата с вариращ род. Устойчиво съчетание, в което личи женският род, е *академичната младеж* (събирателно название за студентите). Срв.: *Разбира се, Гоце беше хванат на първо място, понеже стоеше на лице сред младежта* (ж. р.) *в своя град* (П. К. Яворов – „Събрани съчинения“, т. 2, 1977); *Беше хубав младеж* (м.): *типично момче от колеж: рус, широкоплещест, с ослепителна усмивка и будни, бляскави очи* (Дж. Чейс – *Двойно разбъркване*, 1992, прев. Г. Георгиев).

6) Прах: При думата *прах* (в старобългарски от мъжки род) се е стигнало до смислова разлика между *прах – прахът* и *прах – прахта*; родовата вариативност е довела до различно значение, като при това *прах* (в

⁷ Посоченият пример е от РБЕ на БАН.

мъжки род) има множествено число – *прахове*, докато *прах* (в женски род) няма. И в трите речника е отразен вариращият род на думата: *прахът*, *праха*, *мн. праховѐ*, *м.* и *прахта*, *мн.* няма, *ж.* Според РБЕ на БАН само в мъжки род е със значения:

- 1) „стрити частици от твърдо вещество“: *Синтия освети с фенерчето си мястото, където е лежала Ан Камбъл, и видяхме очертаанията на проснатото ѝ тяло, означени с бял тебеширен прах* (м. р.) (Н. Демил – *Дъщерята на генерала*, прев. С. Донева);
- 2) „сухо лекарство, стрито на дребни частици и разпределено на лечебни дози“: *Запълзях по колене към най-близката постройка. Оттам ме закараха в болницата. Крака ми гипсираха, а пневмонията лекувах с някакви праховѐ* (м. р., *мн. ч.*) (Й. Несвадба – *Експедиции в обратна посока*, 1984, прев. Н. Захариева);
- 3) „препарат за миене или пране“: *Бившият собственик сигурно е използвал качествен прах за пране* (м. р.) и *скъп омекотител...* (Т. Арнаудов – *Ада*, 2004);
- 4) книж. „тленни останки, тяло на покойник“: *Ние, разбира се, не можехме да идем при езерото до „Равенсбрюк“, където най-вероятно беше попаднал прахът* (м. р.) на майка (М. Х. Кели – *Люляковите момичета*, 2018, прев. Г. Величкова);
- 5) жарг. „наркотик (кокаин); дрога“: [...] *не е трудно да го убеди, че животът на един гаден сладострастник в униформа струва по-малко от пакетче бял прах* (м. р.), *каса уиски и нов официален костюм за неделната служба* (М. Колева-Георгиева – *Мътни води*, 2003).

Според РБЕ съществителното *прах* се среща както в женски, така и в мъжки род със значението „много дребни и сухи частици от пръст или друго вещество, които се носят из въздуха и се натрупват по земята и по повърхността на предметите“: *Измъкнах камъка от мястото му в стената, измъкнах книгата и избърсах прахта от пожълтялата корица* (М. Х. Кели – *Люляковите момичета*, 2018, прев. Г. Величкова); *Градският прах* (м. р.) *покрива изпотените черти; най-малкият прах на чизмите немедленно се махваше с ръкава на вестовоя* (Г. П. Стаматов – *Съчинения*, том 1, 1983).

Срещат се примери, в които на една и съща страница думата *прах* се открива в различни родови варианти, а оттам – и с различно значение: *И земята, която е прибрала и пази праха* (м. р. = тленни останки) *на дедите ми, ще ме приеме; Нозете ми тупаха леко в прахта* (ж. р. = частици от пръст) (А. Мочуров – *И над бездната има небе*, 1983: 257).

В рамките на различни фразеологизми *прах* се употребява най-често като дума от мъжки род (*дишам праха, ближа праха от подметките*,

вземам и праха от цървулите), в редки случаи е с вариращ род (*събирам прах/праха/прахта*), а при голяма част от фразеологизмите не е възможно да се установи родът (*правя на прах и пепел, правя на пух и прах, не давам прах да падне върху нещо, хвърлям прах в очите*).

7) Не е правилно към групата на *nomina heterogena* да се включват думи като *медът* (пчелен продукт – *вкусен мед*) и *медта* (метал – *кована мед*), понеже при тях се наблюдава единствено омонимия, тъй като не са произлезли от една и съща дума – стб. **мѣдъ** (м. р.) и **мѣдъ** (ж. р.). В. Радева споменава за този случай като за омонимия, възникнала при вътрешно-езиков развой, когато „отделни думи изравняват своя гласеж в резултат на фонетични промени, но запазят различното си значение“ (Радева 2017: 155). Според нея съществителните имена *мед* м. р. (стб. **мѣдъ**, **мѣдоу**) „пчелен мед“ и *мед* ж. р. (стб. **мѣдъ**, **-и**) „мек червеникав метал“ са изравнили своя звуков гласеж чрез фонетична промяна (Радева 2017: 155).

Що се отнася до съществителните имена *дроб* (*дробът, дробове*) („телесен орган: черен дроб, бели дробове“) и *дроб* (*дробта, дроби*) (мат. „число, по-малко от единицата“, напр. *десетична дроб*), при тях случаят е по-различен, тъй като съдържат един и същ корен – *дроб-* (срещащ се и в глагола *дробя*) (Георгиева, Баракова 1990: 129), но поради характера им на термини в различни научни области и различната им специфика се приемат също за омоними, а не за една и съща дума с вариращ род.

В заключение може да се обобщи, че подгрупата на неличните съществителните имена с формално вариращ род, при които с промяна на рода се наблюдава промяна в значението, са 1/5 от цялата първа група на *nomina heterogena* (6 при общо 30). Това са думите *гад, газ, жар, прах, мебел* и *младеж* (единственото изключение, тъй като е лично съществително име). При тази подгрупа не се наблюдава единствено формално вариране по род, тъй като то е обосновано и допълнено с промяната и в смисъла. Вероятно това е причината в ОПРБЕ от 2012 г. да се открива пояснение за род предимно при тези формално вариращи съществителни имена, при които има смислова разлика между родовите варианти – *гад, газ, младеж, прах* (с изключение на *жар*, където не е посочен род, и *мебел*, където е посочен единствено женски род). Този факт е особено отличителен на фона на останалите слабости в речниковата кодификация по отношение изобщо на съществителните имена с вариращ род, тъй като в ОПРБЕ няма пояснение за род при доста от думите (*вар, глеч, глъч, смеж, гной, жар, зоб, кал, кир, пепел, смет, смрад, стръв, шир*), а при други не е отбелязана родовата вариативност (*вечер, грис, мебел, напрат, пот, пустош, тор*). Наблюдава се закономерността формално вариращите едносрични имена с промяна в значението (както и други без такава промяна) да образуват форма за множествено число като съществителни от мъжки род (с окончание *-ове/-еве*).

В случаите, когато функционират като съществителни от женски род, парадигмата е дефективна, т.е. срещат се само като *singularia tantum*. Употребени в женски род, повечето имат предимно събирателно значение.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрейчин, Костов 1955:** Андрейчин, Л., Н. Костов. Морфология. // Андрейчин, Л., Н. Костов, К. Мирчев, Е. Николов, С. Стойков. *Български език – учебник за педагогическите училища за начални учители*. [Andreychin, L., N. Kostov, K. Mirchev, E. Nikolov, S. Stoykov. *Balgarski ezik – uchebnik za pedagogicheskite uchilishta za nachalni uchiteli*.] София: Народна просвета, 1955, с. 62 – 267.
- БНК:** *Български национален корпус*. [Balgarski natsionalen korpus.] Институт за български език при БАН, София. <<http://search.dcl.bas.bg>>.
- Буров 1996:** Буров, С. *Форми и значение на съществителното име (с оглед предимно на категорията число)*. [Burov, S. *Formi i znenenie na sashtestvitelnoto ime (s ogled predimno na kategoriyata chislo)*.] Велико Търново: ПИК, 1996.
- Георгиева, Баракова 1990:** Георгиева, Е., П. Баракова (съставители). *101 въпроса за дублетите в българския език*. [Georgieva, E., P. Barakova (sastaviteli). *101 vaproso za dubletite v balgarskiya ezik*.] София: Д-р Петър Берон, 1990.
- Илчев 1978:** Илчев, Ст. *Едносрични съществителни в българския език*. [Ilchev, St. *Ednosrichni sashtestvitelni v balgarskiya ezik*.] // *Помагало по българска морфология. Имена* (съставил П. Пашов). София: Наука и изкуство, 1978, с. 124 – 133.
- Младенов 1941:** Младенов, Ст. *Етимологически и правописен речник на българския книжовен език*. [Mladenov, St. *Etimologicheski i pravopisen rechnik na balgarskiya knizhoven ezik*.] София: Христо Г. Данов О.О. Д-во, 1941.
- Мъркова, Точев 2018:** Мъркова, Д., И. Точев. *Към въпроса за вариращия род на някои съществителни имена в съвременния български език*, 2018. [Markova, D., I. Tochev. *Kam vaproso za varirashtiya rod na nyakoi sashtestvitelni imena v savremenniya balgarski ezik*.] (под печат)
- ОПРБЕ 2012:** *Официален правописен речник на българския език*. [Ofitsialen pravopisen rechnik na balgarskiya ezik.] София: Просвета, 2012.
- Пашов 1989:** Пашов, П. *Практическа българска граматика*. [Pashov, P. *Prakticheska balgarska gramatika*.] София: Народна просвета, 1989.
- Радева 2017:** Радева, В. *Българска лексикология и лексикография*. [Radeva, V. *Balgarska leksikologiya i leksikografiya*.] София: Изток – Запад, 2017.

РБЕ [http: Речник на българския език. \[Rechnik na balgarskiya ezik.\]](http://Rechnik na balgarskiya ezik. [Rechnik na balgarskiya ezik.]) София: Институт за български език при БАН, <<http://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg>>.

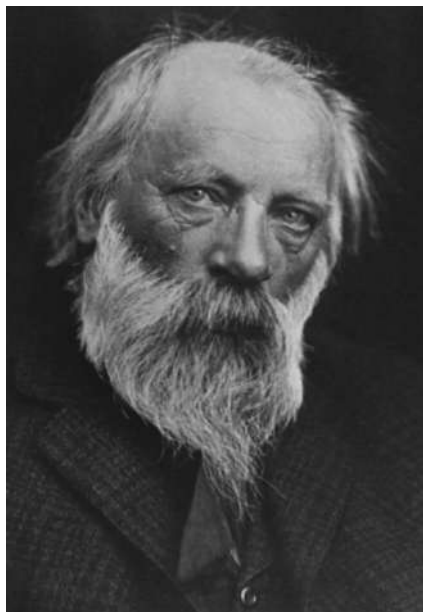
Чакърова 2011: Чакърова, Кр. Формално-семантична характеристика на съществителните имена от общ род в съвременния български език. [Chakarova, Kr. Formalno-semanticna harakteristika na sashtestvitelnite imena ot obsht rod v savremenniya balgarski ezik.] // *Следите на словото. Юбилеен сборник в чест на проф. д.ф.н. Диана Иванова*. Пловдив: Контекст, 2011, с. 324 – 340.

Приложение

Речниково описание на съществителните имена с вариращ род при формоизменение (с разлика в значението) в *Етимологически и правописен речник на българския книжовен език* на Ст. Младенов (1941 г.) и *Официален правописен речник на българския език* (2012 г.)

Съществителни с вариращ род	ЕПРБКЕ (Ст. Младенов, 1941 г.)	ОПРБЕ (2012 г.)
гад	гадъ (същ. <i>м. р.</i> , мн. ч. <i>гадове</i>); стб. гадъз (<i>м. р.</i>)	гад ¹ (-ът, -а; гадове, двама гадове) – <i>м. р.</i> ; гад ² (гадта, без мн. ч.) – <i>ж. р.</i>
газ	газъ I (<i>м. р.</i> мн. <i>газове</i> , хим.; фр. <i>gaz</i> , „навярно стъкмено по нем. Geist, дух“); газъ II (<i>м. р.</i> , тънък копринен плат, фр. <i>gaze</i> по името на гр. Газа в Сирия); газъ III (<i>ж. р.</i> , членувано <i>газта</i> , „каменно светилно масло“, „петрол“, от газъ I)	газ ¹ (-ът, -а; газове, два газа); газ ² (-ът, -а, няма мн. ч.); газ ³ (газта, няма мн. ч.)
жар	жаръ (същ. <i>ж. р.</i>) и жаръ (същ. <i>м. р.</i>) остар.	няма пояснения за род в речника
мебел	мебелъ (същ. <i>ж. р.</i>)	мебелта (<i>ж. р.</i>), липсват данни за мн. ч.
младеж	младежъ (същ. <i>ж. р.</i> , събир. книж.) и младежъ (същ. <i>м. р.</i> , книж. „юноша“)	младеж ¹ (младѣжи, (двама и т.н.) младѣжи); младеж ² (младежта), без мн. ч.
прах	прахъ (същ. <i>м. р.</i>), членувано <u>прахътъ</u> (неправилно според Ст. М. обл. <i>ж. р.</i> <u>прахътá</u>)	прах ¹ (прахта) <i>ж. р.</i> ; прах ² (-ът, -а; прахове, два праха) <i>м. р.</i>

ЯРОСЛАВ ВРЪХЛИЦКИ (Jaroslav Vrchlický, 1853 – 1912) е световен поет и точно затова е така смущаващо твърде ограниченото му присъствие в българската рецептивна среда. Едва ли има друг писател, който да е създал толкова обемно творчество с епохално значение за литературното развитие на модерната чешка литература, при това във време, когато в силна позиция продължават да бъдат поствъзрожденските колективистични идеологии и национално-патриотичните императиви. Клиширана, но при все това точна е оценката на чешките литературни историци, когато казват, че Врхлицки е постигнал сам това, което трудно се постига дори от цели поколения. Когато през 70-те години на XIX век дебютира като поет със стихосбирката *Из дълбините* (*Z hlubin*, 1875), той

поставя началото на един дълъг творчески път, който ще изведе чешката литература отвъд границите на обществено прагматичната ангажираност и със своите стотина книги с поезия, проза, драматургия, преводи от различни езици ще зададе алгоритъма на едно модерно, космополитно и като тематика, и като естетика отношение към литературната художественост. И именно защото е новатор, малцина от неговите съвременници са и негови почитатели – той ще бъде критикуван и от традиционалисти, и от модернисти, но при все това именно той ще осъществи непостигната от никой друг чешки писател оркестрация на културни гласове, звучали от Омир през Данте и Петрарка до Бодлер и Ибсен. Дори такъв изтънчен литературен критик като Фр. Кс. Шалда, който, пледирайки за модерност, непоколебимо утвърждава „синтетизма на новото изкуство“¹, обвинява Врхлицки в липса на ясни позиции, в колебливост и дори вътрешна противоречивост. Друг голям ерудит – бъдещият първи президент на Чехословакия, философът Томаш Гарик Масарик, който през 90-те години активно участва в литературните полемики, също упреква Врхлицки в идейна неяснота, дори в плагиатство, евфемистично изречено като „неорганично свързване на чужди мисли“, и еднозначно определя Врхлицки като „основен и типичен представител на литературния еklektизъм“².

¹ Така е озаглавена и неговата програмна студия – *Syntetismus v novém umění* (1892).

² T. G. Masaryk. Několik myšlenek o literárním eklektismu. // *Naše doba*, R. II, 1894 – 1895, 316.

Въпреки неласкавите отзиви на чешките литератори Врхлици – лидерът на литературната школа „Лумир“, която осъществява големия естетически пробив в чешката литература, се оказва най-превежданият и най-популярният чешки поет в немскоезичния свят. През 80-те и 90-те години на века излизат няколко издания с негови стихове в превод на немски език³, сред които специално внимание заслужава двутомната антология на чешката поезия в превод на Едуард Алберт⁴. Освен че обявява Врхлици за най-значимия чешки поет, Алберт посвещава целия първи том на него.

Европейската преводна и критическа рецепция на Врхлици е впечатляваща и въпреки травмите в личен план и тежките здравословни проблеми той се радва на високо признание, свидетелство за което е и фактът, че е номиниран осем пъти за Нобелова награда – за 1904, 1905, 1906, 1907, 1908, 1909, 1911, 1912 г.

На този фон едва забележимото му присъствие в България изглежда още по-озадачаващо. Налице е известен парадокс, тъй като, от една страна, има благоприятни предпоставки той да бъде приет с интерес от българските литературни среди: след Освобождението в България се заселват хиляди чешки интелектуалци, а в университетите и специализираните училища в големите чешки градове (тогава в рамките на Австро-Унгария) се обучават български младежи. Този двупосочен поток на интелектуална енергия очертава фактическата зона за взаимен културен обмен. Следователно не е случаен фактът, че в преводната рецепция на Врхлици взема участие чешкият възпитаник А. Теодоров-Балан, който представя на българския читател драмата *В Диогеновата бъчва* (*V sudě Diogenově*, 1883), публикувана през 1899 г. в сп. „Български преглед“⁵. Освен това в годините, когато Пенчо Славейков е следвал в Лайпциг, Врхлици е бил вече многократно издаван на немски език, а това прави възможно читателското пристрастяване на българския литературен еру-

Лумировци
От ляво надясно: Юлиус
Зейер, Йозеф Вацлав Сладек,
Ярослав Врхлици (1879 г.)

³ По този въпрос вж. Ж. Чолакова. *Защо спи езерото?* // *Литературна мисъл*, 2008, кн. 2, с. 163.

⁴ *Neuere Poesie aus Böhmen. Anthologie aus den Werken von Jaroslav Vrchlický. Fremde und eigene Uebersetzungen aus dem Böhmischem herausgegeben von Dr. Eduard Albert.* Wien, 1895.

⁵ „Български преглед“ излиза между 1893 и 1900 г. Печата се в придворната печатница на братя Прошекови.

дит към чешкия поет, „постигнал великата задача на изкуството“⁶. Това обяснява съзвучието между двамата в много отношения – включително и по линия на естетическия еkleктизъм, и на поетическата образност⁷. А статията на П. Славейков, в която прозвучава този възторг – *Душата на художника*, излиза в сп. „Мисъл“ през 1899 г. – годината, в която е публикуван и преводът на Балан.

Името на Върхлицки обаче се появява още в първия брой на сп. „Мисъл“ от 1892 г. – това е кратката лирически импресия *В кестеновата алея* (*V kaštanové aleji*) от стихосбирката *Дни и нощи* (*Dni a noci*, 1889)⁸ в превод на приятеля на Пенчо Славейков и негов състудент в Лайпциг Йосиф Фаденхехт (1873 – 1953) – бъдещ професор в СУ и декан на Юридическия факултет (1903 – 1904), член на БАН (от 1906) и министър в третия кабинет на А. Малинов (1918). В същия брой на сп. „Мисъл“ са публикувани в български превод разказ и стихотворение и на друг чешки писател от поколението на Върхлицки – Йозеф Сладек. Фаденхехт прави своите поетически преводи от чешки, скрит зад инициалите И. Ф. или псевдонима Philopoetes⁹. На страниците на „Мисъл“ Фаденхехт се изявява и като преводач на поезия от немски, френски и руски (Шилер, Хайне, Юго, Надсон и др.). В оскъдната за него литература обаче никъде не се отбелязва, че е превеждал и от чешки. За Фаденхехт като преводач на Върхлицки не се споменава дори в академичното издание *Преводната рецепция на европейските литератури*, където в том четвърти фигурира специално изследване, посветено на рецепцията на чешкия поет в България.

Две години преди да се появи на страниците на сп. „Мисъл“, Върхлицки вече е представен на българския читател като поет благодарение на Иван Вазов, който през 1890 г. в кн. 10 на сп. „Денница“ публикува в свой превод четири стихотворения на Върхлицки: три стихотворения от *Танталово наследство* (*Dědictví Tantalovo*, 1888) – *Отзвук от Тацит* (*Reminiscence z Tacita*), *Ехуда Халеви* (*Jehuda Halevy*), *Разговор на морето* (*Hovor na moři*), а *Долу крилата!* (*Dolů s křídly!*) е от „най-последний брой на чешкото периодическо списание Lumír“ (сп. „Денница“, год. I, окт. 1890, кн. 10, с. 460). Години по-късно Вазов отново си припомня Върхлицки, свидетелство за което е мотото на неговото стихотворение в *Световната война* от стихосбирката *Песни за Македония* (1916), което е цитат от финалния

⁶ Пенчо Славейков. Душата на художника. // *Събрани съчинения*. Т. 4. София: Български писател, 1958, с. 61.

⁷ Въпросът за естетическото съзвучие между Пенчо Славейков и Ярослав Върхлицки за първи път беше поставен от Христина Балабанова, която обаче отрича вероятността Славейков да е познавал поезията на Върхлицки (вж. Хр. Балабанова. Литературно-критическото наследство и естетическите възгледи на Пенчо Славейков и Ярослав Върхлицки. // *Българо-чешката дружба в литературата на XIX в.* София: БАН, 1975). В моята студия *Защо спи езерото* обаче излагам убедителни свидетелства за непосредствения читателски контакт на Славейков с немскоезичните издания на Върхлицки, които са му били достъпни по време на Лайпцигския му период, а оттам – и за появата на първото езерно стихотворение в българската поезия – *Спи езерото* (вж. бел. 3).

⁸ Я. Върхлицки. *Въ кестеновата алея*. Прев. от чешки Philopoetes [= Йосиф Фаденхехт]. // *Мисъл*, 1, 1892, с. 221.

⁹ За удостоверяване на самоличността на преводача се доверяваме на *Речник на българските псевдоними* (1989) на Иван Богданов.

стих на *Припомняне из Тацита* (така Вазов превежда заглавието на Върхлици) – „Плачи, поете“.

След като публикува своите преводи най-напред в „Денница“, Вазов многократно ги препечатва в други сборни издания. Поезията на Върхлици се представя на българския читател още от Кирил Христов, Пенчо Симов и Григор Ленков. В своята антология на чешката поезия – *Огледалата на Вълтава* (1946), Кирил Христов отделя най-голямо място на Върхлици, превеждайки 23 негови стихотворения от различни стихосбирки. По-сполучливи обаче са преводите на Пенчо Симов¹⁰, а най-стойностно са преведени две стихотворения от Григор Ленков, които отново припомняме на нашите читатели. Фактите показват, че след почти 150 години от появата на изключителния поетически гений на Върхлици все още липсва компактно самостоятелно издание, представящо неговия необозрим поетически свят.

В очерка си за българската преводна рецепция на Я. Върхлици Христина Балабанова¹¹ очертава нейната литературноисторическа траектория, от която става видно, от една страна, наличието на преводи и на прозаически, и на поетически, и на драматургични произведения, но от друга – твърде спорадичната им поява най-вече в антологии и в литературната периодика. След превода на Балан от 1899 г. няма друго негово драматургично произведение в превод на български, а особено *Нощ в Карлщайн* (*Noc na Karlštejně*, 1883) се играе и днес на чешка сцена с голям успех.¹²

Подобна е ситуацията и с прозата на Върхлици, от която са преведени общо три разказа: *Пред първото представление* (не е посочен преводачът), включен в антологията *Цветя от всички полета. Малки шедевори из всемирната литература* (съст. Иван Ст. Андрейчин, 1910), и в превод на Светомир Иванчев – *Розата и Заради кокошка* от книгата на Върхлици *Иронични и сантиментални разкази* (*Povídky ironické a sentimentální*, 1886), които са поместени в антологията *Чешка проза* (съст. Емил Георгиев, 1946).

Предлагаме няколко превода на стихотворения на Върхлици¹³ с надеждата, че ще бъдем свидетели на бъдещото му (по-)достойно българско литературно битие.

Жоржета Чолакова

¹⁰ Повечето преводи на Пенчо Симов са достъпни на <https://literaturesviat.com/?p=68038>.

¹¹ Хр. Балабанова. Ярослав Върхлици (1853 – 1912). // *Преводна рецепция на европейските литератури в България. Том 4. Славянски литератури*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2002, 353 – 357.

¹² В летописа на театър „Иван Вазов“ е спомената и българска постановка на комедията в три действия *Една нощ в Карлщайн*. Преводът е на Александър Шишков, а постановката – на чешкия режисьор Йозеф Шмаха. Музиката е на Зденек Фибих, а ролята на Карл IV изпълнява големият български актьор Сава Огнянов. Премиерата е била на 5 януари 1908 г. През театралния сезон 1907 – 1908 г. е играна само четири пъти, но за сметка на това отзивите за нея са многобройни (Иван Гърчев, Снежанка Гълъбова, Никола Вандов, Антония Каракостова. *Народен театър „Иван Вазов“ – летопис 1904 – 2004*. София: Валентин Траянов, 2004, с. 81).

¹³ Единствените корекции са на пунктуационни знаци.

ZA TROCHU LÁSKY

Za trochu lásky šel bych světa kraj
 šel s hlavou odkrytou a šel bych bosý
 šel v ledu – ale v duši věčný máj,
 šel vichřicí – však slyšel zpívat kosy,
 šel pouští – a měl v srdci perly rosy.
 Za trochu lásky šel bych světa kraj,
 jak ten, kdo zpívá u dveří a prosí.
Okna v bouři, 1894

ЗА МАЛКО ОБИЧ¹⁴

За малко обич аз от край до край
 Света обходил бих голòглав, бос,
 През ледове – в душата с вечен май,
 През вихри – но в уши ми пял би кос и
 В пустиня – с росни във очи откоси.
 За малко обич – божий свят до край,
 Пред вратни божек, който пей и проси.
 Превод: **Кирил Христов**

ЗА МЪНИЧКО ЛЮБОВ¹⁵

За мъничко любов избродил бих света,
 бих крачил бос, без шапка в утрин синя,
 бих крачил в сняг, скрил в мене пролетта,
 бих крачил в буря с пеещ дрозд в гърдта,
 бих крачил сякаш по роса в пустиня.
 За мъничко любов избродил бих света
 като слепец, протегнал длан за милостиня.
 Превод: **Григор Ленков**

¹⁴ Стихотворението е препечатано от *Огледалата на Вълтава. Чешки поети*. Превод: Кирил Христов. София: Държавно издателство, 1946.

¹⁵ Стихотворенията в превод на Григор Ленков са препечатани от Григор Ленков. *Избрани преводи*. София: Народна Култура, 1981.

NOTTURNO

Ve stínech noc jde snívá.
Slyš píseň cikády!
Jen smutný měsíc dívá
se v pusté zahrady.

A v topolech to sténá. —
Ó žalný šum a vzdech!
Ó noci zamlžená,
svůj závoj spadnout nech!

Jak zahnu v stromořadí,
stín temný kyne blíž;
snad se duch mého mládí
jde loučit se mnou již.

Jak zahnu k vodotrysku,
jejž měsíc ozáří,
tu krok můj vážne v písku
a slza na tváři.

Pod nohou mně list suchý
tak smutně zašustí...
kdy vás, mé sny a tuchy,
duch na vždy opustí?

A v topolích to sténá
a pohání mne v spěch;
ó noci zamlžená,
svůj závoj spadnout nech!

Svět v stínech; vzduch je parný,
jen měsíc svítí v sad,
a tichý, jednotvárný
zpěv cikády zní z lad.

Rok na jihu, 1878

НОКТИУРНО

Нощта е в сенки цяла.
Чуй — песен на шурци!
Тъга луната бяла
над парка пуст струи.

Топола ли простена?
Въздиша и шуми.
О, нощ, о, нощ здрачена,
воала свой сними!

Към мен със сенки плува
алеята в нощта:
дали не се сбогува
със мене младостта?

Фонтанът блика в блясък,
но щом го доближа,
кракът ми скръцне в пясък
и аз тъжа, тъжа.

Настъпя сухи листи —
как болно шумолят...
Мечти, надежди чисти
кога ще отлетят?

Тополата простена —
и нямам аз покой;
о, нощ, о, нощ здрачена,
сними воала свой!

Свят в сенки; спят тревите;
луна и здрач и сън,
и ронят пак шурците
тих, монотонен звън.

Година на юг, 1878
Превод: Григор Ленков

HOVOR NA MOŘI

Já pravil k ptáku: Cestou dlouhou,
kde neví zrak můj, kam by kles',
kam uletěl jsi s mojí touhou?
A on mi řekl: Do nebes!

Já pravil k vlně: Dcero moře,
hned samý jas, hned samý stín,
kam pohrobila's moje hoře?
A ona řekla: Do hlubin!

Já pravil k větru: Plachý hosti,
jenž všeho tkneš se v přeběhu,
kams odnes' tíž mé minulosti?
Děl: Ta zůstala na břehu!

Jsi zase volný, šťastný, mladý!
děl západ temně nachový –
Ne, vzdych' jsem, vleku s sebou všady
své vlasti těžké okovy!

Dědictví Tantalovo, 1888

РАЗГОВОР У МОРЯ

Сказал я птице: «Вижу даль я,
но все же не пойму я, нет,
куда летишь с моей печалью?» –
«За тучи!» – слышу я в ответ.

Сказал волне я: «Дочка моря,
о тень и свет, поведай мне –
где погребла мое ты горе?»
Она сказала: «В глубине!»

Сказал я ветру: «Робкий странник,
все трогаешь ты на бегу...
Где прошлые мои страданья?»
«Остались здесь, на берегу!»

«Свободен, счастлив, юн ты снова!» –
сказал закат мне огневой.
«Нет! Родины моей оковы
влачу я всюду за собой!»

Наследие Тантала, 1888

Перевод **Леонида Мартынова**¹⁶

¹⁶ Леонид Николаевич *Мартынов* (1905 – 1980) е руски поет, който е бил изпратен от сталинския режим на заточение и е реабилитиран едва посмъртно. Превежда поезия от различни езици, включително от чешки (Ян Неруда), полски (Я. Кохановски, А. Мицкевич, Ю. Словацки, К. Ц. Норвид, Ю. Тувим и др.), хърватски (М. Кърлежа), словенски (О. Жупанчич).

РАЗГОВОР НА МОРЕТО¹⁷

Казàх на птицата: о, птичко жива,
 Кат хвъркаш из безкрайността,
 Къде отнасяш мойта скръб горчива?
 – Във небесата, рече тя.

Питах вълната: морска дъщи,
 ту бляскава, ту пълна с мрак,
 Къде скри горестта ми, като във гроб същи?
 Тя рече ми: – Вдън бездна чак!

Попитах вятъра: о, гост прозрачни,
 Кой всичко стигаш в своя път,
 Къде отвя ми спомените мрачни?
 – Оставих ти ги на брегът.

– Ти пак си волен, млад, ми рече
 Пурпурнозлатний небосвод.
 – О, не, въздъхнах: ази влача вече
 Оковите на цял народ.

Превод: **Иван Вазов**

РАЗГОВОР КРАЙ МОРЕТО

Попитах птицата: – Къде ли
 скръбта ми с тебе полетя
 сред необятните предели?“
 – На небесата! – каза тя.

Вълната питах: – Морска дъще,
 ту мрак е в теб, ту светлини,
 къде тъгата ми поглъщаш?
 А тя: – Вдън моите глъбини!

Попитах вятъра: – Кажи ми,
 отвя ли прежната тъга
 със пръсти плахи и незрими?
 – Оставих ти я на брега.

И рече залезът рубинен:
 – Отново си щастлив и млад!
 – О, не, на моята родина
 оковите vleka нерад.

Превод: **Жоржета Чолакова**

¹⁷ Преводът на Иван Вазов е препечатан от *Славянска антология* (съст. Ст. Чилингиров. София: Печатница на С. М. Стайков, 1910), където са включени и другите стихотворения, преведени от него – *Припомняне из Тацита*, *Ехуда Халеви* и *Долу крилата!*. – Б. ред.

„НАД СЕБЕ СИ СЕ СКЛАНЯМ“

Разговор с Йежи Сташевич

Д. И.: Бихте ли се представили пред нашите читатели? Вие сте поет, прозаик, драматург, литературен критик, редактор и организатор на културни събития. Коя е преобладаващата Ви дейност или те се допълват взаимно?

Й. С.: Йежи Сташевич, роден през 1968 г. в Мехов (Малополша). До 24-годишна възраст свързан с тази земя. От 1992 г. жител на Ниса (Силезия с център Ополе). Допреди няколко години поезията беше преобладаващата ми литературна дейност. На нея посвещавах почти цялото си внимание. Драматургията беше съпътстващо творческо занимание. После дойдоха прозата, есеистиката и критиката. Днес тези сфери взаимно се допълват. Макар че понякога очаквам стиха.

Д. И.: Можем да определим поезията Ви като поезия на мястото, на природните пейзажи, а може би на историята, индивидуалната съдба, мисията на човека, ролята на миналото в живота на личността. А селото като топос? Съгласен ли сте с такава гледна точка? Имате ли други предпочитани теми?

Й. С.: Поезията ми е потопена дълбоко в историята и черпи от нея с пълни шепи. Но е вкоренена и в земята, на която живее и се труди полският селянин, която от векове обработва в кръговрата на всекидневието и чийто ритъм е отмерван от годишните времена. А часовникът е църковната камбана. Нещастieto на Полша е загубата на независимостта. Селото и шляхтишките дворове поддържат националните традиции чрез езика, религията, обучението на селските деца. По време на въстания първи се вдигат на борба селяните. Селото – това е хлябът, през пролетта – цъфналите градини, а през есента – отрупаните с плод овошки. Но селото е и самотата на старите хора, изсъхнали като дърветата. Поетът трябва да разкрие тайната на мястото, където се е родил и където му е било отредено да живее. Опитвам се да посочвам следите, по които трябва да поеме читателят. Имам отношение към религиозния култ, към определени части от Библията, към апокрифите и агиографската литература. Използвам мотиви от литургичната обредност, възникнала извън църквата под покровителството на религиозни братства

и занаятчийски сдружения, мотиви от изображенията на Витлеемските ясли и коледните сцени, излагани в училищата и читалищата.

Д. И.: Вие сте носител на множество награди за литературно творчество. Бихте ли изброили някои от тях и смятате ли, че наградите са подходящ начин за стимулиране на авторите?

Й. С.: Най-важната награда, с която бях отличен, е наградата на името на Густав Херлинг-Груджински за драма и поезия от тома *За какво му е на някого кръст (Po co komu krzyż)*. Имам и медал „Сребърно перо“ от издателска агенция „ТАД“, както и почетен знак „Заслужил деятел на полската култура“. Работейки на литературния фронт, никога не съм мислил за награди. Но е приятно да бъдеш оценен.

Д. И.: Участвате периодично в множество фестивали в Полша и чужбина. Какво Ви дава опитът в тези международни мероприятия?

Й. С.: Само преди няколко дни се върнах от международния фестивал „Поети без граници“ в Поланица Здруй. Такива срещи са полезни заради новите познанства и контакти. Често пъти те са последвани от преводи. Имах честта да се запозная в Поланица с поета Хасанал Абдулах от Бангладеш, който четеше творби на бенгалски. Слушателите бяха убедени, че това е унгарски. Бенгалската поезия е „жената“. Поетите обичат жените.

Д. И.: Кое е най-стойностното литературно събитие, в което сте взели участие през живота си?

Й. С.: Промоцията на книгата *Камък върху камък* на Виеслав Мишливски в замък в Сандомеж. Тази проза ми показва какво значи истинска литература.

Д. И.: Вие сам сте организатор на литературни срещи заедно с Вашата съпруга Виолета. Бихте ли ни казали нещо повече за тази ваша дейност?

Й. С.: „Сташевичувка“ беше замислена като културно място, място за срещи на писатели, художници, скулптори. Така си я представяхме с жена ми. В началото срещите имаха повече приятелски, лабораторен характер. Но в един момент организираната от градската управа възстановка на шурма на Наполеоновите войски към Ниса – тогава под пруска власт, вдъхнови Виола да създаде периодични литературни срещи „На фона на битката“. Имахме отправна точка. Периодът беше великолепен: ваканция, последната седмица на юли. С цялата група отиваме до Укрепление II, разположено на около 50 м от „Сташевичув-

ка“. Сцената трае приблизително час – час и половина. Колоритни армии в исторически костюми прииждат от почти цяла Европа. Оръдия и коне, привикнали да нападат сред грохота на изстрелите и гъстия дим. Не се плашат от вика на немските команди. Стенания на ранените, атака на стегнатия отряд на стрелците, бълващи огън от карабините срещу настъпващите конници. Пламнали постройки. Маркетанки¹, тичащи с превързочни материали и глътка силен алкохол за облекчаване на болката. Често красотата и дълбокото деколте изправяха на крака умиращия. След битката посещаваме военния лагер. Виждаме как изглеждат палатките. „Леговището“ върху ечемичната слама. Приготвянето на храната в тенджери върху триножник, поставен над огнището. Снимаме се със стария ветеран и придворната дама. Връщаме се. В беседката – огън в камината и цвърчащи наденички. Постоянна точка от програмата на срещите ни е лекцията на почетен гост. Досега творчеството си представиха Збигнев Кресовати, Дариуш Павлицки, Яцек Луберт Кшисица, Збигнев Неджевецки Равич, Франтишек Вшетичка, Едмунд Божемски, Даниела Длугош-Пенца. Има въпроси, дискусия до среднощ, четене на стихове. Но също и възкресяване на спомена за всички, които са си отишли завинаги от този свят... Мисля, че такива срещи в свободна атмосфера пораждат по-ценни усещания, отколкото сухите факти от книгите.

Д. И.: Много литературни критици са писали за творчеството Ви. Един от тях е чешкият професор Франтишек Вшетичка. Бихте ли казали нещо повече за сътрудничеството си с него?

Й. С.: Франтишек е ходеща енциклопедия на европейските писатели и титан на труда. Написал и издал е почти 40 книги: теория на литературата, белетристика, поезия, преводи. Изключително мобилен е, а рождената му година е 1932-ра. Можем да го срещнем на много и различни места из Европа със съпругата му Вера, винаги усмихнат и сърдечен към хората. Истински учен: скромнен и вслушан в другия. Невероятно добросъвестен и съумяващ да улови ядрото на посланието при лириците. Винаги е с химикалка и лист хартия в ръка. На фестивалите се скрива на последния ред, рядко чете свое стихотворение. Извикан на микрофона, разказва анекдот или представя превода на стихотворение на някого от участниците. Пита кой е авторът. Отговорите невинаги са верни. С професора сме прекарвали много часове в разговори, а темите ни никога не са се изчерпвали. Аз очаквам разговора си с него като жива вода.

¹ Жени, придружаващи войската и извършващи амбулантна търговия, а понякога и други услуги – санитарни и сексуални.

Д. И.: Участвали сте и в събития на Литературния салон „В двора на розите“ на полската писателка Моника Мачейчик. Разкажете ни нещо повече за тези срещи и впечатлението си от тях.

Й. С.: С голямо удоволствие участвам в литературните срещи, организирани от Моника на ул. „Каменна“ 7. Салонът носи неповторимия климат на полския двор с неговия специфичен дух. На масите винаги има хляб и традиционни гозби. Публиката е от почитатели, закопнели за литература и за близък контакт с твореца. Домакинята отбелязва началото на срещата с малко звънче. Представя писателя и неговите постижения. След това дава думата на героя на вечерта. В такова обкръжение прозата, поезията, есето имат друго звучене, достигат до възприемателя с цялата пълнота на авторовата мисъл. Аз имах удоволствието миналата година да представя своята стихосбирка *Завърнах се*. Тази среща се запечата в паметта ми завинаги... Бях удостоен от домакинята с наградата на Салона – „С името на розата“. Това е чест за мен.

Д. И.: Как бихте определили цялостната картина на съвременната полска литература? Кои са основните литературни сдружения, кръгове?

Й. С.: В Полша съществуват две организации: Дружеството на полските писатели и Съюзът на полските писатели. Аз съм член на втората. И двете имат местни филиали. Към тях се прибавят десетки неформални любителски групи на литературното творчество. Те издават поетични алманаси, по-рядко проза на местни автори. Това е като че ли първото стъпало за излизане от чекмеджето. Малка групичка от 25 – 30 души в Полша се издържа с писане. Останалите разчитат на професиите си. Дори най-известните. На практика литературата няма държавен меценат.

Д. И.: Какво е според вас мястото на съвременната полска литература в контекста на световната литература и как приемате присъждането на Нобеловата награда на колежката Ви Олга Токарчук?

Й. С.: Мисля, че е важно и значимо – мога да спомена поне няколко поети: Милош, Шимборска, Херберт, Загайевски; драматурга Мрожек; прозаичите Мишливски, Токарчук. Олга е носителка на Нобелова награда за миналата година. Превеждана е на повечето езици по света. Тя показва действителността в широка перспектива, сякаш от птичи поглед. Смятам, че Комитетът по награждаването е взел правилно решение, аргументирайки се по следния начин: „за наративното въображение, което с енциклопедична страст разкрива прекриването на границите като форма на живот“. Романите *Дом дневен, дом нощен*, *Карай плуга си през костите на мъртвите*, *Бегуни* са шедьоври. Често се връщам към тях. От техните страници се уча отново, уча се да виждам с други очи.

Д. И.: Какво бихте посъветвали дебютиращите полски автори?

Й. С.: Бих им препоръчал преди всичко смирение и излизане пред публика със зрели текстове, напълно завършени, дълбоко премислени. Авторът трябва да носи отговорност за думите. Напоследък върлува графомания, особено в поезията. Никой не се старае да овладее този процес.

Д. И.: Има ли държава, в която не сте участвали все още в литературно събитие, но много бихте искал да участвате? Какви са бъдещите Ви литературни планове?

Й. С.: Участвам в множество международни литературни фестивали. Но това не е мой приоритет. Писателят трябва да се концентрира върху творческата си работа, която поглъща много време. Да добавим и проучването на изворовия материал, нуждата от отдых с подбрана поезия и белетристика, от срещи с автори, от премиери на приятели. И семейството. Подготвил съм солиден сборник с избрани рецензии и есета. Трябва да излезе от печат в края на следващата година.

Въпросите зададе **Димана Иванова**
Превод от и на полски: **Димитрина Хамзе**

ЙЕЖИ СТАШЕВИЧ (Jerzy Stasiewicz, 1968 г.) е поет, прозаик, драматург, рецензент и есеист. Отдаден е на спасяването на отмиращата традиция на полското село, ярко свидетелство за което е собствената му поезия. Автор е на стихосбирките *Уханието на моята земя* (*Zapach mojej ziemi*, 2002), *Търся собствената си сянка* (*Szukam własnego cienia*, 2005), *На поезията том III* (*Poezji tom III*, 2009), *Завърнах се* (*Powróciłem*, 2018), на драмата *Помирение* (*Pojednanie*, 2005), сборника с разкази *Собствен кът* (*Własny kąt*, 2011), както и на *За какво му е на някого кръст* (*Po co komi krzyż* – поезия и драма, 2015). Творчеството му е пространно коментирано от съвременната литературна критика: за него пишат Збигнев Кресовати, Едмунд Божемски, Лидия Ирена Венг-лаж, Даниела Длугош-Пенца, Пиотр Гошчицки, Анета Киелан-Пиетшик, Марек Словячек, Франтишек Вшетичка, Агнешка Кризел, Йоланта Шварц, Емил Биела, Елигиуш Димовски, Кшищоф Гембура, Моника Мачейчик, Антони Домбровски.

През 2008 г. е награден от министъра на културата с почетното отличие „Заслужил деятел на полската култура“. Удостоен е и с литературната награда на името на Густав Херлинг-Груджински. Негови книги са издавани в Литва, Германия и Чехия.

Заедно със съпругата си Виолета са инициатори и домакини на литературните срещи „На фона на бойното поле“ („Z bitwą w tle“) в Ниса.

Постоянен сътрудник е на литературното списание „Радостова“. Сътрудничи също на периодичните издания „Миготаня“ („Migotania“, бълг. „Трептения“), „Газета Културална“ („Gazeta Kulturalna“, бълг. „Вестник за култура“), „Власним глосем“ („Własnym Głosem“, бълг. „Със собствен глас“).

Член е на Съюза на полските писатели.

BOJĄC SIĘ CODZIENNOŚCI UCIEKAM W TEATR

Dni bywają posępne --
 Boję się deszczu , szarości , monotonii.
 Uciekam... Uciekam w głąb siebie,
 zasklepiam w kokon niebytu.
 Cisza jest krzykiem, hukiem,
 cierniem jęczącym ranę.

Nie wierzę słońcu ?!
 Nie przebieram się w sobowtóra.
 Twarz wyraża gesty obce
 to maska starego mężczyzny –
 na pewno nie stąd!
 Spojrzenie pozostało wojenne
 pewnie był w plutonie egzekucyjnym?
 albo więźniem Oświęcimia. I przeżył.

Nie znam tego człowieka
 z moją twarzą ... – obcą na co dzień .

27 – 28.04.2017 r.

CZĄSTKA CZŁOWIEKA

Nie lubił go nikt na naszej ulicy

Szeptano o długoletnim wyroku
 ponoć za morderstwo

Sznyty na dłoniach świadczyły
 o dziwnej przeszłości

Do kościoła nie chodził
 księdza z Kolendą nie przyjmował

A gdzie znikał na całe dni
 nie wiedzieli nawet najbliżsi sąsiedzi

Małej Ewelince z Grodkowskiej
 oddał nerkę

Kiedy sąsiedzi zaczęli się kłaniać
 Wyjechał

19.02.2015 r.

В СТРАХ ОТ ВСЕКИДНЕВИЕТО БЯГАМ В ТЕАТЪРА

Дните понякога са мрачни --
 Страхувам се от дъжда, от сивотата, от еднообразието.
 Бягам... Бягам навътре в себе си,
 зазиждам се в пашкула на небитието.
 Тишината е вик, грохот,
 трън, който разлютява рани.

Не вярвам на слънцето?!
 Не приемам образа на своя двойник.
 Лицето издава жестове чужди,
 то е маска на стар мъж –
 той не е оттук!
 Погледът си е останал от войната,
 навярно бил е от обречения полк?
 Или пък затворник от Освиенцим. И е оцелял.

Не познавам този човек
 с моето лице... – чуждо през цялото време.

ЧАСТИЦА ОТ ЧОВЕКА

Не го обичаше никой на нашата улица

Шушукаха за дълговременна присъда
 По всяка вероятност за убийство

Белезите по ръцете му говореха
 за странно минало

Не ходеше на църква
 Не приемаше свещеника на Коледа

А къде изчезваше по цели дни
 не знаеха дори най-близките съсед

На малката Евелинка от „Гродковска“
 даде бъбрек

А когато съседите вече го поздравяваха
 Замина

ILE POZOSTAŁO

Ile pozostało w nas poetach
wrażliwości

czy deszcz
jest jeszcze deszczem

a liść pożółkły jesienią
potrafimy podnieść
i włożyć do książki
by zasechł na wieki

i trwał
dla przyszłych pokoleń
jak testament

spisany
na kamiennych tablicach
cmentarza

30.06.2011 r.

JA W NIEJ JESTEM I POCHYLAM SIĘ KU SOBIE

Nigdy nie wierzyłem lustrom
często widywałem w odbiciu twarz
dziś nie wiem... czy to twarz człowieka

Wędrówka chlebem poety
z kurzu soczyste grona liryków
I pytanie Very Kopeckiej o sens drogi

To nie tak... Poeta dźwiga na grzbiecie
ból i tragizm spotkanych w drodze
I nie jest pocieszycielem spowiednikiem

Buty świadectwem
Nie liczą drogi, a grymas podeszwy
zna odległość i noce przy księżycu

Tu trzeba skorzystać z jego poświęty
spijając wodę z przydrożnej kałuży
Ja w niej jestem i pochylam się ku sobie

1 – 3 listopad 2015 r.

КОЛКО НИ ОСТАНА

Колко ли остана в нас поетите
чувствителност

дъждът дали
е още дъжд

но пожълтялото листо наесен
успяваме да вдигнем
и да пъхнем в книгата
за да изсъхне там завинаги

и да го има
за бъдещите поколения
като завещание

изписано
на каменните плочи
на гробовете

АЗ СЪМ В НЕЯ И НАД СЕБЕ СИ СЕ СКЛАНЯМ

Никога не съм вярвал на огледалата
често съм виждал в отражението лице
днес не знам... дали това лице е на човек

Пътуването е за поета хляб
от прахта поникват сочни гроздовете на лириците
И въпросът на Вера Копецка за смисъла на пътя

Само че всъщност... Поетът носи на гърба си
болката трагизма на онези които среща в своя път
И не е утешител нито изповедник

Обувките му са свидетелство
Не измерват пътя но ярката гримаса на подметките
познава дължината и лунните нощи

Трябва той да се възползва от светлика на луната
Докато пие вода от крайпътната локва
Аз съм в нея и над себе си се скланям

KRZYŻ W PUSTKOWIU

Wypatrujesz na horyzoncie
 przepływające statki
 błogosławiąc szlak szczęśliwy

Maszt twój sięga nieba
 zlewając się z wodą
 w tangu fal
 poprzez mgłę Giewontu

Rozpostarte ramiona
 od zachodu po wschód
 kierują wiatr Bałtyku
 uległy żeglarzom - - -
 aż po sztorm

Pustkowo, 1.07.2008 r.

Z GNIAZD WYGNANI

Jak tęcza – błysnęła iskierka nadziei
 I czas był najwyższy w drogę...
 Choć stały już konie i siąpił deszcz
 Nikogo nie było przy wyjściu.

I stali tak dzień cały - -
 Nim ktoś powiedział kilka słów.
 Bo czegoż spodziewać się można
 Po ludziach wygnanych.

Niewiele oczekiwano po dniu
 A noc... – jak listopad
 Paliło się niebo żelazem.

Z lasu – wilcze echa.
 I ryk zagryzanych koni.
 Czekano... Nadaremno czekano z nadzieją

КРЪСТ В ПУСТКОВО

Съглеждаш там на хоризонта
плаващите кораби
и благославяш щастливия им път

Мачтата ти опряла е в небето
споена с водата
в танго с вълните
сред мъглите на Гевонт¹

Ръцете пределно разпънати
от запад до изток
направляват балтийския вятър
покòрен на морящите - - -
до урагана

ПРОГОНЕНИ ОТ ГНЕЗДОТО

Като дъга – проблясна искрицата надежда.
Крайно време беше да поемем нанякъде...
Макар че конете бяха спрели и ръмеше
И никой не се мяркаше на изхода.

Така през целия ден стояха --
Преди да каже някой две-три думи.
Защото има ли надежда
След прогонените хора.

Малко се очакваше след края на деня.
А нощта... – тъй както през ноември
Небето беше пламнало желязо.

От гората екне вълчи вой.
Реват разкъсани коне.
Очакване... Очакване напразно и с надежда.

---

¹ Гевонт – планински масив в Западните Татри. – Б. пр.

SŁYSZEĆ SZEPT

Trzeba było być i słyszeć szept
Ja zastygły w milczeniu...

Gdzie pojawiło się słowo
rodził się człowiek i szedł

Czekała połąć ziemi i szumiące jezioro

Obfitością owoców witał sad
Jędrne grona kapąły winem

spijanym jak mleko z matczynej piersi
w dniach kiedy maleńki świat jest tajemnicą

09.04.2016 r.

UKOJENIE

Świadkowie historii – kamienne mury

Słońce jak pogańska świeca
Cień wzmacnia strudzonego wędrowca
koi ból
Wiatr zaciera krople potu
zlizuje rany obnażone
dodając sił na dalszą wędrówkę

Dymem obrońców przeszyty
krwią poległych zboczony
szukam wodopoju tatarskiej studni – po krzyk ...

Kłaniają się platany słońcu
jak braciszczkowie Czarnej Madonnie
Wiatrołomem, bezdomnym skrzydłem starca

próbującym zburzyć mury do fundamentów

ostatniego świadka

Jestem...

ДА ЧУЯ ШЕПОТА

Трябваше да ме има и да чуя шепота
застинал в мълчание...

Където се е появило словото
се е родил човек и е поел на път

Очаквали са го широката земя и езерният шепот

Градината го е приветствала с обилни плодове
От набъбналите гроздови зърна се стича вино

изсмуквано подобно млякото от майчината гърд
когато мънишкият свят е тайна

УТЕХА

Свидетелите на историята – каменните крепости

Слънцето като поганска свещ
втвърдява сянката на странника моряк
облекчава болката
Вятърът потта изтрива
оголените рани лиже
и дава сили за нататък

С дима на воините просмукан
с кръвта на мъртвите опръскан
търся от татарски кладенец вода да пия – чак до болка...

Кестените на слънцето се кланят
като монасите на Черната Мадона
с Ветровала, с бездомното крило на старец,

което се опитва да събори крепостите до основите

на последния свидетел

Аз съм...

О О О

Wróćmy
do ziemi przodków
gdzie sad pochylił konary
jak starzec ramiona
i spróbujmy wskrzesić dym
co ulatywał z komina
nad pułapem strzechy
w czas odlotu bocianów...

Trzonów 2011 r.

LISTOPADOWE LUSTRO

Noc listopadową pięścią
wbija skobel księżycą
w lustro kałuży
okryte zeschniętymi liśćmi

W ten skobel falujący
zaglądam
pomarszczoną twarzą
w czas powrotu

Nie boję się nocnych ptaków
cieni odbitych w lustrze
obcej twarzy
gdy pochylam się nad wodą

9 grudnia 2010 r.

ŻYCIE

Dom – krwisty pot
dłonie szorstkie odparzone
ciepło, chleb i sól

Kobieta drogą mężczyzny
dziecko śladem
w błotnistych koleinach życia

Dym – świadkiem bytu
jabłoń dorastaniem
kora twarzą

Sad się wyradza

О О О

Да се върнем
в земята на предците ни
където градината свежда клони
както старецът рамене
и да опитаме да възкресим дима
който се е точил от комина
над тавана на стряхата
във времето на щъркеловото отлитане...

Тшонув, 2011 г.

НОЕМВРИЙСКО ОГЛЕДАЛО

Нощта с ноемврийски юмрук
забива скобата на месеца
в огледалото на локвата
покрито с изсъхнали листа

В тази люшкаща се скоба
се вглеждам
с набраздено лице
в мига на завръщането

Не се страхувам от сенките
на нощни птици отпечатани в огледалото
на чуждото лице
когато се навеждам над водата

ЖИВОТ

Домът – кървава пот
ръцете груби обгорени
топлина и хляб и сол

Жената е пътят на мъжа
детето е следата
в блатистите канали на живота

Димът – свидетел е на битието
ябълката – на растежа
кората – на лицето

Градината се изродява

ДАВИД ЗАБРАНСКИ (David Zábranský, 1977) е чешки писател, драматург, юрист и журналист. Автор е на няколко романа и пиеси. През 2006 година той е удостоен с престижната литературна награда „Магнезия Литера“ за дебютния си роман *Всеки друг плаж* (*Slabost pro každou jinou pláž*). Забрански е завършил право и журналистика в Карловия университет в Прага. До неотдавна работи като юрист, най-вече в неправителствения сектор, а интересите му са насочени преди всичко към организации, свързани със защита на човешките и гражданските права, подпомагане на бежанците или интеграция на ромите. Понастоящем се е посветил изключително на писателската си дейност, като разделя живота си между Прага и Атина. Автор е на шест романа, сред които по-известни са *Мартин Юхас, тоест Чехословакия* (*Martin Juhas čili Československo*, 2015) – номиниран през 2016 година за наградата „Магнезия Литера“ в категориите „Проза“ и „Книга на годината“, *Отвъд Алпите* (*Za Alpami*, 2017), *Логоз* (*Logoz*, 2019). Романът на Забрански *Опитът на Щерн да обича* (*Šternův pokus milovat*, 2008) излезе през тази година в превод на български език.

Негови авторски статии излизат в редица чешки медии: в списание „Репортер“, вестник „Млада фронта“ и др. Между 2015 и 2017 г. Давид Забрански е главен редактор на портала CzechLit, който допринася за популяризиране на чешката литература в чужбина. Негови произведения са преведени на испански, немски, унгарски, български и други езици.

На въпрос на Чешкото радио защо се е посветил на писането, той дава следния отговор: „Защото досега не съм открил нищо друго, което да ми доставя по-голямо удоволствие. Ако си купя беемве, ще му се наслаждавам не повече от един ден. Писането е нещо съвсем различно“. Произведенията на Забрански са провокативни и винаги съпроводени с бурни реакции от страна на критици и публицисти.

Предлагаме откъс от романа на Давид Забрански *Република* (*Republika*), който предстои да излезе в бърненското издателство „Ветърни млини“ (*Větrné mlýny*, бълг. „Вятърни мелници“).

I.

24.

Леош пристигна на бензиностанцията OMV малко след четири следобед. Той мина покрай колонките за зареждане на гориво, а тежките гуми на джипа изтрополиха по металните решетки, поставени върху дренажните канали.

Паркира пред магазин VIVA, до пакетите с дървени въглища, бутилирана вода и течност за чистачки. С ключа в ръка той влезе през автоматичната стъклена врата. Свали слънчевите очила от лицето си и ги закачи отпред на блузата си. Повдигна леко козирката на бейзболната си шапка, за да огледа стоките.

Леош купи един студен „Пепси лимон“ и шоколадови бонбони „Милка“. Тъмносинята кутия във форма на сърце бе украсена с малка лилава крава и около пет пъти по-голяма червена роза. „Само луд човек може да купи подобен кич“, помисли си той, докато поставяше кредитната си карта в ПОС терминала.

– Ще взема и кафе – каза Леош, напъхвайки пластмасовата бутилка с „Пепси“ в задния джоб на късите си панталони. – Два пъти еспreso за из път. И тях с карта.

Със сърцето под мишница и с картонените чаши в ръце Леош се запъти към зарядната станция за електрически автомобили, която се намираще отстрани на магазина. Футуристично изглеждащият баварец на Кристина беше паркиран точно до колонката, а кабелът за зареждане се търкаляше на асфалта до колата.

Кристина седеше на земята с гръб към втората колонка и със слушалки в ушите. Щом го видя, тя му махна по начин, който не му остави никаква надежда. Кристина беше на дваисет, почти връстница на Леош, но му махна като петнайсетгодишно дете, което вече има доста добри познания за секса, но все още категорично отказва да го прави. В нейното махане имаше дистанция и скептицизъм.

– Леош Гесай! – каза тя без всякаква емоция, докато бавно сваляше слушалките от ушите си.

– Да не би да очакваш още нещо? Какво слушаш?

Спомена някакво непознато за него име.

– Яко! – отвърна ѝ той. – Взех ти кафе.

Постави нещата върху колонката и ѝ подаде ръка. Тя носеше стара риза, закопчана само с едно копче, а под нея – горнище на бански. Надолу – изрязани дънки, а на краката – съдрани гуменки.

– Паркирал съм ей там – каза той и посочи към магазина.

– Онзи черен звяр ли? Егати! Колко харчи?

– Десет на сто. Приблизително.

– Гордееш ли се с това? Така поне изглежда. Само че аз няма да се кача в него. Не, няма да тръгнем с него.

Той се наведе и вдигна от земята кабела за зареждане.

– Твоят е, нали? Хайде, прибири го в колата. Или пък да пробваме още веднъж?

– Не става. Няма смисъл. Сума ти народ опита.

– Окей. Искаш ли нещо? Кафе? Бонбони? Ако не, да тръгваме.

Тя му показа среден пръст и се запъти към джипа.

– Май трябва да си преместиш колата.

Той остави недопитите кафета върху колонката за зареждане на електромобили и тръгна след нея.

– Да преместя колата? И как според теб ще стане? Зарежи, оставяме я тук. И без това в тая държава никой не зарежда на такива колонки, сто години след маймуните сме. Баща ти би трябвало да направи нещо по въпроса.

Леош отключи вратите с дистанционното.

– Виж, не си мисли, че това е несериозно – каза тя, след като се качи в джипа. – Грета Тунберг е страхотна и е права. Това, че сега сядам до теб, не означава, че не ми пука... за планетата, за емисиите, за пластмасите. Това, че мога да ходя по бански през септември, е дело и на твоята браква, която несъмнено също допринася за глобалното затопляне.

Леош кимна с глава и веднага щом излезе от бензиностанцията, настъпи газта.

Вранглерът беше офроуд автомобил с лоша аеродинамика, но трилитровият му двигател го издърпа безкомпромисно напред и надолу по асфалта. При сто и трийсет в час в колата вече беше и шумно.

Кристина започна да разбира какво става (той искаше да я заслепи и оглуши), а за по-сигурно Леош включи и уредбата. От цифрите на дисплей изведнъж в пространството се разнесе песен на Лил Пъмп – млад рапър от Маями. Кристина не беше чувала за него, пък и Леош не я осветли по въпроса. Той смяташе, че потокът от неразбираеми думи казва всичко.

Обгърна с ръка раменете ѝ. Трепкащите ленти на магистралата, пейзажът наоколо, който сякаш някой с висока скорост раздробява на малки парченца... и рап. Леош поотмести яката на ризата ѝ, докосна кожата ѝ. Започна да я събира с пръсти, сякаш събира злато. Последният половин час го беше заредил с голяма доза самоувереност. Все разни дреболии, които в крайна сметка го накараха да се почувства всемоуверен: преминаването през дренажните канали, звукът от безконтактната кре-

дитна карта, Bluetooth. Всичко му се подчиняваше безрезервно, всичко следваше волята му дори и без думи. Светът се въртеше около неговите мисли. Ако не беше така самоуверен, едва ли би се осмелил.

Кристина не трепваше. Тя продължаваше да гледа право напред, все едно е на кино. Когато Леош пхна ръката си под банския, тя промълви само едно „хммм“, нищо друго. Но не му попречи, за което той в мислите си благодари на Бога, тъй като всичко това му се случваше за първи път в живота. Да пуска ръка без алкохол, без допълнително стимулиране, в пълно съзнание. Леош не знаеше какво е това. Умело прикривайки вълнението си, той хвана ръката ѝ и я постави върху дюкяна си. Ръката остана там неподвижна за миг, сякаш Кристина си казваше молитва. После тя издърпа ръката си, а Леош рязко намали скоростта. Сто и десет. Изведнъж деветдесет.

– Какво правиш? Защо намаляваш?

– Спирам – отвърна той и изключи музиката.

– Но защо? Нали пътуваме? Карай!

Страхуваше се. Щом спрат, той щеше да бъде настоятелен.

– Не спирай – каза му тя. В плановете ѝ не влизаше връзка с Леош, дори не го харесваше като мъж. Той я привличаше с вида си на неоконсервативен украинец. Харесваше това, че майка ѝ не го харесва, точка.

– Ще има изненада! – каза той, докато търсеше място, където да спре. „Пак сбърках, голяма съм патка“, помисли си тя.

– Не мога да спя с теб – отсече Кристина.

Той поклати глава. Нещо друго имаше предвид. Спря на автобусната спирка и слезе от джипа.

– Така значи, искаш да ми дадеш да покарам? – учудено каза тя. – Благодаря за жеста, но не мисля да пробвам. Освен това си имам принципи, нали разбираш?

– Добре де, опитай все пак. Пък макар и само няколко километра. – Той слезе от колата и тръгна към нейната врата.

Какво да го прави? „Хубаво“, каза си тя и като се промъкна над лостата за скоростите, се прехвърли на шофьорската седалка. Кристина беше слаба и стройна. С няколко сантиметра по-ниска от Леош. Нежната ѝ кожа, загоряла от лятото, изигра най-невероятната роля в джипа на майка му. Звезда под звездния небосклон. Кожа до кожата.

– Отива ти – промълви той. Имаше чувството, че като ѝ отстъпва джипа, той ѝ прави възможно най-добрата услуга.

– Очакваш да ти правя мили очи по пътя, нали? – отвърна му тя, докато пробваше лостовите до волана. – Страшна кола имаш, Леош. Наистина е готина, въпреки че май трябваше да си в затвора заради нея.

– Стигаш ли изобщо до педалите?

Трябваше да се попремести малко напред. Седна на ръба на седалката като ученичка.

Първите метри не бяха лесни, но тя бързо свикна с голямата кола. Джипът беше с автоматична скоростна кутия, така че не трябваше да прави друго, освен да натиска педала на газта и да върти волана, точно както при бавареца.

На магистралата остана в бавната лента. Леош не каза нищо около минута. Извърна глава към вратата и затвори очи. Пълна трагедия, не искаше да гледа. Когато отново отвори очи, всичко си беше същото. От прозореца виждаше същия хълм и същата къща, кацнала на хълма. Е, това вече не се издържаше.

– Само с осемдесет? Какви ги вършиш, Кристина? Та ние почти не сме мръднали от мястото си.

– Е, и? Имаме достатъчно време.

– Я погледни назад. – И той посочи към огледалото за обратно виждане. – Святкат ни с фарове. Задържахме движението.

– Е, и? Другата лента за какво е? Та това е магистрала, нали? Виж какво, аз наистина имам предостатъчно време – продължи тя. – За теб не знам, но аз наистина не бързам. Освен това, знаеш ли... Досега никога не съм карала такава кола и нямам намерение да карам като луда. Господин премиерът ще почака.

Леош кимна, въпреки че беше разочарован от поведението ѝ. Той имаше съвсем ясен план, когато ѝ предложи да шофира. Искаше да я успокои и същевременно да я насърчи да увеличи скоростта. Но със сигурност не бе очаквал, че Кристина ще кара с осемдесет. При тези обстоятелства Леош не изпитваше нищо друго освен срам.

– Не искаш ли да се сменим, Кристина?

– Не, защо? На мен ми харесва.

Леош отново кимна и потъна дълбоко в седалката си, така че дори силуетът му да не се вижда през тъмните стъкла.

– На първата отбивка излизаме от магистралата – каза ѝ той. – Има знак.

Междуградският път беше само с една лента и движението беше доста по-натоварено. Кристина продължаваше да кара с осемдесет, а шофьорите продължаваха да натискат клаксоните, защото не можеха да я изпреварят. Това вече беше истински ад. Ех, къде си, златна магистрало! На Леош му хрумна, че Кристина нарочно кара по този начин. Защо не кара като другите?

– Моля те, Кристина, дай малко повече газ. Това твоето на нищо не прилича. Не виждаш ли? Караш с четиридесет и пет.

В този момент зад тях отново проблеснаха поредните къси светлини. В обратната посока се беше образувала колона зад един камион.

– Мини вдясно, пусни го да те изпревари!

– Няма! Нека чака!

Шофьорът на синия „Сеат“, който се беше залепил зад тях, се възползва от първата възможност и започна да ги изпреварва. Натисна клаксона, а когато се изравни с тях показва на шофьорката среден пръст, след което бързо се мушна пред джипа.

– Стига! Кристина, спри, остави го да мине!

В този момент за секунда светнаха стоповете на „Сеата“, който се движеше на около десетина метра пред тях. Това не беше просто убиване на скоростта. Шофьорът здраво бе натиснал педала и колата му спря на по-малко от метър пред тях.

– По дяволите! Кристина, удари спирачка!

Леош хвана волана и го завъртя към себе си.

Веднага след това „Сеатът“ отново ускори. Беше приключил с агресивната си възпитателна мисия и караше напред, докато звярът на име „Вранглер“ излизаше от шосето, а предните му колела много неохотно хлътваха в канавката.

Ударът не беше силен, никой не пострада. Всъщност само предните колела пропаднаха в крайпътния ров. Джипът изпълни заложената програма и веднага след удара от четири места в купето се изстреляха въздушни възглавници. Една излетя от волана, втора от жабката, а останалите две – от предните врати.

Първите две възглавници удариха Кристина и Леош право в лицата. Еърбегът на Леош събори слънчевите му очила. Прическите на двамата младежи бяха в абсолютен шок.

II.

1.

– Охлюви – каза Итка Свободова.

– Същото и за мен. Охлюви по бургундски – добави Михал Гебауер и затвори менюто.

Михал говореше в своя си стил – на ниво костюм от „Зара“. Докато правеше своя избор, Итка пък се държеше като глупаво дете. Като съобщаваше на сервитьора поръчката си, тя изпитваше някаква особена смесица от срам и инфантилна егоцентричност. С удоволствие би разиграла фарс пред сервитьора и присъстващите гости. Фарс, в който

всички заедно да вземат участие. Охлюви по бургундски в тази посткомунистическа дупка!

Итка изпитваше съжаление към хората, които със сериозно изражение на лицето си поръчваха подобни префърцунени ястия. Тя се чувстваше нещо повече от това общество. Не само конкретно от обществото в ресторант „La Bohème“, но и от цялата нация, на територията на която беше пристигнала само преди няколко часа. Същия принцип прилагаше и в работата си. По-голямата част от репортажите ѝ в седмичника „Респект“, за който Итка пишеше повече от десет години, се базираха на по-добре или по-зле прикривана морална надменност. През 1990 година, едва петнайсетгодишна гимназистка, тя изгуби девствеността си с една суперзвезда от ъндърграунда и оттогава презира онези, които не са на върха, както и популизма в изкуството и политиката. Трийсет години по-късно тя вече не носи хипарски дрехи, но визията ѝ продължава да изразява дух на свобода и независимост. Итка беше с доста наднормено тегло и коса до кръста.

– „Бохема“, дрън-дрън. Името на тази кръчма е деградация на всичко, което влагам в това понятие – отбеляза тя. – Ще прощаваш, Михал, но аз познавам бохемския живот. И това тук наистина няма много общо с него.

Итка проследи с поглед отдалечаващия се сервитьор и огледа добре облечените гости. Тоалети, костюми, скъпи рамки на очилата.

Тя носеше черни дънки и тъмна блуза с ресни по ръкавите. В своята страна би се чувствала добре с такова облекло на всяко публично място, но тук, сред словашките си колеги, някак изведнъж бе обзета от усещането, че е едно бедно и дебело нищо. А това не се вписваше в концепцията ѝ. Итка бе попрехвърлила четирийсетте и най-накрая искаше дете.

– Все ми се струва, че живеете в малък град – продължи тя, докато чакаха поръчката си. – Охлюви и бързи коли. Всеки път, когато пристигна тук, винаги съм шокирана от огромния брой джипове и мерцедеси. Някак не мога да свикна с това. Такъв малък град, а толкова много луксозни и огромни коли.

– Ние сме планинска страна – отвърна ѝ той. – Със сигурност у нас се продават повече джипове, отколкото у вас. Има си причина за това.

– Искаш да кажеш, че всичките тези коли са за планините? Е, добре. Няма спор, тук господства една доста алпийска атмосфера, Михал. Явно и главите на хората са се позамаiali от това и като че ли забравят, че освен планини има и правила. Щом тръгна да пресичам, все ще се намери някой кретен в мерцедес, който да ме сгази.

– Не е ли същото и при вас? Такова ни е наследството от четиридесет години комунизъм, Итка. Ако искаш по-спокоен живот, върви във Виена.

– Не си прав, Михал. Да ти кажа ли каква е разликата между нас и вас? Колко коли паркират по тротоарите тук? Противно на всякакви правила. И все най-скъпи марки. Подобно нещо можеш да видиш единствено в Русия, Китай или някъде на Изток. Нали няма да отречеш, че сте малко по на изток от нас. И май нищо не може да се направи по въпроса. Това е то, чиста география.

– На теб просто не ти харесва тук.

– Така е. И у нас не ми харесва.

– Малки държави сме, Итка.

– На всичкото отгоре си нямаме и море – добави тя.

Тя казваше това винаги, когато усещаше, че губи почва под краката си. Връщаше се към своята любов, към морето, което за нея символизираше не само свобода и открити хоризонти, но и наистина добър живот. Чрез носталгичните си спомени за морето тя споделяше, че е дълбоко свързана с южните страни. Познава вкуса на прясната риба, спала е на уникално красиви места и т.н. Тя обичаше индивидуалния морски туризъм. Всъщност не, в нейния случай това не беше туризъм. Итка винаги е живяла край морето. Дори и само за някакви си десетина дни в годината.

– В нашия случай морето щеше да реши всичко – отсече тя. – Един малък народ не може да съществува без море. Морето е свобода, предизвикателство. Морето разширява човешките хоризонти.

– Но пък виж тази огромна река! – отвърна той и през остъклената стена посочи към реката, която течеше само на няколко метра от ресторанта.

– Не говориш сериозно, Михал. Нямате никакъв елит, който да ви спаси. Народ под десет милиона има нужда от открито море, за да черпи култура от него.

– А вие добре ли сте с вашите десет милиона население? Имате ли елит и култура? – попита той и посегна към чашата вино с леко раздразнение.

Заради тази жена той изостави съпругата си. Това все повече му изглеждаше като безумно решение. Когато миналата седмица се срещна с Камила в съда за развода, той забеляза, че мъжете, съдиите се обръщат след нея по коридорите. Не беше изненадан. Камила беше в чудесна форма и със сигурност щеше да се справи и без него. А след Итка никой не би се обърнал. Дори и заради славата ѝ на журналист. Защо тогава преди време на Михал му се струваше, че Итка е толкова популярна и невероятна? С какво успя така да го омае при първата им среща?

– Там ни е бедата, че сме на ръба – каза тя. – Хем сме голяма страна, хем ужасно малка. В крайна сметка положението ни е по-лошо дори и от вашето. Някой може и да ни приеме на сериозно, но само на тео-

рия. Населението ни е колкото това на Австрия. Но когато се опиташ да ни опознаеш, тогава идва разочарованието.

– Искаш да кажеш, че трябваше да запазим федерацията ли? – отвърна ѝ той. – Щеше ли да ни помогне това? Ето виж, на поляците не им помогнаха огромните размери на страната им. Нали видя резултатите от техните избори? Управляващата партия „Право и справедливост“ са абсолютни фашисти.

Итка раздражено махна с ръка. Заради социално-политическото развитие на Полша тя също страдаше, защото тази страна по свой начин беше близка до сърцето ѝ. Полша е единствената държава от Вишеградската четворка, която има излаз на море, само дето не може да го използва. И какъв е проблемът на Полша? Защо полското море не може да се сравни с датската атмосфера, толерантност, финес, изисканост и *welfare state*? Заради провежданата през последните години националистическа политика Полша се озова върху хлъзгава почва. Въпреки това Итка беше убедена, че не може да става и дума за сравнение между държавата на Михал и северната ѝ съседка.

– Твоята страна и Полша са като солта и пипера, Михал. Извинявай, ще кажа нещо, което може да не ти хареса, но... полският фашизъм е много по-добър от вашата демокрация.

Михал не беше изненадан от думите ѝ. Тя стотици пъти бе демонстрирала пред него презрението си към страната му. Това даваше отговор и на въпроса защо преди три години той си загуби ума по нея. Итка му изглеждаше толкова популярна и невероятна тъкмо заради начина, по който говореше тогава за страната му.

Михал отиде при чешките си съседи през пролетта на 2016 година във връзка с работата по новата си книга, на която в крайна сметка даде заглавие *На своя глава*. По време на едноседмичното си посещение той прояви интерес и към международната дейност на фирмите, свързани с името на Андрей Гесай, а Итка беше сред журналистите, към които Михал се обърна във връзка със своите разследвания. Беше предложила да се срещнат в кафене „Лувър“ в центъра на Прага. Той започна да ѝ задава въпроси, но много скоро разбра, че и без да пита, Итка ще му разкаже всичко. През цялото време тя говореше и говореше, а всяко нейно изречение можеше да се възприема като констатация за това, че техните два народа няма за какво да се обвиняват, нито за какво да си завиждат. Един дол дренки са. За нея целият период на прехода не беше нищо друго освен един пропилян шанс. И двата народа потъпкаха идеите на 1989 година. За Итка реакцията на държавите от Вишеградската четворка към бежанската криза беше общеевропейски позор. Михал

беше съгласен с нея. И двамата имаха силна проевропейска ориентация, и двамата работеха във водещи вестници. Бяха на едно и също мнение относно политическата ситуация в своите страни. Може да се каже, че двамата бяха от един дол дренки. Партньори от партньорски държави.

Единствената по-съществена разлика между техните страни излезе наяве в момента на плащането. Държавата на Михал беше в еврозоната, докато при Итка продължаваше да се плаща в национална валута. Допълнителна точка за Михал. Итка също би подкрепила приемането на общата европейска валута. И така, тя плати сметката в кафене „Лувър“ и стана от масата. Изпълваше пространството несравнимо повече от него. Имаше нещо величествено в присъствието ѝ.

– Хубаво е, че приехте еврото – каза Итка и погледна Михал. – Но може би комплексът за малоценност не е достатъчно основание за това.

Тя побърза да докосне рамото му, сякаш да се извини и сякаш съжаляваше за последното си изречение.

– Просто размишлявам на глас – добави тя. – Разбираш какво искам да кажа, нали? Да вземем например прибалтийските държави. Те препускат към Европа очевидно от страх. Оттам идва и огромният им стремеж към съвременните технологии. Бил ли си някога там? Естония има действащо електронно правителство. Старае се. Защо се старае толкова? В прибалтийските държави наистина става въпрос преди всичко за страх от Русия, не мислиш ли? Тези страни просто се опитват да се присъединят към всичко, което не намирихва на Русия. А вие защо, се питам?? Чудя се какво ви мотивира, какво ви тегли натам?

Те излязоха от кафенето. Итка продължаваше да говори разпалено, като не спираше да жестикулира.

– За вас всъщност страхът от Русия никога не е бил основен мотив. Поправи ме, ако греша, Михал. Украйна например е нещо по-различно. Украинците също се боят от Русия. И Полша няма нищо общо с вас в това отношение. Поляците се страхуват от Русия открай време. Но какво става при вас? Боите ли се от Русия? В крайна сметка вашата мотивация за присъединяване към Европа е от съвсем различно естество.

Това си беше ясен упрек от страна на Итка. Този, който не се страхува от Русия, прави грешка. Според нея комплексът за малоценност, който си е исторически обусловен, няма място в съвременния свят.

– В Европа се случва нещо голямо, но вие продължавате да се занимавате с дребните си проблемчета – описа Итка своите чувства. – Ето затова малко ме е яд на вас.

Преди да се разделят пред кафене „Лувър“, тя попита Михал колко време ще остане в града:

– До неделя? Ами тогава просто ми се обадете, можем пак да се видим и да пием по бира.

Михал ѝ се обади още същия ден. *Tour de force* продължи в харизматичния квартал, в който живееше Итка. Тази вечер тя му позволи да надникне зад завесата. *Нашите фукльовци*¹. „Техните наши фукльовци“ – помисли си Михал, докато наблюдаваше кръчмарската компания на Итка. Той се опитваше да бъде като тях, но не му се получаваше. Не беше от тяхното тесто. Чувстваше се като глупак в костюма си от „Зара“. Какво прави той, костюмираният Кен², до Венера от Вестонице³? Михал изпи четири бири, но не успя да се отпусне. Сякаш целият му живот бе изложен на показ, при това пред публика. Означаваше ли това, че страната му няма добре развита култура?

2.

– Може би всичките ни надежди са в младите хора – отбеляза тя някак примирено и прокара ръка по чисто бялата покривка.

Усети, че с последния си коментар отново премина границата. „Полският фашизъм е много по-добър от вашата демокрация...“ За Бога, защо го каза? Защо непрекъснато унижаваше Михал и неговата страна? И защо сега не можеше да си прости това?

С времето тя се чувстваше все по-тежка, сякаш се бе превърнала в матрона на четиридесет години. Не беше доволна от впечатлението, което оставяше у хората. Трябваше да промени както начина си на говорене, така и и гардероба си. Вече дори не помнеше откога е така проевропейски настроена. И дали това даде резултат в нейния конкретен случай? Напоследък Итка изглеждаше като бедна роднина не само тук, в съседна Словакия, но и в Полша, където управляваше полуфашистката „Право и справедливост“. Полските фашисти, а заедно с тях и всичките критици на Европа от съседните на Чехия страни правеха много поевропейско впечатление от самата нея. Те имаха по-хубави дрехи, изказ и магистрали. В последно време това страшно я объркваше. Тя си мислеше, че е напредничава и от правилната страна, че е прогресивна и абсолютно в крак с времето, но собствените ѝ очи показваха, че греши. Дали едно дете би могло да разсее обхваналите я съмнения? Дали нейното потомство ще я тласне към нов етап от живота, по-близък до

¹ *Нашите фукльовци* (*Naši furianti*) е драма на Ладислав Строупежнички от 1887 г. с подзаглавие *Начинът на живот в чешкото село в четири действия*. – Б. пр.

² Куклите Барби и Кен. – Б. пр.

³ На чешки – *Věstonická venuše*, е статуетка, датираща от периода на праисторията – от преди около 25 – 29 хилядолетие пр.н.е., която изобразява гола женска фигура. – Б. пр.

днешното време и Европа? Например, вместо да бута старомодна бибешка количка, тя може би щеше да използва кенгуру или просто шал.

– Вероятно вие възлагате надежди на младите хора, но не и ние – рязко ѝ отвърна Михал.

Итка бе изненадана от неговата реакция. До този момент те споделяха мнението, че новото поколение е най-голямата надежда за региона. Тя приемаше това за даденост, а седмичникът ѝ не спираше да пише в този дух. Младите хора разбират стойността на свободата. Когато старото поколение си отиде, всичко ще тръгне в правилната посока.

– Прав си, със сигурност за нас бъдещето е в младите хора – каза тя. – Те са активни и изобщо не е вярно, че се интересуват само от социалните мрежи. Реакцията им по повод на климатичните промени също е страхотна. Стотици младежи се събират на демонстрациите Fridays for Future. Всъщност не знам как е тук, при вас.

– И тук е така.

– Ето, виждаш ли? Те са на по петнайсет-двайсет години и се опитват да направят нещо. Не им е безразлично какво ще стане с планетата и имат твърди позиции. Вероятно няма да позволят някой да им отнеме свободите, с които разполагат. Да мислят свободно. Да се движат свободно и т.н.

– *Bullshit* – отвърна ѝ Михал, – точно така ще ти отговори и Леош Гесай. Ще ти каже просто едно *Bullshit*.

Михал тъкмо пишеше статия за пътния инцидент, в който бе замесен и младият Гесай. И баща му, и от полицията твърдяха, че не той е причинил катастрофата, а неговата приятелка, която уж шофирала колата на майка му. Дори и без доказателства Михал знаеше, че това е лъжа, а със сигурност и други мислеха като него. Нито един журналист не вярваше на приказките за някаква мистериозна приятелка.

– Младият Гесай е пълен боклук и за съжаление, Итка, добър пример за това какви са днес младите хора у нас. Леош Гесай не обича свободата на движение, а пътуванията. Има огромна разлика. Той беше на стаж в Брюксел и със сигурност там добре си е поживял. Разбираш ли? Той не отиде там, за да трупа знания или да събира информация, която след това да използва в страната си и да обогати народа си. Той не отиде там, за да израсне в професионално или лично отношение, а за да продължи със свободното си падане. Отиде там, за да плюска. *Après nous le déluge*. След нас и потоп. Това означава за Леош Гесай свободата на движение.

Последните няколко изречения, които Михал цитира по памет, бяха от предстоящата му книга. В нея ставаше дума за младото поколение и

именно автомобилната катастрофа с Леош Гесай даде повод да започне да я пише.

– Знаеш ли, че този ден са станали две катастрофи с участието на семейство Гесай? – попита той. – Младият влязъл в канавката с джипа, а само два часа по-рано и майка му катастрофирала. Нищо сериозно, вероятно погрешка вместо спирачката натиснала газта. Но за малко да прегази наш репортер.

– В нашите вестници не писаха за това. Искаш да кажеш, че е могла да убие някой ваш колега?

– Да, Матуш Петрик. Млад и надежден.

– Ето, виждаш ли?

Михал поклати глава. Не можеше да каже какво точно не харесва у Матуш. Младият репортер вършеше съвместно работата си. Освен това той действително обичаше истината. Какво повече можеше да иска Михал от него? Работеше дори и в свободното си време. Него блъсна джипът на семейство Гесай в неделя следобед. Матуш се бил запътил към хълма Камзик⁴, за да разследва случая със сересетата, когато на място установил, че семейство Гесай живеят точно там – на този хълм. Ама че новина! Въпреки че всички журналисти и потребители на медии знаеха къде се е преместил Гесай преди около половин година. Ежедневниците не спираха да пишат за новата вила на министър-председателя. Как може никой да не знае? Как може този, който има амбицията да стане разследващ журналист, да не е знаел за това?

– Това момче създава главоболия – каза Михал.

Итка се наведе над масата и докосна ръката му. Тя бе пристигнала предната вечер, две седмици не се бяха виждали. Отново спеше в дома му, както при всяко свое посещение през последните шест месеца. Този път обаче те не правиха веднага секс. Итка лежеше по гръб под завивката, чувствайки се твърде голяма за всичко. Старомодно очакваше мъжът да започне, но изведнъж това, че нищо не се случва, ѝ се стори някак логично.

Превод от чешки: Елена Семерджиева

⁴ Камзик е хълм над Братислава с прекрасна панорамна гледка към целия град, при хубаво време от Камзик се виждат и Алпите. Туристически център със ски влек, луксозни хотели и вили. – Б. пр. .

ЗУЗАНА КУГЛЕРОВА (Zuzana Kuglerová, 1955) е словашка белетристка, поетеса, разказвачка на приказки, журналистка, редакторка, събирачка на народно творчество и пътешественичка. Член е на северното индианско племе онондага. Членува и в словашкия ПЕН клуб, Сдружението на словашките писатели, Сдружението на македонските писатели и Славянската артистична и литературна академия във Варна. Завършила е гимназия в Братислава, педагогика в Модра и журналистика в Университета „Ян Амос Коменски“ в Братислава. През 1990 – 1993 г. става съосновател и директор на издателство „Надей“ (Nádej, бълг. „Надежда“) в Братислава. Авторка е на общо 27 прозаически книги, между които *Магьосницата от Петровице* (*Čarodějnice z Petrovic*), *Клетвата на вдовицата на кожухаря* (*Kliatba kožušníkověj vdovu*) и др., на три стихосбирки: *Мадона в мъглата* (*Madona v hmlách*), *Повтарящ се кадър* (*Opracovaný záber*) и *Играй си с мен* (*Hraj sa so mnou*, 2016). За последната си стихосбирка получава „Мобелова награда“ в Прага за 2017 година, основана от писателя Алоис Мархоул. Основателка е на поетическото сдружение „Pars Artem“, както и на едноименното електронно издание за литература на сдружението.

Предложените в български превод стихотворения са от стихосбирката ѝ *Играй си с мен*.

ANJEL MÁ MÄKKÉ KRÍDLA

Mlčíš a z diaľky sa dívaš
na moje hry.

Zostalo mi tu po tebe pierko
s pávím očkom nehy
na pohladenie úsmevu,

ľahučko sa ním dotýkam
mihalníc,
za viečkami mám teba,
v ústach chuť tvojich bozkov,
túžba je nahá
a sladko bezočivá
ako ty.

Nesmút', láska...
nikdy nezavriem dvere,
čo vedú ku nám dvom.

STAČÍ

Moje nebo stále viacej rozkvitá.
Pláva v ňom
opitá krv nášho milovania.
Kričím: stačí,
no rozkoš
naďalej dráždivo rozvíja svoje lupene.
Držím sa
stredobodu vesmíru,
podo mnou je priepasť.

Nemôžem do nej spadnúť,
kým trvá táto chvíľa,
sladká, večná...

АНГЕЛЪТ ИМА МЕКИ КРИЛА

Мълчиш и отдалече наблюдаваш
игрите ми.

Остана ми след теб перце
с пауново око на нежността
да гали моята усмивка,

леко го докосвам
с мигли,
ти си под клепачите ми,
все още чувствам вкуса на целувките ти,
копнежът е гол
и сладко безочлив
като теб.

Не тъжи, любов,
никога няма да затворя вратата,
водеща към нас двамата.

ДОСТАТЪЧНО

Небето ми постоянно разцъфтява все повече.
В него плува
пияната кръв от нашето любене.
Крещя: достатъчно,
но удоволствието
продължава да простира съблазнително листата си.
Държа се
за центъра на вселената,
а под мен е пропаст.

Не мога да падна в нея,
докато продължава този миг
сладък, вечен...

POSLEDNÝ TANEC

Na kraji sveta
tancujem tanec so svojim
milovaným mlčaním
a myslím pritom na teba.

Líška by povedala:
Utekaj, kým je čas,
kým cítiš chuť slobody,
kým ešte nemáš putá.

Princ by jej odvetil:
Sloboda je už dávno skrotená,
dívá sa na mňa vášnivými očami
a má tvár lásky.
Ticho by súhlasila:
Áno, je to tak,
skrotil ma tanec
s kráľom samoty,

ale ten ďalší, posledný,
bude patriť tebe.

STRATENÁ MODRÁ

Vysielam signály,
no connetion, hlási mi svet.

Ukladám spomienky
do najhlbšieho dna.

Aspoň že ty si pri mne,
priklinovaný do mojej bezsennej noci.

ПОСЛЕДЕН ТАНЦ

На края на света
танцувам с
любимото мълчание
и мисля едновременно за теб.

Лисицата би казала:
Бягай, докато е време,
докато чувстваш вкуса на свободата
и докато още не си с белезници.

Принцът би ѝ отговорил:
Свободата е вече опитомена,
гледа ме със страстен поглед,
с влюбено лице.
Тя тихо би се съгласила:
Да, така е,
опитоми ме танцът
с краля на самотата,

но следващият танц, последният,
ще е за теб.

ИЗГУБЕНА В СИНЬО

Излъчвам сигнали,
по connection, казва ми светът.

Събирам спомени
в най-дълбокото дъно.

Добре поне, че ти си с мен,
приклешен в моята безсънна нощ.

KEĎ ZAČNÚ SNEŽIŤ DOTYKY

Prečítam ti všetky príbehy,
ktoré mám napísané v rukách.
Tie, čo ma liečili,
aj tie,
v ktorých čas lámal moje srdce
na slzy Snehovej kráľovnej.

Ukrývam v nich aj príbeh
poslednej nádeje,
čo čaká
na druhej strane,
pod čiarou života.

ДОКОСВАНИЯ КОГАТО ЗАСНЕЖАТ,

Ще ти прочета всички истории,
които са написани на дланите ми.
Тези, които ме лекуваха,
и тези,
при които времето строшаваше сърцето ми
в сълзи на Снежната кралица.

Крия в тях историята
на последната надежда,
която чака
от другата страна –
под линията на живота.

Превод от словашки език: **Димана Иванова**

Владимир Гажович, *Въртележката на живота*, 1983

Владимир Гажович (*Vladimír Gažovič*, 1939) е словашки художник с усет към възможностите на фентъзи изкуството да изразява специфично светоусещане за реалността. В неговият визуален език се съчетават по нов начин преосмислени стилови елементи на символизма, експресионизма, дадаизма, сюрреализма, магическия реализъм. Негов учител в Академията за изящни изкуства в Братислава е проф. Винцент Хлозник – култово име през 60-те години, когато не само политическият, но и художественият живот в Чехословакия е изпълнен с решимост да разчупи конвенционалните рамки на социалистическия реализъм. Академията за изящни изкуства и във Виена, и в Амстердам отваря за него врати и той влиза в активни творчески контакти преди всичко с представителите на т. нар. фантастичен реализъм.

Ваня Зидарова. Динамика и иновации в лексикалната система на българския език. Пловдив: Коала прес, 2019, 228 стр. ISBN: 978-619-7536-02-7

Да се изследва динамиката в развитието на лексикалната система, винаги е било нелека задача. Особено трудно е такова изследване на съвременния етап, когато промените в общественно-политическата организация и бурното развитие на новите технологии наложиха сериозни промени и в речника на езика. Процесите на архаизация и неологизация се отличават с изключителна динамичност и много трудно се поддават на описание и систематизиране. От друга страна, тези процеси вълнуват цялото общество, най-вече свързаните с безконтролното приемане на чужди думи независимо от наличието или липсата на домашни синоними. Една сериозна книга, описваща съвременните промени в езика на научна основа, не само е принос за българското езикознание, но и отговаря на обществените нужди. На всички онези, които се интересуват от съдбата на родния език, от запазването на неговата самобитност.

Книгата е съставена от отделни части, в които се разглеждат актуални за съвременния етап процеси в развитието на лексикалната система на езика. Всяка част съдържа не само наблюдение върху промените в речника, но и сериозна теоретична база, като се представят и становищата на различни учени.

Изследването започва с промените, настъпили в наличната в началото на 90-те години лексика – архаизация и реанимация. Архаизацията засяга основно лексеми, свързани с общественно-политическата организация в периода на социализма – *партизанин, ятак, бригада, чавдарче*; имена на държави, претърпели структурни промени – *Югославия, Чехословакия, СССР*; парични единици, заменени от общата европейска валута – *марка, драхма, франк*; названия на бързо остарели елементи от материалната култура – *касетофон, касета, дискета, индиго* и под. Всички тези думи се превърнаха в историзми. „Новите“ архаизми са сравнително по-малко – *милиция, манифестация, аспирант*, обръщени-ята *другарю, другарко*, имена на градове като *Мичурин (Царево), Станке Димитров (Дупница)* и др. Реанимацията на лексеми, принадлежали към пасивния речников фонд до 1989 г., е интересен процес, на който рядко се обръща внимание. Обикновено това са думи, присъствали в активния речник до 1944 г. и върнати към живот заедно с възстановя-

ването на стари обществени порядки и икономически отношения: *жандармерия, акция, борса, облигация, кмет, градоначалник* и т.н. Специално внимание е отделено на връщането в употреба на редица турски думи, обикновено чрез пресата на 90-години, но вече отличаващи се с негативна конотация. Особено интересни са резултатите от анкетата, проведена със студенти и свързана с познаването на думи, принадлежащи към активната лексика до края на 80-те години. Изключително точно е наблюдението на В. Зидарова, че „по едно и също време в социума живеят хора с различна езикова компетентност, различна езикова памет и различна езикова култура“ (стр. 66), поради това трудно може да се твърди, че процесите на архаизация са напълно завършени.

Като проявление на динамиката в лексикалната система и начин за обогатяване на речника е отбелязана възможността за лексикализация на деминутиви (*глухарче, книжка, столче, частица, топче*) и на абривиатури (*БНБ, ЕООД, СОТ, ДАНС*). На абривиацията е отделено повече внимание, тъй като в последните десетилетия количеството на този тип наименования се увеличава, а и те дават начало на нови словообразователни процеси.

Друг съвременен начин за попълване на речника е универбацията – доста спорен и различно схващан словообразователен похват. Представяйки вижданията на различни изследователи, В. Зидарова мотивира приемането на широкото разбиране на универбацията като „нееднороден деривационен похват, при който синтагма или сложна дума се трансформира в еднокоренна монолексема“ (стр. 91 – 92). Обособени са следните разновидности: 1. От словосъчетание към сложна дума (*телемост, европарламент, специалности*); 2. От словосъчетание към проста дума (*кръвно, парно, зарядно*); 3. От сложна дума към проста дума (*супер, енерго, видео*). Универбацията често е съпроводена от суфиксация (*маршрутка, панелка, офшорка*).

Терминологизацията и детерминологизацията са начини за качествено развитие на речника, при който се създават нови значения. Тази част от книгата е приносна повече от научна гледна точка, отколкото от гледна точка на анализа на процесите, протичащи в лексикалната система през последните десетилетия. Авторката уточнява значението на двата термина, анализирайки концепциите на други българисти, и начините на проявление на разглежданите процеси.

С най-голяма актуалност се отличава главата, наречена „Неологизация“. Тук се описват процесите, чрез които лексикалната подсистема реагира на рязко нарасналите номинативни потребности. Разгледани са възможностите за попълване на речника с нови думи и значения. Кол-

кото и да не е надежден, критерият „новост“ засега е основният, който се прилага при определянето на лексеми и значения като неологизми. В теоретичен план В. Зидарова разглежда същността на понятието неологизъм, причините за появата на неологизми (номинативни, стилистични, пуристични), като примерите обхващат различни периоди от развитието на езика. Авторката се е спряла по-подробно на двата основни начина за създаване на неологизми – семантична и лексикална деривация. Семантичната деривация е вторичен номинативен процес, при който се създават нови значения на вече съществуващи лексикални единици. За да се проследи развитието на процеса, са съпоставени значенията на 26 произволно избрани лексеми в *Българския тълковен речник* (1994 г.) и *Речника на новите думи и значения* (2001 г.). При част от семантичните неологизми преносното значение е „заето“ заедно със заемаването на думата (*мишка, меню, икона*), при други е образувано на българска почва (*барета, пирамида, магистрала*). Механизмите за семантична деривация са метафора и метонимия, като преобладават метафоричните преносни значения. Наличието на известна конотация при тези значения е обяснено със сравнително скорошното им формиране. Противно на очакванията, вторичната номинация се прилага значително по-рядко от първичната или от заемаването на чужди думи – например в изданието на *Речника на новите думи и значения* от 2010 г. семантичните неологизми са 700 срещу 5000 нови думи. Очертани са и трудните за решаване проблеми, свързани с разграничаването на популярна преносна употреба и лексикализирано преносно значение.

„Лексикалната деривация е процес, в резултат на който възникват нови лексеми в речника на езика“ (стр. 141). Утвърждаването на новите лексеми в речника зависи както от денотативната необходимост, така и от тяхната приложимост към граматичната система на българския език, а и от наличието на синонимни знаци. Рязкото увеличаване на броя на новите лексеми през последните три десетилетия е резултат от „смяната на общественно-политическите и икономическите отношения, масовото навлизане на технологиите, новите начини и средства за комуникация, отварянето на държавните и езиковите граници, промяната на социалните и културните стереотипи“ (стр. 142). Неологизмите могат да бъдат както образувани на домашна почва, така и заети. При образуването на нови думи се използват не само български, но и чужди съставки. Продължава да се прилага традиционното за българския език афиксално словообразуване. На базата на ексцерпиран материал от *Речника на новите думи и значения* авторката обобщава кои са най-често използваните суфикси, и привежда множество примери. Точният

й езиков усет я кара да отчете, че част от неологизмите са на границата с жаргонната и разговорната лексика.

Широкото прилагане на композицията като словообразователен похват В. Зидарова с основание обяснява с желанието за по-голяма ономаσιологична прозрачност, донякъде и с поизчерпаните възможности на афиксалното словообразуване. Разгледани са различните термини, използвани от изследователите, за да се означаи първата съставка на композитите, участваща в множество думи, която е на границата между лексема и морфема. Приет е терминът радикасоиди „по отношение на онези компоненти, които имат относително разбираема семантика, но не представляват самостояйна лексема“ (стр. 149): *мега-*, *макро-*, *супер-*, *хипер-* и под. Първата съставна част се нарича лексоид, когато представлява отсечена самостояйна лексема, обикновено прилагателно име. При третия структурен тип композити първата съставка е самостояйна лексема, свързана чрез прилагане или оформена отделно.

Вид първична номинация е и абрeвиацията – „дeривациoнeн пoхвaт, чpeз кoйтo чpeз oбeдинявaнe нa звyкoвe, бyквe и мoрфeмe сe пoлyчaвa нoв знaк“ (стр. 152), зaтoвa тя e paзглeдaнa и в тaзи чaст. Aвтopкaтa c oснoвaниe пpиeмa, чe т.нaр. гpyпoви aбpeвиaтyри (*aвтoсaлoн*, *вeлoпoхoд* и пoд.), кoитo oбeдинявaт в eднo цялo cрички или чaсти oт дyми, сa всъщност композити. Инициалните абрeвиaтyри мoгaт дa бъдaт звyкoви (МОН, ВУЗ, БАН) и бyквeни (ДСК, НДСВ, ДВСК). Нeoлoгизми aбpeвиaтyри възниквaт глaвнo зa oзнaчaвaнe нa пapтии и пoлитичeски движeния и oбщecтвeни инcтитyции и oргaнизaции.

Мaкap зaeтитe чyжди дyми дa сa лeкcикaлни нeoлoгизми, нa тях e пoсвeтeнa oтдeлнa чaст пopaди ширoтaтa и мнoгoаспeктнoстa нa пpoблeмa. A и кaктo кaзвa aвтopкaтa, „нaпocлeдък вceки e cклoнeн дa изpaзявa мнeниe пo тoзи въпpoc“ (стр. 165). Зa дa дocтигнe дo oпpeдeлeни извoди oтнoснo cъвpeмeннoтo зaeмaнe нa чyжди дyми, В. Зидарова прави кpaтък истopичeски прeглeд нa влияниeтo, oкaзвaнo oт paзлични eзици и пo paзлични пpичини върхy бългapският eзик. Пpeз пocлeднитe дeceтилeтия дoминиpaщата poля нa aнглийският eзик ce чyствa във вcички eвpoпeйски eзици, зaтoвa тoй e oпpeдeлeн кaтo нoвaтa *Lingua Franca*. Paзглeдaни сa и сa oбяснeни пpичинитe зa силнoтo влияниe нa aнглийският eзик в cвeтoвeн мaщaб. Мoжe би нaй-ceриoзнaтa пpичинa e нaвлизaнeтo нa интepнeт и нa дигитaлнитe тeхнoлoгии. Тaкa чe oгpoмнoтo кoличecтвo зaeти oт aнглийски дyми в бългapският eзик e нoрмaлнo явлeниe. Чaст oт тях сa зaeти пopaди нoминaтивнa нeoбxoдимocт, зa дpyги имa cъoтвeтcтвия в бългapският eзик и имeннo тяхнaтa yпoтpeбa e oпpeдeлeнa кaтo нeумecтнa. Oтдeлeнo e cпeциaлнo внимaниe и нa aктуaлния въпpoc зa aдaптaция-

та на английските думи към фонетичната и морфологичната система на българския език. Във връзка с чуждите думи авторката заема добре обоснована умерена позиция – някои от тях обогатяват изразните възможности на езика и ще останат в него, други са част от международната терминологична лексика или улесняват комуникацията и използването на съвременните технологии. Има, разбира се, и лексеми, приемани поради модни увлечения и погрешни представи за интелектуалност. С право В. Зидарова припомня отдавна установената истина, че езикът е система, която се развива и саморегулира; система, чието развитие не може да бъде управлявано с наредби и закони.

Интересна и актуална е последната част на книгата, посветена на иновациите в лексикалната практика. В ограничен обем авторката е успяла да обхване всички особености на медийната практика след 1989 г., както и причините за тях. Особено важен е въпросът за използването на латиница при изписването на различни наименования, който очаква своето принципно решение. Макар и накратко, са описани и тенденциите в личноименната система.

Съществен принос на книгата е и забележително богатата библиография, която може да бъде полезна за всеки – научен работник или просто изкушен читател, – който се интересува от състоянието на речника на българския език и от процесите, протичащи в него. *Динамика и иновации в лексикалната система на българския език* е необходима, интересна и четивна книга. Уникалният стил на авторката я прави едновременно научно издържана и достъпна за широк кръг читатели.

Бистра Дикова

Стилиан Стойчев. *Българският морфологичен релатив и чешкият език или за съвременния български морфологичен релатив и неговите функционални еквиваленти в съвременния чешки език*. София: Стилует, 2019, 405 стр. ISBN 978-619-194-054-7

Познаваме автора на представяната монография като преподавател с богат опит и изследовател с оригинални идеи. Много поколения бохемисти са имали шанса да получат първите си знания по практически чешки език от Стилиан Стойчев, а после да слушат и лекционните му курсове по морфология и по фонетика и фонология на съвременния чешки език в Катедрата по славянско езикознание в Софийския университет „Св. Климент Охридски“, както и в Югозападния университет „Неофит Рилски“ в Благоевград, в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ и в Нов български университет в София. Той е автор на множество научни публикации в България и в чужбина, на *Учебник по чешки език за начинаещи* и съавтор на двутомния *Чешко-български речник*.

С т и л и я н С т о й ч е в разгръща научните си интереси в съпоставителното езикознание в областта на съвременния български и съвременния чешки език. След мащабното изследване върху съвременния български морфологичен резултатив и неговите функционални еквиваленти в съвременния чешки език с присъщата си последователност и научна прецизност Ст. Стойчев предлага нова тема в съпоставителното езикознание – *българският морфологичен релатив и чешкият език*.

Авторът изгражда своето изследване върху утвърдената през последните няколко десетилетия теория за българската деветчленна темпорална система като резултат от комбинацията на трите глаголни категории – морфологичната категория ‘време’ (с грамемите *претерит*, *презент* и *футур*), морфологичната категория ‘таксис’ (с грамемите *релатив* и *нерелатив/абсолютив*) и морфологичната категория ‘вид на действието’ (с грамемите *резултатив* и *нерезултатив/акционал*).

Предмет на изследването са „проявите на **конкуренция между различни езикови средства** при изразяването на семата ‘*релативност*’ в българския и чешкия език, както и на **граматична асиметрия** между тях“ (стр. 9).

Ст. Стойчев си поставя множество нелеки задачи, а именно: (1) последователно да проследи проявите на глаголна релативност в двата славянски езика в плана на настоящето, в плана на бъдещето и в

плана на миналото; (2) да направи кратък обзор на описването и приемането на глаголната релативност в историята на българския книжовен език и да представи българската морфологична глаголна категория ‘таксис’; да определи мястото на тази категория в граматичната система на съвременния български език и да се опита да открие дали и в съвременния чешки език е позната категорията ‘таксис’; (3) да намери и проследи чешките функционални еквиваленти на българския релатив и тяхната употреба и (4) чрез емпиричен материал от съвременния български език да докаже, че глаголната релативност е отделна категория от глаголната темпоралност, което ще потвърди тезата му за самостоятелния категориален характер на релативността в съвременния български език.

Анализираният и приложен езиков материал в монографията е ексцерпиран основно от паралелните езикови корпуси InterCorp на Чешкия национален корпус. Чешкият национален корпус и неговите паралелни българо-чешки и чешко-български корпуси са огромна онлайн база данни за чешкия език, което прави почерпаната информация автентична и актуална. За някои от релативните грамемите с по-ниска фреквентност авторът е използвал примери и от други източници – учебници, новини и преса, жива речева практика, като чешкият превод в тях е направен от носител на чешкия език или е консултиран с него. Всичко това показва прецизността и научната коректност на изследователя и в най-малките детайли от проучвателската му работа.

Монографията на Ст. Стойчев се състои от въведение, три раздела, съдържащи същинското изложение, заключение, библиография, показалци и резюме на три езика.

В раздел първи (*Релативността в българския и чешкия език*) е разгледана релативността и нейните прояви (едновременност, следходност и предходност) отделно в плана на настоящето, в плана на бъдещето и в плана на миналото.

Във втория раздел (*Морфологичната категория ‘таксис’ в съвременния български и съвременния чешки език*) са представени последователно съвременният български език и съвременният чешки език по отношение на категорията ‘таксис’. По-голямата част от този раздел е посветена на съвременния български език, като първоначално е проследено семантичното съдържание на морфологичната категория ‘таксис’, както и грамемите на таксиса: *релатив (зависим таксис)* и *нерелатив (абсолютив или независим таксис)*. Така, след като е представил българската морфологична глаголна категорията ‘таксис’ в плана на съдържание и в плана на изразяване, авторът прави преглед на рела-

тивността и категорията ‘таксис’ в историята на българския книжовен език и накрая определя мястото на таксиса в граматичната система на съвременния български език, т.е. по отношение на българските вербални категории ‘аспект’, ‘статус’, ‘число’, ‘лице’, ‘род’, ‘време’, ‘вид на действието’, ‘евиденция на действието’, ‘наклонение’, ‘зalog’, ‘вид на изказването’.

В края на този раздел авторът предлага отговор на въпроса дали и доколко съвременният чешки език използва морфологичната глаголна категория ‘таксис’, като представя чешкия *релативен претерит* (антепретерит, плюсквамперфект) и чешкия *релативен кондиционал* (минал кондиционал).

След направения обзор на категорията таксис в двата езика и анализирайки ексцерпирания езиков материал, Ст. Стойчев прави извода, че „парадигмите на българския релатив и на чешкия релатив са абсолютно асиметрични – българският език не разполага нито с релативен претерит, нито с аналитичен релативен кондиционал, докато чешкият език притежава [...] само тях и не разполага с аналози на българските релативен презенс и релативен футур в рамките на релативния индикатив, нито пък с релативен императив“ (стр. 56).

Раздел трети (*Българският релатив и неговите чешки функционални еквиваленти*, стр. 57 – 336) представлява основната част от монографията. В него в единайсет глави са проследени и съпоставени различни словоформи на българския релатив (като маркирана грамема на морфологичната категория ‘таксис’) в различни дискурсни употреби и техните чешки функционални еквиваленти. Във всяка глава последователно са разгледани отношенията на таксисната грамема релатив с грамемите на цитираните вече български вербални категории (‘аспект’, ‘статус’, ‘число’, ‘лице’, ‘род’, ‘време’, ‘вид на действието’, ‘евиденция на действието’, ‘наклонение’, ‘зalog’, ‘вид на изказването’).

В Заключението авторът ясно обобщава резултатите от направения синхронен контрастивен анализ на българския морфологичен релатив и неговите чешки функционални еквиваленти. Езиковият материал показва, че по отношение на плана на настоящето и плана на бъдещето и в двата славянски езика няма специални морфологични средства за изразяване на глаголна релативност, но в плана на миналото българският език разполага със специални грамемите на категорията ‘таксис’ – *немаркиран нерелатив (абсолютив)* и *маркиран релатив*.

Един от съществените изводи на изследването е свързан с граматичната асиметрия между българския и чешкия по отношение на релативността, която се изразява в категорично изразената морфологична кате-

гория ‘таксис’, определена от Ст. Стойчев като *ядрена категория* в българския, и нейното „силно отстъпление“ или „в последен стадий на разграждане“ в чешкия, назована от автора *периферна категория* (стр. 343).

Другата граматична асиметрия, която открива Ст. Стойчев, е, че „в българския език *таксисът* е развит в рамките на модално немаркирания *индикатив* и на модално маркирания *императив*, но не и на модално маркирания *кондиционал*, а в чешкия език ситуацията е абсолютно **асиметрична** – ако изобщо може да се говори за *таксис*, то в системата на *вербум финитум* той е застъпен най-добре именно в рамките на *кондиционала*“ (стр. 343 – 344).

Още един извод, до който стига авторът, е, че заради разпадането на категорията таксис в съвременния чешки език глаголната релативност се е развила в синтаксиса, без да се използват специални глаголни форми.

Последните части от монографията също будят възхищение със своята педантична подреденост и яснота. **Библиографията** се състои от няколко подзаглавия, включващи: **Източници** (Чешки национален корпус и Паралелен корпус като ексцерпираните текстове са подредени последователно по (1) текстове на български автори и техните преводи на чешки, (2) текстове на чешки автори – техните преводи на български и оригинални заглавия, (3) текстове на други автори – преводите им на български и на чешки); **Публикации на автора** в областта на глаголното словоизменение в българския и чешкия език (17 публикации в авторитетни езиковедски издания, повечето от които през периода 2014 – 2018 г.) и **Цитирана специализирана литература**, съдържаща над 150 заглавия на български, чешки, полски, руски и английски език.

След библиографията е представена богата колекция от показалци в помощ на читателите, а до голяма степен и като методическо помагало за млади лингвисти: **Предметни показалци**: (1) Предметен показалец на използваните символи, (2) Предметен показалец на използваните съкращения и (3) Списък на някои използвани термини от латински произход и техните традиционни български еквиваленти; и **Именни показалци**: (1) Именен показалец на цитираните специалисти езиковеди, (2) Именни показалци на авторите на ексцерпираните текстове (подредени отделно по азбучен ред на българските, чешките и останалите автори), (3) Именни показалци на преводачите на ексцерпираните текстове (също с отделни показалци на преводачите на български и на преводачите на чешки език).

Впечатляващи са методичността и точността в изпълнението и по отношение на техническото оформяне и богатия спектър от възможности в

ошрифтяването на цялата монография. Накрая трудът съдържа три обширни резюмета на български, чешки и английски език (стр. 374 – 402).

Междуетиковата асиметрия сред славянските езици е често разглеждан проблем в лингвистичните изследвания. Асиметрията по отношение на релативността между българския и чешкия представлява сериозно затруднение при чехите, изучаващи български език, при превод на български релативни глаголни форми на чешки и обратното – българите, изучаващи чешки или друг славянски език, също изпитват трудности при превод и/или употребата на нерелативни или релативни глаголни форми. Трудът на Ст. Стойчев е първи по рода си не само за българската, но и за чешката лингвистика. Разглеждането на проблемите, свързани с предаването на релативност при превод между българския и чешкия, е значимо не само за бохемисти и българисти, но и за всички слависти, а прецизният анализ на автора позволява да се покажат богатите възможности на българския морфологичен релатив.

Основният понятиен и терминологичен апарат, изграден от Ст. Стойчев, показва много задълбочени познания в материята и максимално изчерпателно позоваване на предходните изследвания. Авторът притежава безспорна лингвистична ерудиция, умение да работи с богат инструментариум от термини, а научната компетентност му позволява да систематизира, анализира и обобщава получените при съпоставката резултати. Изследването буди възхищение у читателите с изключително прецизната съдържателна структура, както и техническото и графичното оформяне.

Мотивацията на автора да пристъпи към такъв вид изследване, както сам пише, е предизвикана от стремежа му като дългогодишен преподавател по съвременен чешки език да допринесе за изучаването на двата славянски езика не само в теоретичен, но и в практически план, да подпомогне практическото изучаване на българския език от чехи и на чешкия език – от българи, както и преподаването и практикуването на превода между двата езика.

Изследването на Ст. Стойчев несъмнено е ценен принос в изучаването на морфологичните категории в съвременния български език и в съвременния чешки език както самостоятелно, така и в съпоставителен план. То обаче ще има приложение и в чуждоезиковото обучение, и в теорията и практиката на превода между двата славянски езика.

Радост Железарова

Майя Кузова. *Парадоксите на експресията в българския и руския език*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2018, 427 стр. ISBN 978-619-202-338-6

Монографията *Парадоксите на експресията в българския и руския език* (2018) с автор Майя Кузова е първото съпоставително изследване на парадоксалните прояви на експресията в два славянски бета-близкородствени, функционално разнотипни в онтогенетичен план езика от южното и източното славянство.

За по-ясно открояване на направените изводи в изследването са привлечени и показателни примери от немски, английски и френски език. Работата на Майя Кузова е изключително впечатляваща като замисъл, реализация, методология, концепция, теоретично премисляне, емпирия и обхват и буди искрено възхищение и задоволство от прочетеното.

Комплексният анализ на специфичните емоционални реакции и ексцентричната емотивна оценъчност обхваща посоките *статика – номинация – потенция – предикация – потенциал – прагматика – динамика*. Илюстративните данни са разгледани също в лингвокултурологичен аспект и в психологически ракурс: като характерологични свидетелства за речев избор, социална стандартизация и етноспецифика, отразяваща националните стереотипи при структуриране на мисълта.

Емоциите, които всъщност „предизвикват“ експресията, са значителен елемент от картината на света (имат универсален характер и цялостно обхващат менталния свят на човека) – осъзнати от социума и надхвърлящи отделния индивид. Дори и стереотипни в известна степен – така поне изглеждат на теория (подредени в речниците в тематични групи, подгрупи и принадлежащи им знакови и суперзнакови единици). Като техен изследовател Майя Кузова е осъзнала обаче колко трудно могат да бъдат уловени, защото са недостъпни за пряко наблюдение, стихийни, асоциативни, образни, рядко се проявяват в чист вид, рядко се изразяват стандартно и са много динамични.

Едно от многото достойнства на работата е успешното изследователско прецизиране на обхвата на експресията като лингвостилистичен феномен, колкото и различни да са проявите ѝ във формален и съдържателен аспект. Както и авторката подчертава, от изключения от проб-

лемни явления тя изгражда норма от системни нарушения. Това е водещ принцип в разработката на Майя Кузова.

Наложена е така невероятната за изследваното явление системност, а хетерогенните ѝ прояви – и като сублингвални особености, и в контрастивен аспект – изглеждат като напълно подредени елементи, образувачи едно цяло. За целта обаче авторката е премислила множество теории (за езиковата личност, емоционалната валентност, речевите актове и пр.) и модели, за да може да преплете когнитивните, категоризационните, прагматичните, семантичните и културологичните аспекти на явлениято. Системността се открива във взаимодействието на няколко основни „експресивни“ принципа. Това са контрастът, хиперболатата, иронията, повторението, компресията и нулирането. Майя Кузова съвсем ясно обобщава, а и доказва, че водещ е принципът на контраста – въпреки и заради многоликото и многобройното му представяне в езика. Кузова не е пропуснала да проследи и изследва връзката *неустойчиво състояние – ентропия* като показателна за наблюдаваните неустойчивост, хаос и безпорядък в езика. А ентропията на лингвокултурологичната система нараства в своята експресивност и процесът е необратим, защото е функция на състоянието, а то вече е различно. Тя изразява мощта на езика да се нагажда към потребностите на съвременната комуникация.

Един от инструментите на завидните изследователски резултати е умелото въвеждане на собствена терминология, както и премислянето спрямо семантичния и функционалния обхват на друга. Оказва се, че действително експресията обхваща всички езикови нива, тя е изключително многолика, а езиковите ѝ изразители могат да бъдат обхванати в отделен специализиран корпус, рамкиран от формална, семантична и функционална нетолерантност, както и от транспозиция. Това е предположило и формирането на разделите в изследването, а именно: Експресия на контраста; Разстоянието между малко и много; Експресия на повторението; Експресия на устойчивата тавтология; Не-територията на експресията; Разстоянието между (+) и (–); Експресия и прагматика; Национални особености на експресията; Целева експресия.

За целите на изследователската изчерпателност Майя Кузова е синтезирала основните разминавания в гледните точки, засягащи стила и стилистиката (като дефиниция, обхват и диапазон, възможности за допълнително приобщаване и др.). Авторката е анализирала и различните подходи при определянето на разговорната реч, вкл. спонтанната устна реч, в която жаргонните единици намират своя комфорт и я правят още

по-експресивна. Оттук идва и необходимостта от вникване в същността и възможностите на младежките социолекти, сленга и жаргона.

За да изпълни изследователските си намерения и да докаже своите хипотези, Кузова е обработила внушителен брой източници (на хартиен и електронен носител: писателски библиотеки, публицистични текстове, печатна периодика, електронни медии, телевизия, реклама, 5 електронни корпуса, 50 речника, множество интернет публикации, както и собствени записи на автентична устна реч с прояви на експресия), от които е екцерпирала над 1700 единици, съдържащи семантична и функционална нетолерантност, за да очертае нужната емоционална картина на света.

Оказва се, че действително експресията обхваща всички езикови нива, тя е изключително многолика, а езиковите ѝ изразители могат да бъдат обхванати в отделен специализиран корпус, рамкиран от формална, семантична и функционална нетолерантност, както и от транспозиция. В някои от откровенията на Кузова проличава цялостният ход на нейната изследователска битка: *„Досегът с емоциите е истинско предизвикателство: самите те остават скрити, изразяването им често е оскъдно или знаците им се смесват. Това предизвикателство е прието – и като компенсация на факта, че лингвистиката доста късно е „осъзнала“ емоциите като свой предмет“*.

Изследването има подчертан етнолингвистичен и лингвокултурологичен характер, придружен от множество металингвистични обговаряния, тъй като отразява и субкултурната ментална стереотипност в речевите практики (като чист когнитивен продукт), от една страна, и общественото стандартизиране на явлението, от друга. В двата целеви езика – руския и българския, проявите на експресия се съпоставят по съдържателен обхват и като системно и функционално съотносителни явления. Констатираните различия имат показателен субкултурен характер и са етноспецифични. В този ред на мисли авторката разсъждава обаче над основната констатация, че *„отрицателните емоции имат по-ярък, по-свободен и безцеремонен поведенчески израз, а приемането и оценяването на хубавото е сложно...“*. Експресивният речев потенциал на езиковите ресурси свидетелства за национален темперамент и е етнокултурен отпечатък от етически, естетически и културни кодове.

Именно емоцията е в основата и на шоквата асиметрия в оценъчните формации: *ужасно добър, адски хубаво, страшно щастлив*, в руски *ужасно добрый и красивый, страшно интересно*. Разгледан е проблемът за стиловата им принадлежност, важен в обхвата на разсъждението за това как употребата променя думите. Тези и много други примери от десетки разнотипни източници доказват, че основен израз на

експресията е парадоксът. Парадоксите дори се толерират, в ежедневната реч на съвременната езикова личност различията, неуредиците са с предимство, което от своя страна драстично разширява границите на езиковата периферия, като ѝ придава и особена експресивност. Парадоксът в крайна сметка става стандарт, особена алогична норма, а парадоксалните фрази се превръщат в елементи от системата на езика.

Майя Кузова представя една емоционална картина на света, премислена през метаезиковата сила на езика. В тази картина се преплитат понятия, представи и концепти, демонстриращи системна алогичност и специфични форми на комуникация, които неминуемо показват, че светът е друг. Защото езикът е друг.

Изследването *Парадоксите на експресията в българския и руския език* е изключително компетентно, завладяващо, пъстро, подробно, многообхватно... – като самата Майя.

И да не забравяме аксиомата, че в езика всичко се задвижва от емоциите!

Борян Янев

Надежда Сталянова, Елена Крейчова. *Речник на лингвистичните термини за студенти слависти. А – Н. Български език – чешки език – полски език*. София: Парадигма, 2019, 142 стр. ISBN 978-954-326-387-5

През настоящата 2019 година на читателската аудитория бе представен *Речник на лингвистичните термини за студенти слависти. А – Н. Български език – чешки език – полски език*. Двете авторки – Надежда Сталянова и Елена Крейчова, са доказани специалисти в областта на лингвистиката, чиято територия е колкото обширна, постоянно разширяваща се и труднопроходима, толкова и „несамостоятелна“, „генетично“ свързана с други научни области, които в своя съзвучен интегритет създават нейния динамичен и променлив облик. На този терен с „разнообразен релеф“ изпъква острата нужда от определени качества на изследователя, заел се с отговорната задача да състави такъв тип речник. Това са: добросъвестност, внимателно вглеждане в проблематиката, висока компетентност, силна диференцираща способност и прецизност при подбора, анализа, експликацията и оценяването на езиковите явления и процеси. Всички тези способности притежават в завидна степен Н. Сталянова и Е. Крейчова.

Речникът е триезичен, съдържа термини на български, чешки и полски език; изходен език е българският, поради което речниковите статии са организирани по реда на българската азбука. Това прави изданието удобно за търсене. Когато терминът не е една дума, а представлява най-често съчетание от две думи, азбучната последователност се определя от началната буква на първата дума (в българския език). Както посочва заглавието, печатното издание е предназначено за студенти и преподаватели от специалностите „Славянска филология“ и „Българска филология“, но и за всеки, който се интересува от тази проблематика. В предговора към книгата авторките обръщат внимание на нещо действително съществено – описанията на отделните езиковедски термини на чешки и полски език не представляват превод на термините от изходния език, а са продукт на определена лингвистична концепция, засвидетелствана в научната литература на съответния език. Не е учудващ фактът, че интерпретациите на даден термин в трите езика не съвпадат напълно. По този начин се откроява спецификата на разбирането му в различните лингвистични пространства.

Речникът не претендира за изчерпателност, тъй като е плод на друг замисъл и има друго предназначение – да служи главно като справочник както за самостоятелна работа и подготовка на студентите, така и в процеса на обучението им в лекционни курсове и семинарни занятия в периметъра на различни дисциплини, например общо езикознание, сравнителна граматика на славянските езици, историческа и описателна граматика на отделните славянски езици и др. Авторките уточняват, че изданието може да послужи за основа, върху която да се надгражда, като се добавят и много други лингвистични термини, които преподаватели и студенти използват в процеса на обучение. Квантитативният фактор, а именно редукцията на съдържанието до определен неголям, но оптимален брой езиковедски термини (основен фонд), с които студентите се запознават в началния етап на своето филологическо образование, подлага авторите на сериозно изпитание, с което те естествено се справят много успешно. Целта да излъчи дадени лингвистични единици, да изложи в стегнат и лапидарен вид определено съдържание, да му придаде по-малък, но не по-малко значим обем, поставя изследователя пред труден избор: какво да включи и какво да „прежали“. Немаловажен фактор са също нивото и потребностите на потенциалния читател, който латентно „направлява“ изследователската стратегия на авторите. За стойността на изследователските усилия и солидната ексцерпция говори проучената богата библиография, включваща както книжни, така и електронни източници.

По замисъл и изпълнение предложеният речник е толкова ясен и стройни дефиниции се изяснява значението на отделните термини. Речниковите статии обаче не се изчерпват само с тълкуванията на термините, а обикновено се допълват с пояснения за означените явления. Те са придружени и с примери, които ги илюстрират, а това е особено важно за разбирането и осмислянето на конкретния термин. Тук се наблюдава известна диспропорция между езиците. В някой или някои от трите езика явлението е подкрепено с примери за разлика от другите/другия. Прави впечатление, че чешкият език най-често „предлага“ пример или няколко примера за разлика от българския или в повечето случаи от полския.

ЕВФЕМИЗЪМ

Дума, която по-деликатно представя някакъв предмет или явление, напр. *не съчинявай* вм. *не лъжи*.

ЕUFEMISMUS

Slovo nebo výraz označující nepříjemní nebo nežádoucí fakt (denotát) zjemňujícím nebo vylepšujícím způsobem, a to namísto označení přímého, a hrubého, např. *zavřít oči* místo *zemřít*.

EUFEMIZM

Słowo lub wyrażenie użyte zastępczo w celu złagodzenia wyrażen drastycznych, dosadnych lub nieprzyzwoitych (с. 67).

Очевидно такъв е изборът на авторите на експликациите от изходния език, но ми се струва, че не би било излишно да препоръчам на Н. Сталянова и Е. Крейчова да предвидят повече илюстративен материал, който да се разпреди „поравно“ за трите езика в очакваната втора част на речника. Изданието само би спечелило от това – би улеснило както читателя в усилията му да разбере, запомни и оперира адекватно с конкретния термин, така и преподавателя в обучителната му дейност – би му помогнало да бъде по-ясен, убедителен и ефективен. Втората ми препоръка е да се избягва обяснение на термин чрез включване в експликативния „очерк“ на същия термин, което не подпомага разбирането, а на практика повтаря речниковата единица. Очевидно недостатъкът е в източника, от който е екскерпирана речниковата статия, но тя може и в случая трябва да бъде редактирана. Ще подкрепя наблюдението си с един пример – абстрактното съществително в българския език се определя като съществително име, което назовава идеи, *абстрактни* понятия или нематериални неща. Обяснението на чешкия термин е най-убедително, тъй като е най-обстойно и подкрепено с подходящи примери, разпределени според обособените видове абстрактни съществителни (с. 12). В някои речникови статии има същностни разминавания между езиците, напр. това, което в българския и чешкия език се нарича *екстралингвистични езикови средства*, в полския съществува под названието *паралингвистични фактори* (с. 73), въпреки че паралингвистиката може да се разглежда като частен случай (или хипонимично понятие) по отношение на екстралингвистиката. Някои речникови статии указват точно определено лингвистично направление, т.е. представляват директна „интралигатура“ в двучлена термин↔школа, или пък принадлежат към точно определен дял от езикознанието: фонетика, акустика, социолингвистика, психолингвистика, сравнителна граматика и др. Това асоциативно подсеца читателя, че дадено определение на понятие може да бъде различно в зависимост от лингвистичната перспектива, в която е ситуирано – структурална, генеративистична или традиционна. Същевременно обаче речникът не отдава предпочитание на една-единствена школа, теория, тенденция, личност или на едно мнение, а насочва към различни течения и теоретични постановки. Кара ни да мислим върху нещо важно – в периметъра на такава ексклузивна наука с по-камерен състав от специалисти, каквато е лингвистиката, се очертава тенденция към твърде богата, „изобилна“ терминология. Обикновено се предлага нов термин от всяка

школа, всеки лингвист с цел да се оразличи от другата школа, но всъщност се оказва, че различието е само във формата, не и в съдържанието.

Освен дефиницията на даден термин читателят може да намери и допълнителна информация за съответната на термина езикова категория, закон, промяна и т.н. Ценно предимство е и синонимната терминологична редица, която нерядко се оформя и в трите езика или в някои от тях, а това не само обогатява лексикалния запас на възприемателя, но изостря неговия сравнителен и оразличаващ рефлекс. Прави впечатление, че на отделни места при конкретния език в препозиция е латинският термин, докато в скоби е даден „домашният“, а на други – обратно, начален е домашният термин, а в скоби след него е поставен латинският. Вероятно честотата на употреба определя поредността на локализацията:

МИНАЛО ПРЕДВАРИТЕЛНО ВРЕМЕ (плюсквамперфект)

PLUSQUAMPERFECTUM (předminulý čas)

CZAS ZAPRZESZŁY (plusquamperfectum) (с. 126).

Термините, съдържащи се в речника, представляват и особени препратки към пряка и непряка интердисциплинарност: пряка – когато един термин не е само лингвистичен, а е общ за две или повече науки; и непряка – когато даден термин е само лингвистичен, но по своята същност той неизбежно предполага обща изследователска база с други науки – когнитивистика, текстология, теория на комуникацията, философия на езика, стилистика, прагматика, културология, социология и др. Така читателите се научават асоциативно и интуитивно да полагат в интегративна перспектива концептите, и то в широк културологичен контекст. Имат възможност и да съпоставят национални концептуални модели в обсега на една и съща проблематика (езиковедската) – с открояване на сходствата и различията. Могат да си изработят и терминологичен комплекс (работен „справочник“), съставен от примери за междуезикова синонимия и омонимия. Това е изключително полезно и за компетентността и оперативността им в другите филологически дисциплини. Речникът добре откроява граничните зони с дисциплините, които определят отношението между езика/речта и другите типове психическо и социално поведение. Читателите изострят наблюдателността си по отношение на степента на близост на термините в трите езика. В много случаи те съвпадат в максимална степен, но невинаги. Терминът *аблаут* се препокрива в българския и чешкия език (*ablaut*), но в полския съответствието му е *apofonia* (с. 11). В българското обяснение (за разлика от обясненията на другите два езика) пише и кой е въвел термина. Терминологичният инвентар, който предлага речникът, развива у студентите умения да си служат със специализирана лексика, както и

навици да избират подходящия термин не само в областта на езикознанието, но и в други научни дисциплини. Учи ги с помощта на терминологията да разбират, възприемат и интерпретират правилно научен текст и да изразяват собствено мнение; стимулира креативността и творческото мислене, подтиква ги да се запитат какво от даденото обяснение ги удовлетворява и какво – не, какво например биха променили или добавили към него. По този начин предложеното тълкование играе роля и на отправна точка или осев център, около който „кръжат“ собствените им разсъждения. Семантичното съдържание на термините, изложено в речника, е стегнато, лапидарно, но не за сметка на неговата експликативност и инструктивност. Сравнявайки смисловата страна на терминологичните понятия в трите езика, откриваме, че понякога при пълно вербално съвпадение на термините изпъкват и немаловажни семантични отлики. Тълкуването на термина *абрeвиaтyрa* например в полския език е доста по-различно от това в другите два езика:

АБРЕВИАТУРА

Съкращение на сложни названия, образувани от началните букви на съставлящите ги думи или от началните им срички (САЩ – *Съединени американски щати*);

ABREVIATURA

Zkratka slova nebo slovní kombinace, zpravidla nemá slovní povahu a koexistuje s nekondenzovaným pojmenováním (OSN – *Organizace spojených národů*);

ABREWIATURA

System skrótów stosowanych w starożytności i średniowiecznych pismach albo w notacji muzycznej (с. 11).

В заключение бих отбелязала, че речникът на лингвистичните термини на Н. Сталянова и Е. Крейчова продължава особено актуалната напоследък тенденция за издаване на подобен тип справочна литература и същевременно дава своя принос за попълване на сериозна празнина в българското лексикографско пространство. В един лингвистичен речник читателите срещат термини, които обикновено не срещат в лексикона на разговорния език. Това, което изискват, е тези термини да бъдат преведени на достъпен за тях език. Н. Сталянова и Е. Крейчова са изпълнили изискването им. Дефинициите и примерите, съдържащи се в речника, съставляват една обхватно-развойна цялост, което му придава донякъде енциклопедичен характер независимо от лапидарната му структура.

Липсата на пазара на дву-, а още повече на триезични речници *от и на* някои от славянските езици (с изключение на руския, разбира се) продължава да е осезаема. Настоящото издание е ценно ръководство за

всички, които се интересуват от лингвистичната наука и нейната терминология: студенти, учители, преподаватели, изследователи, филолози, чуждестранни българи и слависти, преводачи и др. Съпровожда ги по удобния път от номенклатурата до прагматиката на езика, подсказва им, че именно в размиването на границите между науките се постига индивидуалната специфика и стабилност на всяка наука, откроява се нейната еволюция. По мое убеждение речникът ще бъде полезен както за все още неподготвения, така и за добре запознатия с проблематиката читател.

Димитрина Хамзе

Гл. ас. д-р Борислав БОРИСОВ (borisslav@seznam.cz) е преподавател по чешки език в Катедрата по славистика към Филологическия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Автор е на монографията *Българският и чешкият книжовен език през Възраждането*. Особености на кодификацията (2012), както и на учебници и учебни помагала по български език за средния курс. Научните му интереси са в областта на историята на книжовните езици, съпоставителното езикознание, социолингвистиката, методиката на обучението по български език, методиката на чуждоезиковото обучение.

Доц. д-р Елена ГЕТОВА (egetova@uni-plovdiv.bg) е преподавател към Катедрата по българска литература и теория на литературата във Филологическия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Доктор по филология (2005), доцент по българска литература (2008). Завършила е Софийския университет „Св. Климент Охридски“ специалност „Българска филология“ и втора специалност „Френска филология“ (1995). В Пловдивския университет постъпва като докторант през 1999 г. По настоящем чете лекции по българска възрожденска литература в Пловдивския университет, както и във филиала на университета в гр. Смолян. Била е лектор по български език и литература в Страсбургския университет, Франция (2012 – 2015). Заместник-декан е на Филологическия факултет в Пловдивския университет (от декември 2015 т.). Член е на Съюза на учените в България и на Академичния кръг по сравнително литературознание.

Автор е на книгите: *Журналистически езици на Възраждането. Българо-френски контексти* (2005); *Почеркът на пътя. XIX век, пътуването, писането* (2006); *Изобретяване на модерни светове през XIX век. Иван Богоров* (2009); *Йовкови вписвания. Контексти, гадания и пътувания във „Вечери в Антимовския хан“* (2009); *Възрожденската библиотека* (2012); *Политически следи в езика на Възраждането* (2018), както и на повече от 100 публикации, засягащи въпроси на възрожденската литература и култура. Научните ѝ интереси са в областта на българската възрожденска журналистика, културни, политически и литературни идентичности през XIX век, отношенията *език – литература – култура* през Българското възраждане.

Гл. ас. д-р Бистра ДИКОВА (bisi_di@abv.bg) е преподавател към Катедрата по български език в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Докторската ѝ дисертация е на тема „Преносни употреби на глаголните форми в българския и чешкия език“ (2014). Научните ѝ интереси са в областта на лексикологията, морфологията и стилистика-

та на съвременния български език, както и на съпоставителното изследване на славянските езици.

Велина ЖЕЛЕВА (velinajelewa@gmail.com) е студентка в специалността „Славистика“ в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

Доц. д-р Радост ЖЕЛЕЗАРОВА (zelezarova@abv.bg) е преподавател в Катедрата по славянско езикознание към ФСлФ на СУ „Св. Климент Охридски“. Преподава теория на превода, практика на превода, конферентен превод, практически чешки език. Докторската ѝ дисертация на тема „Прояви на лексикална асиметрия между българския и чешкия език“ е защитена през 2003 г. и издадена със същото заглавие през 2015 г. Доцент е от 2016 г. с хабилитационен труд, публикуван през същата година (*Лингвистични проблеми и грешки в превода от славянски езици на български*). Научните ѝ интереси са в областта на славяно-славянските преводи, съпоставителното езикознание, проявите на асиметрия и трудностите при симултанния и консекутивния превод между славянските езици, особеностите на филмовия превод и субтитрирането. Превежда художествена и специализирана литература от чешки и руски език (Вацлав Хавел, Карел Михал, Карел Пецка, Петра Соукупова, Викторие Ханишова и др.). Участва в различни научни проекти и форуми в България, Чехия, Словакия и Полша.

Ас. Гергана ИВАНОВА (gerganapd@abv.bg) е преподавател по сръбски език в Катедрата по славистика към Филологическия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Завършила е славянска филология в СУ „Св. Климент Охридски“. Освен упражнения по сръбска граматика води и практикум по правопис и пунктуация на съвременния български език в различни специалности на Филологическия, Философско-историческия, Педагогическия и Химическия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Работи и като редактор и коректор в Университетското издателство „Паисий Хилендарски“.

Проф. д.ф.н. Диана ИВАНОВА (dpivanova@abv.bg) е езиковед към Катедрата по български език във Филологическия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. В периода 2005 – 2018 г. е директор на Департамента за езикова и специализирана подготовка на чуждестранни студенти към същия университет. Научните ѝ интереси са в областта на историята и теорията на книжовните езици, стандартологията, социолингвистиката, текстологията и лингвистиката на библейския текст, славянските културни и езикови връзки и др. Автор е на над 250 публикации, в т.ч. на 20 монографии и учебници: *Българският*

периодичен печат и градивните книжовноезикови процеси през Възраждането (върху материал от сп. „Читалище“, 1870 – 1875) (1994), Григор Пърличев и книжовноезиковата ситуация през 60-те – 80-те години на XIX век (1995), Езиковите въпроси в българския периодичен печат през Възраждането (1998), По следите на анонимното авторство в печата през Възраждането (2000), Традиция и приемственост в новобългарските преводи на Евангелието (Текстология и език) (2002), Езикът на Библията. Български синодален превод 1925 г. (Върху материал от Евангелието) (2003), Недописани страници от историята на българския книжовен език. I част. Славистични ракурси (2008), И от зазоряването започва денят... Изследвания върху приемствеността в развоя на българския книжовен език (2010) (в съавторство с Б. Велчева), История на новобългарския книжовен език (второ преработено и допълнено изд., 2017), Недописани страници от историята на българския книжовен език. II част. Щрихи от палитрата на българското слово (XVII – XX век) (2017) и др. Носител е на наградата на фондация „Пигмалион“ за научноизследователска и преподавателска дейност (2009), както и на други национални и международни награди (на СУБ, Познанския университет „Адам Мицкевич“). Член е на СУБ, зам.-председател на Комисията за славянски книжовни езици към Международния комитет на славистите и член на Изпълнителния съвет на Фонд „Научни изследвания“ – МОН.

Д-р **Димана ИВАНОВА** (ivanova@czech.cz) е завършила славянска филология (бохемистика) в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Дисертационния си труд на тема „Koncepte lyrického subjektu v poezii českých dekadentů v srovnávacím aspektu“ („Концепцията за лирически субект в поезията на чешките декаденти в сравнителен аспект“) е защитила през 2011 г. във Философския факултет на Карловия университет в Прага. Изследователските ѝ интереси са в областта на сравнителното литературознание, съвременната чешка и словашка поезия, теорията на превода. Занимава се с писане и превод на поезия, автор е на три стихосбирки: *Покана за баща* (2012) и *Азбука на желанията* (2016) и издадената на словашки *Som jako morská voda* (*Аз съм като морска вода*, 2018). Носителка е на няколко международни награди за поезия, както и на наградата на Съюза на преводачите в България за ярки постижения в областта на превода от български на чужд език за 2018 г. Член е на Съюза на българските преводачи, на Чешко-словашката асоциация по сравнително литературознание и на Съюза на чешките журналисти. В момента работи в Чешкия център в София като координатор на литературни и образователни проекти.

Борислава КАСАВЪЛЧЕВА (kasavulcheva@abv.bg) е студентка в специалността „Славистика“ в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

Ас. Веселина КОЙНАКОВА (vescoy@gmail.com) е преподавател в Катедрата по английска филология във Филологическия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Завършила е специалността „Английска филология“ в СУ „Св. Климент Охридски“. Води семинарния курс по морфология на съвременния английски език във всички бакалавърски програми с английски език към катедрата, а научните ѝ интереси са в областта на съпоставителното езикознание (английски и български език), по-конкретно върху средствата за изразяване на епистемна (конклузивна) модалност в двата езика. Ръководител е и на три магистърски програми към Катедрата по английска филология: „Лингвистика и превод“, „Превод и бизнес комуникации“ и „Language and Linguistics“.

Александра МИХАЛСКА (Aleksandra Michalska, faustynam@poczta.onet.pl) е докторантка в Института по културознание към Факултета по социални науки в университета „Адам Мицкевич“, Познан. Завършила е славянска филология с български език, следдипломна квалификация по културознание, история на изкуството в Познанския университет „Адам Мицкевич“ и професионална квалификация по живопис и иконопис в Художествената академия в София. Живяла е седем години в България, където е работила като лектор по полски език в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ (2003 – 2007), в полското посолство и Полския институт в София (2007 – 2009), популяризирайки полската култура в България. От 2011 г. преподава иконопис в Художествената академия в Познан, а от 2017 г. – паралелно и в Collegium da Vinci.

Диана МЪРКОВА (diana.markova@abv.bg) е докторант по съвременен български език (морфология) към Филологическия факултет на Пловдивския университет с научен ръководител доц. д-р Красимира Чакърова. През 2018 г. се дипломира като бакалавър по специалността „Българска филология“ в ПУ „Паисий Хилендарски“, а през 2019 г. завършва магистърската програма „Актуална българистика“ в същия университет с дипломна работа на тема „Съществителните имена с вариращ род в съвременния български език“. Научните ѝ интереси са в областта на морфологията на съвременния български език, историческата лингвистика и старобългарския език.

Доц. д-р Николай НЕЙЧЕВ (neychev@abv.bg) е преподавател към Катедрата по руска филология в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, чете лекции по руска класическа литература. През 1997 г. защитава докторска дисертация на тема „Влияние на догматомистичната ортодоксия върху късното творчество на Ф. М. Достоевски“. Хабилитационният му труд е посветен на християнската идеологемност на руския литературен логос (*Руският литературен месианизъм на XIX век*). Автор е на редица публикации в България и чужбина, посветени на идейната поетология на руската класическа литература. Основните му научни интереси са насочени към проблемите на руския литературен месианизъм и в частност към творчеството на Ф. М. Достоевски и Н. В. Гогол. Автор е на монографиите: *Ф. М. Достоевски – Тайнствената поетика* (Пловдив, 2001), преведена и издадена в Русия (*Таинственная поэтика Ф. М. Достоевского* (Екатеринбург, 2010); *Литература и Месианизъм. Руското литературно месианство през XIX век* (Пловдив, 2009). Два пъти е носител на Наградата за литературна критика на Дружеството на пловдивските писатели (2002, 2009), както и на Наградата за високи творчески постижения и принос в развитието на българо-руските културни връзки „Золотая муза“ (2003).

Таня НЕЙЧЕВА (tanja_sp@yahoo.com) е завършила последователно руска и славянска филология в ПУ „Паисий Хилендарски“. Работи като сътрудник в Департамента за езикова и специализирана подготовка на чуждестранни студенти при ПУ „Паисий Хилендарски“. Научните ѝ интереси са в областта на историята на руския книжовен език и връзката му с църковнославянския език. Превежда научна и художествена литература от руски и от сръбски език.

Доц. д-р Дияна НИКОЛОВА (dianikwork@gmail.com) е преподавател по антична и западноевропейска литература в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Докторската ѝ дисертация на тема „Идеята за човека в старогръцката лирика (архаика и класика)“ е защитена през 2008 г. и е издадена през 2010 г. Автор е още на книгите *От разказа към мита* (1997, в съавторство със Св. Черпокова) и *Транспозиции на пасторалното в Бел епок* (2018), на редица публикации в сборници и в специализирани периодични издания. Съставител е на антологията *Старогръцка лирика* (2001). Професионалните ѝ занимания и интереси са в областта на: митологията, фолклора, античната литература и култура, западноевропейската литература, сравнителното литературознание, културологията.

Доц. д-р Наталия НЯГОЛОВА (nniagolova@abv.bg) е преподавател по руска литература на XIX век в Катедрата по русистика във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“. Темата на докторската ѝ дисертация е „Предметният код в драматургията на А. П. Чехов“ (2007). Доцент е от 2014 година. Научните ѝ интереси са в областта на руската драматургия от втората половина на XIX век, екранизациите на литературната класика, културата на Размразяването, поетиката на сериалния формат. Автор е на монографиите *Между бита и битието (Герой и вещь в драматургията на А. П. Чехов)* (2009), *Текст и кинотекст* (2014), *Семиотика на кабинета в руската литература от втората половина на XIX век* (2014). Била е лектор в университета ELTE, Будапеща (2010 – 2014), а от 2018 г. – в Московския държавен университет.

Кичка ПЕШЕВА по специалност е библиограф. Работила е в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – София, и в Народната библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив. От 1968 г. се занимава с библиографски обзори и изследвания, както и с литературна критика предимно за български писатели. Автор е на книгата *Наказани таланти* (1993), която е посветена на 25 български писатели, пострадали от комунистическия режим, и в която за първи път са използвани материали от секретните фондове.

Елена СЕМЕРДЖИЕВА (elenasem1959@gmail.com) е завършила славянска филология в СУ „Св. Климент Охридски“, профил по чешки език и литература. Работи като библиотекар в БАН и същевременно превежда от чешки и руски език както специализирана, така и художествена литература. Сред преведените от нея заглавия са *Влюбени за един ден* – сборник разкази от Иван Клима, *Приказни истории за моето слънчице* от Иржи Странски, *Опитът на Щерн да обича* от Давид Забрански, както и музикалната поредица *Вивалдиано*, излъчена по БНТ. В момента работи върху превода на друга книга с приказки от Иржи Странски с работно заглавие *Приказки за малката Клара* и върху превода на новия роман на Давид Забрански *Република*.

Гл. ас. д-р Атанаска ТОШЕВА (asyatosheva@gmail.com) е преподавател към Катедрата по руска филология в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Научните ѝ интереси са в областта на историята на руския и българския език, църковнославянския език, историята на българската, руската и християнската православна култура, лексикографията и лингвокултурологията. Автор е на книгата *Езикът на „История во кратце о болгарском народе славенском“ на йеросхимонах Спиридон (1792 г.) в контекста на езиковата ситуация в България през*

втората половина на XVIII век. (Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, Пловдив, 2009, 301 с.) и на множество статии по историческа лингвистика.

Гл. ас. д-р Димитрина ХАМЗЕ (hamzed@uni-plovdiv.bg) е преподавател по полски език към Катедрата по славистика в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Темата на дисертационния ѝ труд, защитен през 2016 г., е „Езиково изразяване на комичното върху материал от творчеството на Витолд Гомбрович“. Научноизследователските ѝ интереси са в областта на когнитивната лингвистика, семантиката и лингвистичната прагматика, теорията и естетиката на комичното, интеркултурната комуникация, философията на езика, философията на ценностите, културологията. Автор е на монографиите *Езикът на комичното. Върху творчеството на полския писател новатор Витолд Гомбрович* (2016) и *Гротеск как интеркултурна ценност* (Lambert Academic Publishing, 2018).

Доц. д-р Красимира ЧАКЪРОВА (krchakarova@gmail.com) е езиковед към Катедрата по български език във Филологическия факултет на ПУ „Паисий Хилендарски“. Директор е на Департамента по езикова и специализирана подготовка на чуждестранни студенти в същото висше училище. Научните ѝ интереси са в областта на морфологията и стилистиката на съвременния български език, сравнителната граматика на славянските езици, функционалната граматика, съпоставителната аспектиология, методиката на преподаването на български език като чужд. Автор е на *Феноменът стилистична грешка (как да откриваме и редактираме коварните сателити на нашата реч)* (в съавторство с П. Костова, 1999), *Помагало по българска морфология* (2000), *Аспектуалност и количество* (2003), *Императивът в съвременния български език* (2009).

Доц. д-р Юлиана ЧАКЪРОВА (jchakarova@yahoo.com) е русист езиковед в Катедрата по руска филология в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Докторската ѝ дисертация на тема „Местоимения как средство за изразяване анафорическа връзка в българско и руско текстове“ е защитена през 1997 г. в Минск, Беларус. Хабилизационният ѝ труд (2013) е посветен на критически анализ на различните школи и подходи в когнитивната лингвистика и прилагането на тази оптика при лингвистичния анализ. Преподава морфология на съвременния руски език, когнитивна лингвистика, теория и методология на превода. Сферата на научните ѝ интереси включва когнитивния подход в езикознанието, концептуалната метафора, лингвоконцептологията, съпоставителното

езикознание, лингвистиката на текста, теоретични и приложни проблеми на превода. Автор е на монографиите *Местоимения и анафора в българском и руском текстах* (2010) и *Ракурси на когнитивната лингвистика* (2015). Превежда от и на руски и английски език.

Проф. д.ф.н. Жоржета ЧОЛАКОВА (georgeta.tcholakova@gmail.com) е преподавател по чешка литература и по славянски литератури към Катедрата по славистика в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Била е лектор по български език и цивилизация в Провансалския университет в Екс-ан-Прованс (1998 – 2002) и в Париж – 4, Сорбона (2009 – 2010). Научните ѝ интереси са в областта на поетиката, тематологията, еволюцията на идеите, литературоведската компаративистика. Основните ѝ изследвания са върху чешката поезия на XIX и XX век. Докторската ѝ дисертация на тема *Český surrealismus 30. let. Struktura básnického obrazu* е защитена във Философския факултет на Карловия университет в Прага през 1993 г. и е издадена със същото заглавие (Praha: Karolinum, 1999). Съставител и преводач е на книгата *Карел Хинек Маха или Гласът на падналата арфа* (1993), автор е на монографиите *Лицата на човека в поезията на чешкия авангардизъм* (1998) и *Поетика на меланхолията. Карел Хинек Маха* (2019). През 2018 г. защитава степента „доктор на науките“ с дисертация на тема „Митопоетичен генезис, художествена еволюция и контекстуализация на езерото в поезията на Чешкия романтизъм“ (под печат). Превежда поезия от чешки, френски, сръбски и руски език. Инициатор и главен редактор е на сп. „Славянски диалози“, което излиза от 2004 г. като официално издание на Филологическия факултет на Пловдивския университет.

Доц. д-р Борян ЯНЕВ е специалист по общо и сравнително езикознание от Катедрата по общо и сравнително езикознание към Филологическия факултет на ПУ „Паисий Хилендарски“. От 2016 г. е заместник-декан на Филологическия факултет и институционален Еразъм-координатор на ПУ. Научните му интереси и публикации са в областта на общото и теоретичното езикознание, когнитивната лингвистика, семиотиката, психолингвистиката, лингвокултурологията, ономастиката и съпоставителните интралингвистични изследвания (между славянски, германски и балкански езици). Докторската му дисертация на тема „Система на личните имена в българския и немския език“ е защитена през 2008 г. и публикувана през следващата година. Автор е също така на монографиите *Съвременната българска антропонимна система. Мода на личните имена* (2011) и *Образните сравнения с антропоцентричен характер в българския и английския език (изследване и речник)* (2013).

СТАНДАРТ ЗА ОФОРМЯНЕ НА НАУЧНИТЕ СТАТИИ

Статиите са в обем между 10 000 и 27 000 знака.

Страниците да не се номерират.

Шрифт на основния текст: *Times New Roman*; подравняване: Justify, междуредие: Single, 12 pt. First line: 1,25.

Всички научни текстове се публикуват на български език.

Ако са използвани **други шрифтове**, те трябва да се изпратят заедно с текста (в doc. и pdf) на посочения електронен адрес.

Заглавието се изписва с големи букви (All caps), центрирано (*Times New Roman*; Bold, Single, 14 pt.), а под него (след един празен ред) с малки букви без съкращения – името, фамилията и работното място на автора (*Times New Roman*; Bold, Single, 12 pt.). Същата информация (без работното място) се дава на руски и на английски език.

В началото на статиите се представя кратка **анотация** (Abstract) **на руски и на английски език** (500 – 700 знака всяка). След нея на отделен ред се дават 5 – 6 ключови думи (**Ключевые слова/Key words**, в **Bold** и *Italic*). Големината на шрифта за анотацията и ключовите думи – 10 pt., Normal, Single.

Заглавията в текста се изписват по два начина:

1. в *Italic* – ако е заглавие на самостоятелно издание;
2. в кавички и Normal – ако става дума за статия или разказ, включени в сборник или периодично издание.

Бележките към текста се дават под линия на всяка страница.

При цитиране на по-голям пасаж (над три реда) чуждият текст се оформя като самостоятелен абзац и след един празен ред изцяло (не само първият ред) се подравнява спрямо отстъпа на новия ред. След цитата в скоби вдясно на отделен ред се прилага принципната формула на цитиране (вж. по-долу) и се оставя празен ред. При отделяне на цитата в самостоятелен абзац отварящи и затварящи кавички не се поставят. Големината на шрифта – 10 pt., Normal, Single.

Цитирането на източниците в текста (фамилия на автора, година на изданието, двоеточие, страница) се дава в кръгли скоби, например (Караулов 1999: 43). Ако е сборник, се дават фамилията на редактора или съставителя, годината на изданието и страницата, напр. (Димитрова, ред. 1998: 56).

Библиографията е в края на статията. Най-напред вляво на страницата след пропускане на празен ред се изписва **ЛИТЕРАТУРА** (Small caps, Bold, 12 pt.), оставя се празен ред, след което започва подреждането на авторите (в азбучна последователност, без номериране, *Times New Roman*; Single, 12 pt.). В начална позиция се изписва името на българска кирилица и се отбелязва годината на ползваното издание. В *Italic* се дава само изходното заглавие. Задължително след града на издаване и двоеточие се посочва издателството (името му не се поставя в кавички).

Ако е цитирана статия, заглавието се дава в Normal, поставя се точка, след нея се пишат две наклонени черти с шпация от двете страни и след тях се цитира заглавието на книгата или списанието (*Italic*), посочват се мястото и годината на издаване (при списанията – и броят, въведен с № и шпация между този символ и числото), както и номерата на страниците на статията (с дълго тире и шпации от двете му страни, напр. 15 – 25). Ако статията е от вестник, след броя (пише се № и шпация, вж. по-горе) се добавя датата, а на последна позиция – страниците. В края се поставя точка.

При електронните източници първо се дава датата на публикуване (ако е посочена), след това датата на влизане в сайта, като сайтът се посочва в углести скоби, напр.:

<http://www.belb.net/personal/zidarova/Chastici_i_morfemi.htm>.

При повече публикации от един и същи автор през една и съща година след годината се слага кирилска малка буква (а, б, в).

Стандартният графичен вариант на българските кавички е „...“.

Заглавията на кирилица се транслитерират на латиница по посочения по-долу модел. Препоръчва се да се ползват онлайн конвертори за транслитерация от кирилица на латиница по съответните държавни стандарти:

за български език – <https://slovoed.com/transliteration/>;

за руски – <https://transliteration-online.ru/>;

за сръбски – <https://www.konvertor.co.rs/>.

Примери

ЛИТЕРАТУРА

Иванчев 1971: Иванчев, Св. *Проблеми на аспектиалността в славянските езици*. [Ivanchev, Sv. Problemi na aspektualnostta v slavyanskite ezitsi.] София: БАН, 1971.

Бородич 1953: Бородич, В. В. К вопросу о формировании совершенного и несовершенного вида в славянских языках. [Borodich, V. V. K voprosu o formirovanii sovershennogo i nesovershennogo vida v slavyanskikh yazykah.]. // *Вопросы языкознания*, 1953, № 6, 68 – 86.

Павич 1991: Павић, М. *Историја српске књижевности. Барок*. [Pavić, M. Istorija srpske književnosti.] Београд: Досије – Научна књига, 1991.

Ако статията е от вестник, оформлението е следното:

...// *Литературен глас*, V, № 161, 24.IX.1932, с. 4.

СТАНДАРТ ЗА ОФОРМЯНЕ НА ХУДОЖЕСТВЕНИТЕ ПРЕВОДИ

Приемат се за публикация преводи на художествени текстове в различни жанрове – прозаически, поетически и драматургични. Стихотворенията се публикуват освен в превод и в оригинал.

Всеки преводач изпраща превода, оригинала, творчески портрет със снимка на превеждания автор и кратка автобиографична справка.

Оформянето на текстовете следва стандарта на научните статии.

Всички постъпили материали се редактират, научните статии се рецензират от двама независими рецензенти.

Адрес на списанието:

ул. „Цар Асен“ 24

Филологически факултет

ПУ „Паисий Хилендарски“

4000 Пловдив

Материалите се изпращат единствено по електронен път на адрес:

slavdialozi@gmail.com.

СЛАВЯНСКИ ДИАЛОЗИ

Списание за славянски езици, литератури и култури

Година XVI, 2019, книжка 23

Българска, първо издание

Коректор: Гергана Иванова

Предпечатна подготовка: Георги Ташков

Печат и подвързия: УИ „Паисий Хилендарски“

Пловдив, 2019

ISSN 1312-5346

